

GÁRDONYI
JÓZSEF

AZ ÉLŐ
GÁRDONYI
I.

DANTE
KIADÁS

822.910

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

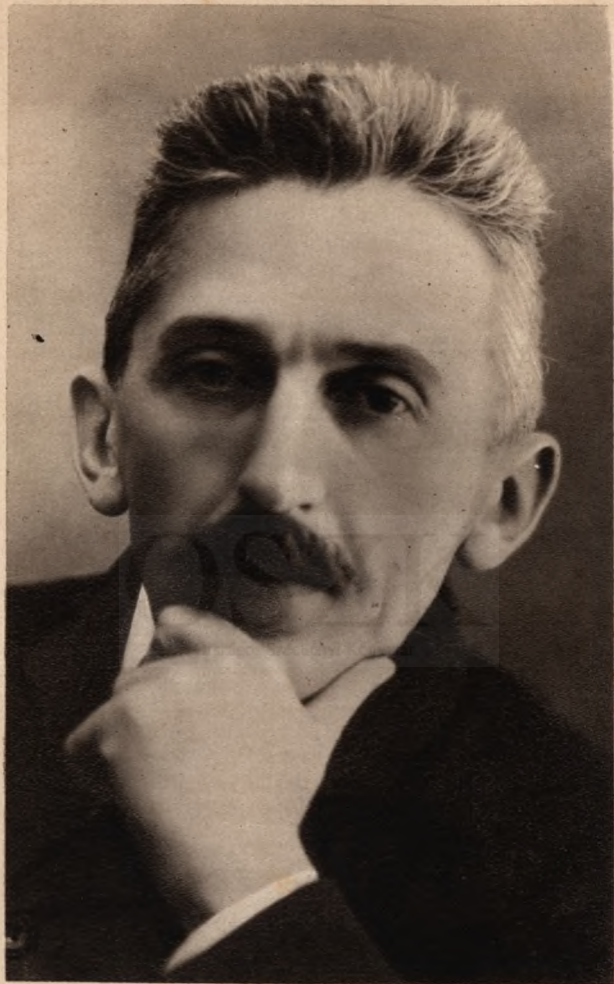
OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Gardner 'Gey

AZ ÉLŐ GÁRDONYI

ÍRTA:
GÁRDONYI JÓZSEF

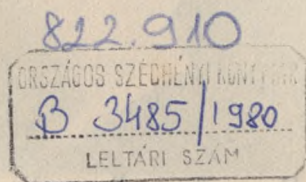
*

ELSŐ KÖTET

AZ ÓLOMBETŰK FELÉ

B U D A P E S T
D A N T E K I A D Á S

*COPYRIGHT 1934 BY DANTE KÖNYVKIADO
BUDAPEST*

A Gárdonyiak.

Gárdonyi Géza ősei nem a családfák erdeje. Nincs sok vén törzse, se lombja, se hajtása. Páncélos lovagok, birtokszerző ősök nem éltek e néven. De nem éltek Ziegler néven sem, mely névből a Gárdonyi-név átmagyarosodott. A legősibb ősünk, ameddig bizonyossággal emlékezhetek, az a derék jó falusi asszony, akit Gárdonyi Géza így verselt meg: „öreganyám öreganyja volt Pajzs Anna“. A legódonabb családi emlékünks Pajzs Anna sírköve és sírkőirata a somogyi földben, a szőlősgyöröki temetőben:

*Itt nyugszik Pajzs Anna,
hét papnak az anyja.
ötnek a szülője
kettőnek nevelője.*

Ez a sírirat a mi levelesládánk legértékesebb okmánya. Ez rejtőzik a ládánk legmélyén s a leg-tetején pedig az az írás, ami a Bebek-bástya fakesztjéről pillant az egri várromok borostyánjaira.

A Gárdonyi-ősökről olajfestmény vagy fénykép nem maradt. Még Gárdonyi Géza édesatyjáról, Ziegler Sándor Mihályról is csak egyetlen fakult dagerotyp akad. Ez képviseli a Gárdonyi-

familiában az ősök arcképcsarnokát. Azonban ez sem hű mása Gárdonyi atyjának, mert Gárdonyi fiatalos megdölgöttséggel egyízben tollal, tintával annyira kiigazította atyja arcvonásait, hogy Ziegler Sándor Mihály arca jellegzetessége a fényképről eltűnt. De Gárdonyi hálás lehet az idő vasfogának, mert a képzős diák Gárdonyi minden művészetét tintájával együtt a képről letörölte. Ma a kép újra a régi, eredeti Ziegler Mihály arcmása.

Hogy a Gárdonyi-ősök miképp kerültek Magyarországra, melyik águk lovagolt be Vereckén s melyik ága jött Dévényen át a bútoros holmik tetején, arról csak azt tudom, hogy tutajon nem utazott a hegyek közül az országba egy se.

Kétségtelen, hogy a Gárdonyi-ősök a Ziegler-család vasverő ágának a gyümölcsei s hogy a Ziegler-nevet ezelőtt 40 esztendővel a belügy-miniszter úr őnagyméltósága öltöztette sarkantyús csizmába és darutollas kalapba oly szigorúan, hogy ezt a sarkantyús csizmát és darutollas kalapot senki többé az országban föl nem öltheti.

Zieglereknek emberemlékezet óta lakatosság volt az ősmesterségük. Hogy fölfelé meddig? — Ki tudja?! Talán Siegfried kardját is egy Ziegler segítette élesre kovácsolni s ezzel győzte le Siegfried a sebezhetetlenség vérét rejtő sárkányt. De az is lehet, hogy az ősvasverő a hordóabroncsnál vagy tariszn्याakasztó szögnél különbet nem bírt kalapálni. Ez a pörölyforgatási tudomány öröklődött több-kevesebb hozzáértéssel lefelé Gárdonyi Géza testvéröccséig, Béláig.

Gárdonyi apja is gépész volt. Ziegler Sándor Mihálynak hívták. Idegen, egyszerű neve mellett sem járt a köznapiság nyűtt ruhájában. Nevét különösen ifjú korában a megbecsülés foglalta kö-

rül: a 48-as szabadságharc idején Pest utcáin úgy sugdostak utána, akik ismerték:

— Ez itt Ziegler, a Kossuth Lajos fegyvergyárosa!

Ziegler Sándor Nemeskéren született (1823 szeptember 4-én.) Ziegler Kristóf lakatosmester az atya és Witthold Rosina az édesanyja, alsólövei születésű, s odavaló gazdálkodónak a leánya. Ziegler Sándor fiatalkoráról csak annyi ismeretes, hogy 16 éves korában szabadult fel, mint gépészlegény. Egyszerű vándorlegényként került Bécsbe, hol nappal műhelyben dolgozott, este pedig iskolába járt magasabbfokú gépésztanulmányok végzésére. Értelmes és szorgalmas. Pályáját szerette. Gyorsan haladt előre: két év alatt már a maga felelősségére dolgozgató mester s találmányaival csakhamar vagyont szerez. 25 éves korában, tehát 9 évi bécsi tartózkodása után 200 munkással dolgozó vasgyárnak a tulajdonosa. Hogy mást ne említsek, a bécsi Ziegler-gyár gyártja először az acélfésűt és az acélból készült ekevasat.

A család származásának pontosabb adatait Gárdonyi Géza maga sem ismerte. *Fiaimnak* c. hátrahagyott soraiban családuk eredetéről azt írja:

„Egyik család sem régibb, mint a másik, csak éppen, hogy aki jómódban volt, vászonra és kutyabőrre pingáltatja magát, aki szegény volt, legfeljebb fadarabra írták a nevét, mikor meghalt.

A mi őseink is ilyenféle emberek lehettek. Nem tudok róluk se jót, se rosszat. Apai öregapám lakatos volt Sopronban, aztán meg Nemeskéren. Mindössze annyit tudok róla, hogy hirtelen haragú embernek ismerték, és hogy a család magyarul beszélt, érzett és gondolkozott. De tudtak németül is, mert az egyetlen könyvük a

biblia, német könyv volt. (Apámmal van eltemetve.) Az ottani templomban németül tisztelték az Istent.

Anyai öregapám meg kisbirtokos és kocsmáros, bíró és esküdt, alighanem parasztféle ember Szőlősgyörökben. Nagy Sándor a neve. De azért tisztán paraszt se lehetett, mert kántortanító leányát vette el, aki nemcsak a krumplihámozáshoz értett, hanem orgonálni is tudott. Az ősapjai már parasztok, somogyi bicskások, nem nemesek.

A mi nemességünk nem a királytól való, hanem Istentől. Kezdődik attól a naptól, mikor az apám hazajött Bécsből, vagyonát és életét feláldozta a hazának.

Ha megütköznétek azon, hogy a neve német, tudjátok meg, hogy neki mindig szándéka volt a nevét megmagyarosítani. De, mint hivatali járatokat nem ismerő ember, évről-évre halasztotta. Anyai ágon azonban, — amely ágnak testi formáit velem együtt viselitek, ha kutattok, ilyen neveket találtok: Nagy, Csutorás, Henics, Pajzs.

Családfák keletkeznek és elhalnak. A mi családfánkat kelteztétek az én apámtól, aki bizonyára magyarabb volt, mint azok a Zrinyimentékben kevélykedő címeres főurak, akik magyarul nem is tudtak, a szabadságharc elől külföldre futottak s csak akkor kezdtek visszaszállingózni, mikor a muszkának vezető kellett.

Ezek után 1848 a Gárdonyi-család születési éve. Született 1848-ban és élt 1848-nak még akkor is, mikor mások kezét nyújtottak már régen a Habsburgoknak és az osztrákoknak.

1848-iki szabadságharc mozgalom kezdetén a Bécsben élő Ziegler Sándor vasgyárát pénzzé váltotta s ezt és minden vagyonát felajánlotta a magyar kormánynak egy fegyvergyár felállítására.

Mint a halálfejes légió hadnagyát a Kossuth Lajos kormánya természetesen megbízta a gyár vezetésével. A gyár berendezkedett Pesten a Váci-úton a Singer-féle házban, innen Nagyváradra költöztették a Fehérló-fogadóba, majd Aradra a Popovich-féle házba. A világosi fegyverletétel után Ziegler Sándor az aradi várba menekült, de érezte az osztrák katonák boszútlihegő szándékát, az utolsó percben lóháton ugratott ki az aradi várból. Ha akkor elfogják, ő a tizennegyedik az aradi dicsők sorában.

Pedig szerették volna elfogni. Fejére díjat tűztek. Azonban Ziegler Sándor oláh parasztnak öltözötten mentette életét. Bukarestbe szökött s körülkerülve az országot, Bécsen át Budára, Budáról a szülőföldjére: Nemeskérre. Nemeskéren a saját keresztapja (Erdélyszky Mihály prédikátor) feljelenti a hatóságnak. Megláncolva Sopronba kísérik, ahol a haditörvényszék ítélete elől hamis igazolványokkal és fizetett tanukkal, az a bécsi gyáros menti meg, akinek a gyárát eladta.

Néhány évi bécsi tartózkodás után újból visszatér a magyar földre. Magyarországon gőzmalmok felállítását vállalja. Akkoriban nagyon nagy dolog volt ez még Magyarországon. E munkája közben kerül Jankovich grófékhoz Szőlősgyőrökbe, hol megismerkedik nemes Nagy Teréziával, akit feleségül vesz 1860 december 8-án.

A házasságuk sok herce-hurcával történik. Ziegler Sándor luteránus vallású, Nagy Terézia katolikus. A szőlősgyőrki pap makacskodik az összeesketésüknél. Ziegler Sándor megadja a kötelezvényt arra, hogy gyermekei római katolikusok lesznek. E házasságból származik a Géza fiú, mint második gyermek. Római katolikus lesz, szívében is és tollában is. Hirdeti az emberszere-

tetet a tökéletesedés útját, az örökélet bizalmát, Jézus mély értelmét.

Gárdonyi Géza büszke volt arra mindig, hogy magyar. Sértette, ha német származásúnak vélelmezték. Ilyenkor önérzetesen pattant fel és mondotta:

— Az egyik fiam a Duna mentén született, a másik a Tisza partján, én magam az apostoli kereszttel ékesített hármas hegy tövében. Hát van-e még oly magyar család, ki a magyar címert ennyire megörökítetten viseli a származásában.

Gárdonyi testvérei.

Gárdonyi legtöbb regényhőisének sorsát gyermekkorában indítja el. A lélek virágai a gyermekkorban bontakoznak ki legőszintébben, eredetin, kedvesen. Kár is volna tehát azokról a regényírónak meg nem emlékezni.

Hogy Gárdonyi a gyermekkor lelki bimbózását olyannyira ismerte, visszavezethető arra, hogy az ő gyermekélete is rajzó gyermek sokaságban zshivajlott le. Nemcsak hogy gyermekpajtásai a magyar falu vályogházainak népes családjaiból kerültek, ő maga is egy sokgyermekes család nyomorúságának a lépcsőjén indul. Láta és átélte az emberkaptár nyüzsgő életét. Csak az a csodálatos: e mozgalmas családi élet sem tudta ránevelni az egyedül, elkülönülten élés megtagadására. Vagy talán éppen azért menekült kedvvel a magánosság oltalma alá, mert a családi élet nyugtalanságát a rövidnadrágos korban túlságosan kiélvezte. De az is lehet, hogy későbbi magára utaltságában látta az életküzdelemben tülekvő embertársainak gyakran szívtelen, ravasz torzsalkodásait s ezt megvetve, elfordult az emberektől. Hányszor, de

hányszor bukkannak fel naplóiban ilyenféle sorok: „Igen szomorú gondolatok leptek meg. Elkeseredtem mostoha sorsomra. Hogy nincs senki, aki gondolna velem. El vagyok hagyatva. Nem osztozik velem senki a bánatban. Irígylik örömet.” (1883 május 14.)

Az ilyenféle gondolatok Gárdonyi zárkózottságának készülő vasrácsoszlopai.

Gárdonyi-Ziegler-gyerekek heten voltak. Az anya szerint: mint az ördögök. Az apa szerint: mint a hét szűk esztendő.

Tera: született Kenese 1861-ben, meghalt Kiliti 1865-ben.

Géza: született Agárd 1863-ban, meghalt Eger 1922-ben.

Béla: született Kiliti 1865-ben, meghalt Kiliti 1865-ben.

Béla: született Pátka 1866-ban, meghalt Szőlősgyörök 1888-ban.

Dezső: született Sály 1868-ban, meghalt Szőlősgyörök 1874-ben.

Árpád: született Buda 1869-ben, meghalt Sály 1871-ben.

Árpád: született Csabdi 1875-ben, meghalt Módos 1893-ban.

A hét testvér közül Géza idején éltek legtovább együtt: négyen: Géza, Béla (II.), Dezső és Árpád (II.). Gárdonyi így abban a kiválságos örömben részesült, hogy három testvére szeretetét élvezhette. Különösen kedves gyermekkori emlékei fűződhettek Dezsőhöz. Dezső Géza ötéves korában pottyant a házba a gólyaszárnyak alól és 11-ik évét járta Géza, amikor az ég Dezsőt visszahívja. Dezső a Gárdonyi írásában sokszor megjelenő tipegő-topogó, egyszál ingruhas apróság. Dezső „a földre szállott angyal, ki nem tudja

még, hogy a talpacskája poros“. Géza dajkálta, Géza cipelte a mezítlábbal és gyerekteherrel megjárható játékszág hegyén-völgyén. A gyepmezőket szeletelő, homokos, saras, porfelhős utakon. A hordóabroncskarikás, szappanbuborékos, nád-buzogányos, bukfences, nadrágszaggaató világban. Rajongása a maszatos csöppség iránt soha nem szűnt meg. Képzeletében mindéltén által maga mellett érezte. Géza megnőtt. Dezső maradt az örök csöppnyi termetű embersarjadék. Mikor 1922 október 29-én Gárdonyi Géza egri párnájára hanyatlódva utolsó órái felé közelgett, képzeletében akkor is Dezső homályzott, amint az ablakán át beles és apró kezével integetve, hívja:

— Géza gyere. Várlak.

Ez a látomás talán visszazengése volt annak a néhány sornak, amit Gárdonyi Dezsője sírkövére aranyoztatott.

*Az Ég kapuja, ha majd nekünk tárul,
s az örök fényben Isten jóvoltából
megtaláljuk a földi lelkeket,
Dezsőnk szólítsd az angyalok sorából
s vezesd elem e kedves gyermeket.*

Béla testvérével Gárdonyi Géza már nem forradt annyira lelkileg egyé. Béla a mezítlábas gyereksereg víg zshivájából kizökkenő, különös természetével gyakran volt lohasztója játékkedvüknek. Szeretetrevalósága csak addig tartott, míg mindenki Béla akaratán forgott. Ha nem, akkor püfölte, cibálta amelyiket közelebb érte. Béla jó tanuló, de sohasem mohózta-falta oly szívvel-lélekkel a betűt, mint testvérei. Csak kötelességtudással. Béla sohasem dugott könyvet a párnája alá, hogy kora hajnalban madárszóra éb-

redve, lopva olvashassa a királyleány meg a pásztorfiú történetét. Kedveltebb szórakozás neki a falusi virtuskodás: a vagyok-olyan-legény-mint-te mellkifeszítés. Erőre fejlődött és nem lélekre. De kellett egy ilyen fiú is a családban. Illett, hogy az apja mesterségében a Zieglerek hagyományos foglalkozásában is utód váljék.

Érdekes véletlen, hogy Gárdonyi Géza legrégibb, ma még meglevő írása éppen Béla öccséhez írott levele 1875-ből, tele a gyermekkor összes íráshibáival. Sehol pont, sehol vessző. A betűk elindulnak a végtelenségnek irányítva. A gondolatok különvalósága zötyög bennük.

Kedves öcsém!

Sietve írom ezen emlékezetes sorokat. Nem-sokára haza fogsz jönni, mert kiadják vakációd. itten Béla igen sok gyümölcs terem. itt: körte alma eper szeder Dinnye stb. szóval mindenféle. egy rigóm is van. majd ha haza gyűsz elgyűsz velem az erdőbe madarászni. itt nagyon sok galamb van. majd megmutatom a gőzmalmot. valamit a számodra eltettem majd megmutatom.

Isten velen csolkolva maradok testvéred Géza.

Kivül:

Szeretet Béla öcsémnek

Géza.

Az „emlékezetes sorok“ gyermeki fejjel valahol felszedett szép kifejezése e levélnél valósággá váltak. Az emlékezetes sorok csakugyan emlékezetesek. Emlékezetes az írójára ammiatt is, hogy a

levélben csak a *Béla* és *Dinnye* íródott nagybetűvel, mint a két legfontosabb.

Bélától ellenkező természet szökken elő Géza másik testvéréből, Árpádból. Árpád már tudományos hajlamú könyvforgató elmécske. 12 év a különbség Géza és Árpád között. Ez a 12 év a testvéri szeretet melegében oly nagy távolság, mely sohasem tud őszinte közelivé, családias meghitté és testvérszívű egyé símulni. Olyanná, mint Dezsőnél. Géza Árpádnak nem annyira testvére, mint inkább nevelője, gondozója, életutain irányítója. Különösen az volt Árpád utolsó éveiben. Az egyetlen, amit főleg Árpád testvérenek köszönhet Gárdonyi, a jó humor meglátása, megérzése és visszaadása.

Árpád ugyanis színészi pályára lépett. Mint kómikus, tapsos, virágos sikerrel vándorolta a vidéket. Szerepéhez való készülésénél gyakran segített neki Gárdonyi Géza. Jelenetei humorosabbá alakításában Géza ötletei is nem egyszer felszínre vetődtek. A kacagtató színműirodalom megismerése Gárdonyinál Árpád öccse érdeme. Kár, hogy mókáinak dicsőségaratását nem sokáig élvezhette. Szerencsétlen halállal, korán, 21 éves korában bevégezte életét. Vízbefulladt. Módoson, Temes megyében. Halálával éppen abban az esztendőben szomorította meg Gárdonyi szívét, amikor Gárdonyinak szerencsétlen házassága miatt legtöbb vigaszra lett volna szüksége. Sírkövén rövid két sorral búcsúzott el tőle testvére:

Egy pillanat, s a halál elragadta.

Egy pillanat, s az Isten visszaadja.

Gárdonyi szülőföldje.

Agárd. Fejér megye.

Ha valaki megkérdi, hol született Gárdonyi Géza, a felületes diák szajkónyelvével rávághatnám:

— Ott, hol Magyarországon a költők és írók általában születni szoktak.

Mert Agárd csakugyan az a vidék, ahova a velencetavi gólyák a magyar parnassusról hordják a csecsemőket. Nem egy csengőszavú költő és nem egy délibábos fantáziájú író pillantott itt először a kék magyar égboltra. Ezen a vidéken ringott bölcsője Vörösmarty Mihálynak, Eötvös József bárónak, Vajda Jánosnak, Endrődy Sándornak.

Ha valaki aztán meg azt kérdezi, mikor született Gárdonyi Géza?

— Ugyanabban az esztendőben, amikor alásuhant a magyar földre a csillagos magasságból Herczegh Ferenc, Gaál Mózes, Pekár Gyula, Bródy Sándor.

Az a ház, hol Gárdonyi bölcsője először síró kis terhével megringott, amolyan meszesoldalú, hosszúgerincű, nádtetős gazdasági cselédház. Barnult nádszalma alatt meglapuló aprószemű, fehér házikó. A ház tetejéből falusi meredt stílustalansággal bökken ki három feketekucsmás, öblöszájú kémény. Mintha három fehérszűz magyar, jó szűzdohányt füstölgetve, tekintgetne szét a vidékre valami nádsátor oldalából. Nagyjában a ház csakolyan parasztház, amilyen ezer és ezer áll vagy dűledezik az országban. Csak talán a szokottnál vállasabb. A téglafalban a déli oldalon három kis gyalulatlan deszkaajtó és öklömnyi üvegszemes hat kis ablak. A hat ablakocska egyesült jószándékkal igyekezik azon, hogy az ala-

csony szűk szobácskák részére megmentsen valamit a nap sugaraiból, mert bizony nem sok jut be az égi fényből a polyvás agyaggal padlózott szobákba. Az ablakok párkánya kívülről oly alacsony, hogy a dedós gyerek is föléri kezével.

A ház téglából épült. Ma már cserepes, padlós. Eredetileg nem cselédháznak készült. Tanítólakásnak szánták. Ha nem így volna, ez is vályogból volna, mint a tanya többi házai és a Velencei-tó medre szélén a legtöbb kulipintyó.

A ház külön áll. Egyedül. Mint valami csárda. Előtte széles kociút. Az ablakos-ajtós oldalon kerítetlen udvar. A ház háta mögött kerítetlen cselédkert. Elől az udvarban öt magasra nyesett törzsű akácfa, mint öt óriás pemet mered fel a dunántúli égnek. Az akácfák között a ház második ajtaja előtt hámlókérgű öreg tujafa lombosodik s lehajló, bozontos, kusza fejével, mint valami szemérmes vénlány csodálkozóan les s szinte bocsánatkérően mondja:

— Én magam sem tudom, hogyan maradtam itt?

A ház második ajtaja a bejáró Zieglerék volt lakásához. Szűk kis előszoba. Szemközt konyha. Jobbra-balra egy-egy szoba. (Ma az uradalom bérlőjének a lakása.) Az előszoba és a konyha valamikor egy volt. A balra nyíló szoba egyik sarkában kémény és búboskemence (a háznak a kociútról első kéménye). A másik sarkában valamikor ágy állott. Az az ágy, ahol Gárdonyi Géza 1863 augusztus 3-án reggel 8 órakor született.

Zieglerék e házban együtt laktak az uradalmi kőművessel és a kováccsal. E két mesterember közé ékelődve. A kőműves öreg, egyedül éldegélő ember, olyan sokat pipázó, „csak ahogy a test megkívánja“ mozgással dolgozó szegőd-

ményes, aki a beszédben is olyan beosztott szóejtéssel mérte a hangot, mintha valami hosszú ingájú óra ketyyenésére tanították volna cse-csemőkorában gagyogni. Ez az öreg kőműves lakott a házban elől. A konyháján Gárdonyi édesanyja, Ziegler néni főzögetett. A saját konyháját előszobának és speiznak rendezte be. Zieglerék így két szobát használhattak.

Másik szomszédjuk: a kovács, egyúttal orvos is. Jól megfért Zieglerrel. Becsülte Zieglert már csak azért is, mert sok mesterségbe vágó, érdekes fogást tanulhatott tőle.

Az ágy, amiben Gárdonyi e világra szállott, közönséges, barnára festett, egyszerű faágy. Ma is megvan. Méreteire, ha szabad ilyen egybevetéssel élnem, olyan kicsiny, mint Napoleoné, mert Gárdonyi Géza édesanyja azon nők közé tartozott, akinek gyakran el kellett mondania az életben:

— Oh, vannak még nálam jóval kisebb nők is!

Hát ha termetre talán voltak is, de egyszerűsége, szerénysége és minden sorsban megelégedettsége kevesen.

Gárdonyi Géza bölcsője tulipánvirágos svábszín kékre mázolt deszkabölcső; Gárdonyi édesanyjának a szőlősgyöroki házával együtt adódott át 1897-ben (márc. 6.) egy Berkes Lajos nevű kádárnak. Nem sokat érő volt már. Szüette deszkái pusztá érintésre szilánkokká omlottak. Ép csak a két ringó keményfa talpa. E két ringó talpán hét apróság szendergett boldog gyermekálomba mennyországos mosolygással. E két ringó talpfa hányszor hallhatta Gárdonyi Géza nyekergő sírását. Hányszor az édesanya csitító szavát? Hányszor tűrte szótlanul apró gyereklábak rugdosásait.

Mi a hála mind e multért s a türelemért? Ma nincs. Nincs belőle egy darabka emlék se.

Mindig mély megilletődéssel gondolok a két bölcsőtalpra. Azt érzem, mintha a régi aggott bútoroknak lelkük volna. Mintha beszívta volna magába e néma ajkú fa a Ziegler-család életét: a gyermekek örömét, az öregek megnyugtató hangját. Mintha beszívta volna lelkük sugarait. Kedvessé vált a családnak. Talán-talán a fának is kedvesek voltak a család tagjai. Hiszen együve tartoztak. Láta a gyermekeket gyermeknek lenni, ahogy a gyermekek látták őt öregnek lenni. Nem rút hálátlanság-e hát idegen kézre vetnünk? Gárdonyi édesanyjának mulasztása, hogy megtörtént.

Gárdonyi is fájón gondolhatott a hálátlanságra. Érezhetett valamit ő is a bölcsőtalp lelki életéből. A korhadt fa utolsó feljajdulása, amikor elvitték, talán hozzá is elhallatszhatott. El. Mert a két rossz szúfuratos bölcsőlibbentő átszállt Gárdonyi írói képzeletének aranyugarán, s elkészítette, kifaragtatta újból Jézus bölcsőjénél Szent Józseffel a *Karácsonyi álom* harmadik felvonása első jelenetén.

Azóta a hintadeszka él és időnként megmegjelenik az angyalok éneke hárfás dallamára a Nemzeti Színház színpadán, hogy palástolja a vele elkövetett hálátlanságot.

Gárdonyi szülőházát az utókor művészi vörös márványtáblával díszítette. A táblán felírás csak ennyi:

Itt született Gárdonyi Géza magyar író 1863. aug. 3-án.
--

Ház Agárd-pusztán, hol Gárdonyi Géza született.

Gárdonyi édesatyja.

Gárdonyi édesanyja.

Az író lelkületét valahogy nem igen érintette a szülőháznak a múlt kedves emlékei között szereplése. Agárdi szülőhelyét és a Gárdonyi községhez tartozó katolikus templomot, ahol keresztelték, jóformán csak a vonatablaktól ismerte és mutogatta a Balatonra leránduló fiainak. Mikor Egerből ifjúkori emlékeinek helyeit egy nyáron sorra látogatta (1903), Agárdot akkor sem nézte meg. Érthető is: a pályáskornak még nincsenek se értelmi, se érzelmi kapcsolatai a környezettel, ha még olyan szépek is, mint pl. az agárdi park (akkoriban gróf Nádasdy Lipótné szül. Forray Julia grófnőé), vagy a Velencei-tó nádas, rejtelmes vidéke.

Ami Agádról érdekelte, egyedül kedves jó barátja, keresztelő papja, Károly János káplán, később székesfehérvári kanonok. Károly János káplán mindennapos vendége Ziegleréknek s a családhoz vonzódó szeretetében sokszor ringatta a kis Gézát bölcsőjében. Később meg gyakran felkereste a már bajuszos csecsemőt Pesten is, meg Egerben is, ahova Károly Jánost rokoni kötelékek is fűzték.

Gárdonyi édesatyja.

„Hasonlított III. Napoleonhoz, csak a bajuszát nem hordta olyan hosszúnak“. — Ez a portré, ahogy a fia lerajzolta és bemutatja „Gyermekkori emlékeim“-ben. „A szeme szürke, de nyájas és nyugodtnézésű. Tekintetét ha akarta, oly erősen tudta rászögezni bárkire, hogy nem lehetett kibírni. Persze, csak akkor nézett így, ha valaki lóhátról beszélt vele. Máskülönben az ő lelke olyan volt, mint a tavaszi napsugár.

Rendesen sötétszürke ruhát viselt vagy sötét-

barnát s hozzá kemény, fekete Kossuth-kalapot. Nyáron barnát, finom szalmából fonottat. Haját fölfelé fésülte s hátul kissé felbokrozta, mint ez az ötvenes években divatozott.“

Mozgásában úri méltóság merevedett és úri lassúság nyugalmaskodott. Lassúságán a hatalmas testi erő lassúsága érzett. Megjelenése annyira úrias, hogy ebből a munkaadóival szemben sok kellemetlensége származott. A bécsi élet, bécsi iskolázás és az orrán állandóan csillogó cvikker, no meg, hogy a gépek mellett is nem egyszer szarvasbőrkesztyűben dolgozott, volt az oka, hogy az urasággal nem egyszer összecsérték.

Lassú mozgása, vaskos izmai, és derék-szálember kinézése után valami erős idegzetű magyarnak ítélnénk. De nem volt az. Idegeit megörölte a szabadságharc utáni anyagi összeroppadás és a folytonos kenyérgondok. Éjszakánként alig aludt néhány órát. Nyugtalan vívódásai fölfölrázták. Fölébredve éjszakai baglyoskodásából az volt a vigasztalódó szavajárása:

— Bolond az, aki tebbet alszik, mint amennyit muszáj.

E szavak mögött meglapuló humorra visszaemlékezve és kiforgatva mondatja később Gárdonyi Göre Gábor Kátsa cigányával:

— Baland azs, aki tebbet dalgazsik, mint amennyit musáj.

Gárdonyi édesatyja szerette a könyvet. Azok közé a betűfalók közé tartozott, akik elolvastak mindent válogatatlanul.

Agárdon Nádasdy gróf könyvtárát bujta végig. A grófnő megengedte Zieglernek, hogy könyvtárát élvezze, mert látta, hogy gépésze a könyvtáblát sohasem tekinti szalonnaprítódeszkának. Agádról elkerülve, Székesfehérvárott,

Budán kölcsönkönyvtárból elősködött Ziegler. A regények különösen érdekelték. Ha regénybe fogott, — amit éjszaka olvasott, reggel elbeszélte feleségének s így a gyermekek is hallották.

Ha valami különösen kíváncsiság gerjesztő volt az elmesélt történet, Gárdonyi édesanyja tovább olvasta a regényt nappal. Ilyenkor aztán ... Megkészt az ebéd. Elfutott a leves. Odasült a hús. Égett-ropogósra sikerült a tészta. A férj jólakott délben a mérgelődéssel. Napnyugtakor aztán, ha Ziegler a munkából hazatért, ajtóbedörrentő boszúságát szavakkal csillapította volna. De a boszúság rendesen tetőződött azzal, hogy a feleség védekezésében elmondta, mivé fordult a regény a folytatásában. Ziegler Sándor a zsörtölődéseknek azzal vetett véget, hogy német regényt olvasott, amiből neje egy betűt sem értett.

Gárdonyi atyja magába zárkózott, hallgatag magyar. Társaságot nem keresett. Látogatóba nem járt. De azért ha vendége érkezett, mindig szívesen látta s mindig felfrissült lélekkel anekdotázott, tréfált nekik. Megvolt az a jó tulajdonsága teljes életén át, hogy a komoly ügyeket is a fonákjáról szerette világítgatni. Ha valami történetet beszélt el, abban rendesen több volt a sajátja, mint az eredeti. Témájából a valóságot a humor kedvéért gyakran feláldozta csak azért, hogy mulassanak rajta.

Könyvtára csak öt-hat kötet. Egy német fizikakönyv, egy régi biblia, Renan Jézusa és Császár Ferenc Mithológiája. Ma csak Renan van meg közülök.

A humoros elbeszélőkészségét Géza kétségtelenül atyjától örökölte s a befelé mosolygó, magába zárkózott természetet is.

Gárdonyi édesanyja.

Kislak-i kurtanemesek sarja. A somogyi Szőlősgyörökön született (1840 március 21-én). Alighogy írni-olvasni megtanult, atyja korai halála miatt egy köttsei rokon birtokosasszonyhoz került, aki egy borszékből dirigálta a gazdaságát. Gárdonyi édesanyja e köttsei rokonnál tanult rántást kavarni és tortát sütni. Itt ismerte meg a varrótű, horgolótű, kötőtű művészetét, de ammellett nem szabtak rá otthonülő hamupipőke életet, mert a nevelőanyja révén ismeretségbe került a környék valamennyi birtokoscsaládjaival, akiknek házánál magyaros táncos, víg élet tombolt.

A család a kislaki nemesek ősi magyar nyelvén, somogyi tájszólásban beszélt. Különösen Gárdonyi anyai nagyanyja híres volt a vidéken apró paraszti együgyűségek zamatos elmondásáról.

Gárdonyi édesanyja is értett az efféle gúnyos elbeszélésekhez, de már nem annyira. Nem volt jó megfigyelő. Emberismerete sem kiváló. Hiszékeny. Idegenekben könnyen bízó. Annál többet értett a főzőkanálhoz és a házkörüli szöszmötöléshez.

Fiatal korában arca szabályos szép madonnaarc. Öreg korában ráncaival mint valami ősi faragvány hatott rám: mint valami évszázados pókhálós orosz nőszent, akit az anyai szeretet megtestesítésére faragtak. Ez összehasonlításomat talán az idézte bennem, hogy amíg vissza tudok emlékezni, otthon mindig sötétkék ruhában járt, az utcán barnában és feketében. De mindig kendősen és sohasem kalaposan.

A fia foglalkozása csak tanítósa idején érdekelte. Azontúl nem. Sohasem tudta felfogni és megérteni, mi az a szó: „ünnepest író“ és minek

kell a fia munkálkodásához a mélységes csend. Jobban szerette volna, ha Géza fiából valami mesterember válik, aki alkonyatkor leteszi a fogót, kalapácsot s utána a családjáé.

Mert Gárdonyi Géza a munkájáé volt és nem a családjáé. Még mikor szegedi újságíró korában édesanyját magához vette, törődött Gárdonyi a családdal is. Gyermekai pajkos kicsikorát apai szeretete teljes bensőségével élvezte. Egerben már külön lakott. Külön élt. Csak étkezéskor találkoztak a két fészek lakói. Igaz, hogy aztán e rövid idő alatt annál nagyobb szeretettel.

Gárdonyi édesanyja Gárdonyinak sohasem volt irodalmi ügyekben tanácsadója. Beniczkyné Bajza Lenke, gróf Vay Sándor összes műveinek csodálója, Jókai nyolc-tíz kötetének, Dumas, Zola, Victor Hugo olvasója nem is jelölhetett írói útírányt Gárdonyinak.

Egyetlen egyszer emlékszem, hogy Gárdonyi édesanyja tanácsát kérte: az *Annuska* c. színműve második felvonásában megakadt. Elmondotta édesanyjának:

— Kellene valami megoldás, hogy a szereplőket okkal-móddal ki-be járathassam a színpadon.

— Egyszerű, — válaszolta öreganyám, szinte gondolkodás nélkül, — felállítasz a színfalakon kívül egy kuglizót.

Gárdonyi megörült az ötletnek és mingyárt folytatta a darabját édesanyja nem várt tanácsa szerint.

Gárdonyi édesanyja, ez egy alkalomtól eltekintve, nem tanácsolt, nem bíralt és véleményt nem mondott. Mert olyasmit nem tekinthetek véleménynek, hogy: — Szép! Jó lesz! Igazán jól eltaláltad! és másefféle.

Gárdonyi édesanyja mindamellet nemcsak a

fiának, de írásainak is édesanyja. Az a magyaros nyelv, az a magyar észjárás ami Gárdonyi sorainak később a zamatos erőt adja, jórészt édesanyjáé. Gárdonyi édesanyja az író asztala mellett élő teljes magyar tájszótár. Nyelvtörténeti szótár a pogánykori ősi kifejezésektől a nyelvújításig. Teljes magyar népies daloskönyv: a regős énekek verseitől, a siposok dalaitól 1848 népies dalaiig. A karácsoni pásztorjátékok, lakadalmi köszöntők, ősi rigmusok, ráolvasások, babonások és varázslatok összeválogatott elevenbetűs gyűjteménye. (Mikor Gárdonyi Géza megszületett, somogyi szokás szerint a javasasszony ráolvasott és jósolt. Hogy mit és miket? — Ki emlékszik arra?)

Gárdonyi Géza édesanyjától tanult meg szitytya-magyarul, de nem gyermekkorában! A gyermeki falun-nevelkedettség nyelvi sajátságait Géza az „iskolás-művelődés“ alatt sikeresen levetkőzte. A hazulról távol töltött gyermekora Gárdonyinak az írónak sokat ártott. A hosszúára eresztett németes stílusban épült tankönyvmondatok világában letörték magyaros nyelvérzéke díszzeit, s amit iskolai magyar dolgozatok címén írásművészete kezdetleges megnyilvánulásainak vélénk: egymáshoz kötözött mellékmondatok, közbeillesztett mondatok és 25—50 szavas mondatok kacskaringói. Kölcsey parainezise ezidőben a tanterv szerint a magyar próza utolérhetetlen remeke, amin Gárdonyival együtt magyaros szájú vidékről városba ömlesztett fiatal nemzedék tanulás közben rágódik. Gárdonyi különösen keserű szájjal nyelte e magyartalanságokat. A naplójában idők multával panaszolja is: „Iskoláink nem nevelnek írókat. Akik írnak, az élet neveltjei. Ha nem jól írnak, az iskola rontotta meg őket. Az iskola nem tanítja

meg a fiatalságot magyarul beszélni. De hogy is tanítaná, mikor a tankönyvek se tudnak“.

Gárdonyi stílusán, kifejezésein, alakjainak mozgásán, gondolkozásán csak az időtől érezhető igazán a kakukfűillat, amikor édesanyja hozzáköltözik. Édesanyja vezeti rá a magyar szó zenéjére, mint ahogy Erkel Ferenc fülébe egy falusi cseléd dala susogta: nemcsak a zene, de a lélekzetvétel is ereje a magyar nótának.

Géza gyermeksege.

Ziegler Sándor élete a szabadságharc és a házassága utáni években hasonlatos az ősszel leszádkadt ballagó töviséhez: mely ha egyszer megindul a szelek szárnyán, nézetlen utakon forgódás a sorsa. Ziegler Sándor is elszakadt megélhetésének a gyökerétől: Bécestől s megindult a bizonytalanság aszott mezején jó talajt keresve, hol újból gyökeret verhetne. Hajtotta a nyugtalan érvényesülést szomjazó vére, a zsibongó család-köpű és a rátarti büszkesége: a magánál nagyobb urat sohasem ismerő ki vagyok, mi vagyok tekintély becsülgetés.

Házassága megkötése után Szőlősgyörökből Akarattya pusztára (1861 június 1.) forgatja az élet vihara. Akarattyán jó félesztendeig pörölyözi a vasat báró Fiáth Ferenc uradalmában. Zieglerék itt azon az apró fehér házakkal beszórt völgy-szűkületen laknak, ahonnan ma a veszprémi partra igyekvő balatoni utas az akácfák lombjai között először pillantja meg a magyar tenger fodros vagy csendes, napsugárra mélázó víz síkját. A völgyteknő zöldpázsitjára kúsza rendetlenségben épült házikók ma is olyanok, mintha valami Balatonban fürdő mesebeli királykisasszony elhullatott fehér gyöngyszemei volnának. E gyöngyszemmel tele-

szórt kenesei öbölből a következő év kora tavaszának szellője (1862 február 21.) már a Velencei-tó partján lebegteti Ziegler Sándor bútoros szekere ponyváját: Nádasdy grófhhoz szegődik Agárdra. Agárdon születik Géza. Két év múlva (1864 április 24.) „ismét zsákba kerül a macska“ és Kilitin bújik elő, hol ismét csak két évig egerészhet, mert Kilitiből megint Pátkára cipelik. Ziegler Pátkán (1866 szept. 29.) a Kégl urasághoz áll be. Rövid pár hónapig tart szegődsége. Még ugyanez év októberében tovább hordozkodik-cepekedik Székesfehérvárra. Székesfehérváron a Piac-téren bérelnék lakást egy Bürgermeister nevű kútmester házában. Ez a Bürgermeister Zieglernek a 48-as harcokban szerzett jóembere. Megértik egymást. Ha a kútmester ráér (nagyon gyakran ráér) könnyed jókedéllyel együtt ütüögeti a sziporkázó vasat Zieglerrel vagy együtt verejtékezik a sakktábla kockás lapja fölött a bástyákat, futókat, s lovakat ugratva. 1868 nyarán Ziegler Sándor bizonyosabb jövődelem után lát Pesten. A Rózsa-utcában szedi le a szekeréről a gyakori levegőváltoztatásba beleszokott bútorokat. A végleges családifészekrakás reménye a Pestreköltözés mozgatója. Az akkor megnyíló lipótmezei országos tébolyda főgépészi állásában boldog jövő ígéretével helyezkedik el és egy tapodtat se többet örömmel. E fogadalmán változtat a sors: betegsége kiveszi a kezéből a nehéz kalapácsot, egyre kisebbet és kisebbet rakogat a kezébe vékonyabban és vékonyabban megkent kenyérrel. 1870. év tavaszán a család Budán a Fekete kutya villába költözik. Az apa más kereset híján néhány hónapig a lakásuktól pár kilométerre zakatoló óbudai hajógyárba járogat, „hogy a fekete kutya rúgja meg“, reggeli felfohászkodással. Zieglernek ez a fohászkodása öröklődött a családban. Gárdo-

nyinak is, ha valami boszúsággal forralt ügye akadt, a fekete kutya lábaira hivatkozott.

Ziegler a hajógyárba járást csak kényszerűségből vállalta. Sorsán az idő tavaszra hajlásával már fordít. Május 1-én beteges testtel, de öröm-arccal újból falura költözködik: Sályba (Borsod megye) Laszky nevű német báró birtokára. Sály a leghosszabb állomása a 48-as vasverő vándoréletének. Sály után (1873 május 26.) következik még *Hejőcsaba* egy év, *Jajhalom* (Gyapay bérgazdaság 1874 jún. 1-től.) másfélév, *Tisza-luc* (1875 december 3-tól félév. Újból vissza *Pestre* (1876 április 1., lakása Soroksári-út 21. I. 14.) Fehér Miklós gépgyárához, ahol azután egészségében megrokknanva eljut utolsó munkahelyére, Károlyi Gyula gróf debrői uradalma *Nagy-út* pusztájára. (1877 október 1.) Nagyútról Kálba, az uradalom központjába helyezkedik át, hol életkedve lankadtan, lesujtva, fanatikus hazaszeretetéből mindent megőrizve, a tragikus hős drámája a sírásójelenettel befejeződik.

Talán mindezt kár ilyen részletesen elmondanom. Ziegler Sándor ideges vándoröszönének jellemzése talán kevesebb adattal is tökéletesen hatna. De meg kellett írnom azért, hogy Gárdonyi életét kutató tollak útját helyes nyomra vezessem s igazoljam, hogy a poéták ismert betegsége: a maradhatatlanság a tanítósága és újságírósága alatt ide-oda mozgó Gárdonyiban atyjától öröklött olyan hagyaték, amit az apa, a nem poéta, talán sokkal több tehetséggel mívelt, mint a fia.

A gyermekkori mozgalmas élet évei az ideges, vézna, érzékeny apróság lelkére odavetítették az élmények változatos képeit. Fogékony gyermek lelkébe beszállt a magyar falu élete, levegője, hangja, illata, pora s lerakódott szívének rekeszeiben, hogy majdan a teremtmény-művészi elképzelés ide-

jén tollát vezesse. Az író gyermekkorá érzései vetették felszínre később a magyar faji léleknek csendes, nyugodt, józan szemlélését.

A palatáblás irodalom.

A tudás sekélyke forrásai hol itt, hol ott buznognak fel Gárdonyi számára. A kóbor élet az oktatók sorát küldi reája. Szigorúbb és enyhébb kezek felváltva készítik elő az életre, hogy magára ébredjen és a mélységekre rányisson.

Az ovodás iskola tarka meséit Székesfehérvárott szívja fel értelmes, feketeszemű, finom fekete-hajú kis koponyájába. Az olaj-utcai dedó lépcsőnyi magas padjaihoz édesanyja vezetgeti, az apja gyönyörűségére, sarkantyús kiscsizmában járó Gézácskát (az 1868-ik évben). A székesfehérvári dedóban félévet szigorúan lehallgatva, szeptemberben a palavesszős irodalom megismerésére Budán iratják be, ötéves korában. Első osztályos idejéből se az iskolát, se az eredményt nem ismerem. Második osztályt tavasztól kezdődően már Sályban járja.

Sály. „Az én falum“. Napsugaras oldalú, hallgatólag utcai, törpe házai ott sorakoznak ma is színesen Gárdonyi írásaiban. A magyar paraszt fiatalja, öregje, ringó lányai és dombos menyecskéi itt néznek először szembe őszinte, nyílt, meleg és bizalmas tekintetükkel Géza fogékony gyermeki arcával, hogy belehíntsék magukat Géza termékeny sorainak barázdáiba. Sály az a falu, ahol a *Báró lelke* megjelenik. Ahol a *Bányász* meséje él. Ahol az *Aggy Isten Biri* szerelme történetté olvad. És ahova *A bor* Baracs Imréje elvándorol, hogy megbántott hitvesét szívére ölelje: igyék kend, ha jólesik engeszteléssel.

Sályban a hosszúpipás Malyáta Ignác falusi

mester tanítja Gárdonyit a betűvetésre s a gyermek-agy egyéb nagy és nehéz tudományára. A hit-tanra meg Zarubszky György helybeli plébános.

Az iskola a falu közepén sülyed a földbe. Ablakai kicsinyek, mint a kaptárkeret. A tanterem földes, szűk odu. Megfér benne három pad jobbról, három balról és a sályi fiúk-lányok együtt.

Zieglerék a falu déli végén telepedtek meg. A két apró gyerekláb egy kilométert baktat végig naponta a falusi tudomány végett. Ősi szokás szerint az iskolát télen a tanulók otthonról hozott tüzelőjével fűtik. A nebulók lúdtollal írtak. A tollat a gyerekek maguk hegyezgették nyesegették. De tintát a mester uram főzte a földi bodza apró, feketeszemű bogyóiból. Így volt ez Gárdonyi Géza idejében, mikor még az iskola szalmás tetejére a római katolikus eklézsia minden szegénysége ránehezedett. Ma már az iskolát az állam emelte vállaira. Büszkébben is tekint azóta végig a házak rendjén.

Sály község régi, összetöppedt elemi iskolája ma már a múlté. Kár érte, mert e szegényes iskolából indult el Malyáta mester irányításával az életnek Gárdonyi mester, Malyáta mester útravalójával. Ez az útravaló így hangzik:

„Fehér megye Agárd születésű Ziegler Sándor fia, Gézsa 8-ik életévét töltő róm. kath. növendék Borsod vármegyében bekebelezett sályi róm. kath. elemi felekezeti tanodánál 1870. év május hó 1-től 1871-ik május hó 28-ig az elemi tanulmányokban rövideden oktattatott. Tantárgyakban tanusított előmenetele jeles, valamint erkölcsi magaviselete szelid és csendes. Kelt Sály 1871. május 29.

*Malyáta Ignác,
róm. kath. tanító.“*

A múzsa első csókja.

Szelid és csendes... — írta róla Malyáta Ignác mester. Ha akadt volna még egy igénytelen, szűk kis rovat, talán kiegészíti ezzel: ... álmodozó. Lelkének már gyermekkorában voltak sejtelmes megérzései, meleg rezgései. A művészi szép már gyermekkorában megkereste a szívéhez vezető utat. A költői magáratalálás első lendülete Sályban lobbantja meg alig pihegő kis mellét a sályi kertek mohos kőfalánál. Mint II. elemiiskolás fiú értelmes, mélytűzű szemével itt a tavaszt csodálja meg először és megilletődik a meleg napsütés nyomán megpezsdült mezőn:

— Micsoda különös világ! A földön minden zöld. A magasban minden kék. A barackfák ágai pompáznak a virágtól. Napsugarak égi csókkal ereszkednek a fűre. Ember sehol, Csak fák, virág, fű, csendesség. Életlehelő csend! Mélyértelmű, imádságos csend!

S ebben a mélyértelmű, imádságos csendben egy kisgyermek lelkébe becsöppen a költői ihlet első pillangója:

„Gyönyörűséget éreztem szívemben, — írja Gyermekkori emlékeiben, — mondhatnám hangtalan zenét. Megálltam félig lehúnyt szemmel és arra gondoltam, hogy a természetnek ezt a szépségét, amely most hat reám, ezt a gyönyörűséget, amit most érzek, *ki kellene fejeznem*, valami módon *meg kellene írnom*.

Határozottan emlékszem, hogy ezt gondoltam: *meg kellene írnom*. De annyira lehetetlennek éreztem ezt ugyanakkor, hogy a másik gondolatom ez volt: talán ha nagy leszek.“

„Mi volt ez, — folytatja tovább Gárdonyi elmélkedését, — ha nem egy előbbi életből való

gondolat. Hiszen ha láttam is könyveket, nem tudhattam, hogy azok miképpen keletkeznek? Még csak azt se tudhattam abban a korban, hogy az ember leírhatja a gondolatait.

A le kellene írnom nem mint művészet állott fogalmaimban, hanem csak mint gondolom-eszköz, hogy ennek a percnak a mámorát szerettem volna megmenteni az elmúlástól. Tehát nem volt eszemben, hogy író leszek.“

A jövő szellője megérintette a kis bölcselő homlokát. E percben indult el Gárdonyi Géza írónak. Elindult a sályi falu útján, a virágos kiskertek fala mellett és elkanyarodott az irodalmi berkek magas, ciklopkő falához, hol megleli az érvényesülés nehezen forgó vaskapuját, melyet tehetségével megnyithat. A sályi falu levegője, friss életillata körül lengi őt a kapun belül is. Ott is megkeresi a vadrózsabokrot, az őszinte egyszerű embereket, akiknél az élet nem tettetés s akiknek nem kell frakkot ölteniök ahhoz, hogy szépeket mondhassanak.

A pataki diák.

Gárdonyi édesatyja kételkedő-bizonytalankodó természet. Vagyoni helyzete nem igen engedte, hogy fia iskoláztatására megfontolatlanul költsön. Végtelen sok érdeklődés, kérdezősködés után tömördek próbefelvételi kísérletezést rótt csemetéjére, míg kinyögte a véghatározatot:

— No, nem bánom, hát menjen diáknak Patakra!

„Az északsarki expedícióra aligha készültek lázasabban, mint az én diákavatásomra — írja Gárdonyi Diákszállítás c. novellájában. Apám a beiratás előtt már három hónappal pácoltatta a

fejemet különféle tanító urakkal, hogy tetemes tudománnyal állhassak meg a tanár urak előtt.

Szegény anyám, — jegyzi meg az iskolázatásra ítélt szegény Géza fiam, — annyit varrt, mintha egy egész árvaházat kellett volna felruháznia. És úgy megrakta mindenféle ennivalóval a ládám, mintha valami nemzetközi falásversenyre készültem volna.“

Elérkezett a beiratás szomorú napja. Az utolsó hazai jó vacsora után Gézát édesapja gyöngédeden odavonta maga mellé a diványra és sok bölcs tanáccsal látta el. Többek között arra figyelmeztette:

— Ne felejtse el fiam, tanácsaimat, mert én ezeket a nehéz tapasztalások iskolájában tanultam.

„És én, — írja Gárdonyi, — ezt a megjegyzést nem is felejtettem el soha, hanem a bölcs tanácsait még aznap este elfeledtem mind egy szálíg.“

„Az apám meg volt győződve, hogy Sárospatak az ország legjobb iskolája s hogyha egy csöpp talentum szunnyadoz bennem, ott úgy megnevelik, úgy meghizlalják, hogy kiváló ember lesz belőlem.“

A tudós professzorok azonban nem fedeztek föl Ziegler Gézában tehetséget. Mégkevesébbé látták Ziegler Gézában Gárdonyi Gézát. Az 1874—1875-i iskolai év kiábrándító csalódást zuhantott a szülők nyakába. Az első félévi Tabella, vagyis az osztálykönyv így tárja fel lapjain Géza végzetét:

„Ziegler Géza született 1863-ban, római katolikus vallású, atyja Sándor, gépész, lakik Jajhalmán, Zemplén megyében. Félévi végosztályzata: *gyenge közepes*. A vallástanból osztályzat: *nincs*, de pótlására a jegyzetrovatban szinte megrökönyödve dőlnek hátra a betűk: *utóvizsgára utasítatik*. Szépírás: *írása olvashatatlan*.

Gárdonyi Géza huszonöt évvel később (1898

febr. 17-én) Radácsi Györgyhöz, a főiskola akkori közigazgatójához írt levelében az eredményt egyszerűbben foglalja össze: „februárban kimaradtam az iskolából, mert mindenből szekundám volt.”

Szinte elképzelem, ha e sorok valami gyenge lábbon álló diák kezébe kerülnek, micsoda lelkesedéssel élvezi belőle a nagy író megcségyenítő bizonyítékokat. Szinte hallom is, ahogy könyvéből felkiált:

— Gárdonyi Géza mindenből megbukott! Még hittanból is!

És elképzelem, milyen megdöbbenéssel tekinthet szépírás: „írása olvashatatlan” szavakra ma a sok ezernyi nyájas olvasó, aki bizonyára önfeledten így szisszen fel:

— Oh, bár ez az olvashatatlan írás még ma is ontaná a betűket a szedőgépbe.

Abban az időben a középiskolás tanterv előírása szerint heti 4 órát szántak a magyarra, 8 órán át kínozták az elsőgimnazista kiskoponyákat a latinnal. Két órát fordítottak földrajz, történelemre és 4 órát a „számítás”-tanra. A tanórák maradt ideje a melléktárgyaknak vetődött oda martalékul. Heti három órán át énekeltek. Kettőn tornásztak. Ugyanannyin szabadkézi-rajzoltak és végül 4 órán át szépírásoztak. Négy óra szépírás alatt még az egyiptomi hieroglifák szépírását is meg lehet tanulni. Gárdonyi még a magyar szépírást sem győzte.

Gárdonyinak fenyegető életkérdés az első félév sikere. Atyja a tandíjat a nyári bércséplések idején apránként gyűjtögette, rakogatta össze s bizakodó vággyal emlegette a tandíjmentesség lehetőségeit.

— Mi okozhatta a tragédiát?

Nehéz ma erre határozott feleletet kívágni.

Talán legmegnyugtatóbb válasz az iskolára és az olvasóra: Gárdonyi osztálya igen népes osztály, hol a szürke falusi gyerek elveszett a tanárok által nagyrészen ismert pataki csemeték seregében. Bátortalan, félszeg, beteges külsejű (torokfájós), osztályában talán egyetlen római vallású gyermek a professzorokban nem kelthetett bizalmat a jelenre, még kevésbé a jövőre nézve. (Tóth Kálmán miskolci újságíró állítása szerint ugyan Maklár Pap Miklós tanár felfedezte volna benne a jövő nagy íróit. Ez azonban nélkülöz minden alapot.) Falusi elemiiskolás kiképzés sem lehetett valami mélybevált fundamentum a továbbépítésre. Malyáta Ignác uram ugyan kitűnő pedagógus hírében büszkélkedett, de ez a kiválósága falusi gyermekek nevelésére lehetett korlátozva.

Kétségtelen, hogy Gárdonyi Géza mindig szerette a könyvet. Olvasott rengeteget és rendszertelenül gyermekkorától. Miért állt volna hadilábon éppen a tanulókönyveivel?! A rémregények idegenből átfargatott nehéz stílusú szövege mellett gyerekjáték volt megértenie Erdélyi Andali Péter Magyar olvasókönyvét, a sárospataki Magyar nyelvtant, Szász Károly Számítástantát vagy Batizfalvi Földrajz elemeit. E gyermeklelkétől messze kalandozó tudományosságokat, a ponyvairodalom selejtjei után bizonyára játszva beszédte Gárdonyi?

Gárdonyi mindig szorgalmas fiú volt, s már gyerekkorában komolykodó, társai kerülésére hajlamos. Nincs valószínűsége tehát annak, hogy Gárdonyit esetleg a cimborái vonták el a tanulástól. Gárdonyi különben is megbízható, derék, jó helyen lakott. A főiskola háznagya, Janiga János a szállásadó gazdája. Janiga János a keménykezű

48-as magyar. (Innen az ismeretsége Ziegler Sándorral.) Népszerűtlen mestersége, hogy a kollégiumi diákok viselkedésén örködjön s a rakoncátlant a magas direktórium elé vezesse. A diákok meg is tisztelték e méltóságáért Janigát:

— Jön a *Kopó!* — bökdösték oldalba egymást suttogva, ha Janiga lépteit hallották közeliükben.

Ennek a Kopó-Janigának a kemény szárnyai alá dugta be Ziegler a maga kis csibéjét. A csibeketrec egy alacsony kis viceházmester berendezésű szoba, hol kivüle a Kopónak ugyancsak első gimnazista fia, Janiga Vince is élvezte az élet örömeit. Ziegler Géza nemcsak egy kenyéren élt Janiga Vincével, de az iskolában is egy padban ült vele. Janiga Vince, a Kopóra való emlékeztetőül diáknyelven *Vau*, nem tartozott a legcsendesebb egyéniségek közé. Még nevenapján se lehetett felköszöntőjébe Vincének valami sok jót belefoglalni, különösen nem atekintetben, hogy azt a jövőbe továbbra is úgy folytassa. Még ma is járja Patakon Gárdonyi osztályáról az a híres kérdés-felelet:

— Hányan vagytok az osztályban, fiam?

— 48-an, meg Janiga.

Eszerint Janiga külön osztályt képviselt a rosszaságával. És Ziegler Géza végzete, hogy éppen e csintalan gyerek mellé ültették párnak. Vince rakoncátlansága mellett a Géza gyerek szelíd, jó természete a tanárok előtt sem juthatott kifejeződésre. Olyan osztályban, ahol examináláskor félszázad gyerek veendő keserves munkába, várható-e egy-egy tanár megkülönböztető érzékének olyan kiválósága, hogy a spanyolnádból Janiga után Gárdonyinak is legalább kétszer ne jusson.

Gárdonyi idő múltával kedélyesen gondolt pataki diákélete színes emlékeire. Meg is örököltette kezdő tollforgató korában több őszinteséggel talán, mint sikerrel. (Álmodozó szerelem. Regény. Győri Közlöny. 1886.) Maklár Pap Miklós tanáráról pedig, akinek a botból és a dacból legtöbbet köszönhet, azt írja egyik levelében: (1898. febr. 7.)

„Igen szeretetreméltó, jó professzor volt, és éppen nem neheztelek rá...”

Térdig a rózsában.

Ziegler Géza a gyászos eredményű első gimnazista, Sárospatak után a pesti Kálvin-téri református gimnázium falai közé menekült.

Gárdonyi szülei 1876. április 1-én Pestre költöztek. A Soroksári-úton laktak. Géza atyja református lévén, természetesen, hogy csak a Kálvin-téri intézetre gondolhatott választásában. De mintha valami láthatatlan jószágos kéz vezetne volna be Ziegler uramat a fiával együtt ez iskola folyosóján át az iratkozó asztalhoz. A szegény vézna diák felé minden tanára mintha a szívét nyújtotta volna először s csak azután az arc-símogató és támogató kezét. Osztálya vagyonsabb gyerekei jólelkűleg fogadták pajtásukká. Támogatták szeretettel és megértéssel. Géza lelkében felfrissülve törekvően bújt a könyvet. Eredmény: félév végén a talán enyhébben osztályzó ceruza egy-egy jelest is hullatott a közepszerű jegyek közé.

A változott nevelési szellemet jellemzi az a levél, melyet az iskola igazgatója az olajos-foltos ruhás gépésznek írt.

Tisztelt Ziegler úr!

Sorait a tegnapi napon véve, nem állhatom meg, hogy némely pontjaira nézve önnek ne válaszoljak és felvilágosítást ne adjak.

Hogy szelíd magaviseletű és jóigyekezetű fiát bevettem s beírtam minden előlegesen lefizetett tandíj nélkül, köszönetet nem érdemel, mert ez kötelességemben állott, sőt elmondhatom, hogy örömmel tettem, mert szeretjük és szeretem az igyekező s jó magaviseletű gyerekeket, így őt is, ki csaknem magára hagyva, teljes igyekezettel azon van, hogy atyjának bizalmát meghálálja szorgalmatos magaviseletével.

Nagyon csodálkozom rajta, hogy ön érzékenyen panaszkodik fiának nem szorgalmatos magaviselete miatt, s írja, hogy ezt valakitől hallotta, szolgáljon megnyugtatóra osztályzatairól való tudósításom, melyeket ő a múlt iskolai évben kapott:

	I. félév	II. félévben
Vallástanból	jó	jeles
Magyar nyelvtanból	középszerű	középszerű
Latin nyelvtanból	jó	jó
Földrajzból	középszerű	középszerű
Számтанból	jeles	jó
Természetrájz	középszerű	jó
Szépírásból	jó	jó
Rajzból	középszerű	középszerű
Általános osztályzata	középszerű	jó
Helyzeti száma	23	22
Erkölcsi viselete	jó	jó

Osztályzatában tehát a második félévben némi haladást mutat és én hiszem, hogy most

egy kevésbé erősebb és komolyabb lévén, ez idén még jobb haladást fog tenni. Mi bizonyítványunk költséggel jár, csak annak adunk, aki azt különösen kéri s aki intézetünkben el akar távozni, ezért nem adtunk Géának bizonyítványt s nem mutathatta elő a haladását. Nagy megütközéssel olvastam azt is leveléből, mintha talán valaki szemére hányta volna szegényes öltözetét. Ez egyáltalában nem történt meg, a mi iskolánkban ilyesvalami nem is szokott megtörténni, különösen a tanári kar részéről. Én a fiúcskát magamhoz hívtam s megkérdeztem, hogy kapott-e e tekintetben valami szemrehányást valakitől és ő kinyilatkoztatta, hogy ilyet sem a tanárok, sem társai részéről nem kapott. Lehet azonban, hogy a fiúcska, hogy némi tekintetben célját érhesse, írta ezt önnek, amiért én őt ezért komolyan megfeddettem s kértem, hogy többet ilyet, ha csakugyan mert ilyet tenni, — ne merjen, mert ez nem szép dolog s illedelmetlen is.

A fiú elérékenyedve vált el tőlem, mi mutatja, hogy szíve jó, s én reménylem, hogy mind erkölcsileg, mint szellemileg haladni fog.

Aki egyébiránt tisztelettel maradok

Öszinte tisztelője
Vámossy Mihály
igazgató-tanár.

A diákjaik ügyét-baját szeretettel viselő igazgatóság dícsérete már félév multán tépett vitorlaként lebegett a remények tengerén. Géza iskolázása emelkedésével egyre határozottabban kiéreződik a tehetségtelenség mások gondolatainak gépies elsajátítására. Ez a hibája a félévi

tanárváltozásokkal mégerősebben vetődik felszínre s egyre katasztrófálisabb méreteket ölt.

Gárdonyi a magolást nem bírta. Értelem szerint tanult, mégpedig igen könnyen. Kívülről, még neves író korában, a saját verseiből sem tudott soha öt sort egyfolytában elmondani. Még kevésbé sikerült elmondania prózát, még akkor is, ha azt ő maga írta előzőleg, mondjuk félórával. Ha Gárdonyi elől az írásztalt elhúzták vagy ha csak egy könyvszekrény áthelyezésével a környezetet megváltoztatták, napokig bizonytalankodó, lassan gondolkodó, nyugtalan emberré alakult, akit ez állapot munkájában hetekig zavart.

Hogy emlékezőtehetsége mennyire csődöt mondott a prózával szemben, ime a bizonyíték: Egyízben a Láthatatlan ember regényéből a nyomda elvesztett két lapot. Újra kellett írnia. A megírásra majdnem egy hónapig készült. Egy hétig tartott, míg megszületett a két lap, de az is úgy, hogy minden órában egy-egy kényszerrel vonogatott, tízszer áthúzott mondat. Éppen a „no meg van, hálistennek!”-hez ért, mikor a kapun csöngetett a sürgönyhordó a „*megtaláltuk*” távirattal. Másnap érkezett a levonat. Egybevetettem a régi sorokat az új „eresztéssel.” Se a tartalma, de még egy szava se illett az első, ihlettel megtermelt regénytöredékhez. Pedig mindössze csak két lapról volt szó.

A későbbi, egri diáksága idején, a szóról-szóra tanulás képtelenségét Répássy János tanára is felfedezte rajta.

De pesti diákságakor e „tehetségtelenséget” legfeljebb pajtásai ismerték. Innen aztán az, hogy bizonyítványában az érdemjegyek néha eszeveszett táncot lejtene, a jelesből gyakran

átcsapnak az elégségesre (a vallástannál, németnél), mindig aszerint, hogy a tanár értelmet vagy magolást várt-e Ziegler Géza gimnáziumi tanulótól. A bizonyítványai épp ezért érdekesek:

A II. osztályos gimnáziumi bizonyítványa. (1876—77.)

Tantárgyak	I. félév	II. félév
Erkölc	törvényszerű	jó
Vallástan	elégséges	elégséges
Magyar	elégséges	elégséges
Latin	jó	jó
Földrajz	jó	elégséges
Német	jeles	jeles
Mennyiségtan	elégséges	jó
Szépírás	jó	jó
Természetrájz	jó	jó
Rajz	elégséges	elégséges
Általános osztályzat	elégséges	elégséges
Helyzeti szám	?	47

mulasztott 10 órát.

III. osztályos bizonyítványa. (1877—78.)

Tantárgyak	I. félév	II. félév
Erkölc	jó	jó
Vallástan	jó	jó
Magyar	jó	elégséges
Latin	elégséges	jó
Földrajz	elégtelen	elégséges
Német	elégséges	jó
Történelem	jó	jó
Mennyiségtan	elégséges	elégséges
Természetrájz	jó	jó
Rajz	jó	jó
Ált. osztályzat	elégséges	elégséges

nem igazolt 8 órát.

Érdekes, hogy Ziegler Géza magyar nyelvi osztályzata a kálvintéri iskolában közepszerű. Igaz ugyan, hogy a magyarból három pesti éve alatt két tanár is tanította, de éppen azért a tanár haragja vagy egyéb ily kisdiákos érdemenyhítő maszlagocska a közepszerű jegy mentegetésére elő nem említhető. Említésre méltó, hogy korához képest nagy olvasottságát egyik tanára sem fedezte fel, sőt vélhetőleg sejtelve sem lehetett arról. Az iskolai dolgozatait a szépírásból kapott jó osztályzata után nem ronthatta le az írás hanyagsága. Tehát osztályzata pontosan a teljesített munka jutalma.

Első tintacsöppek.

A kálvintéri iskola az irodalmi ízlés kifejtésében haladást jelentett Géza számára. A sályi Ubrik Borbála, Rinaldo Rinaldini és a Bandita leánya féle irodalomnak Pesten a gimnáziumos művelődés véget szakít. A hazulról műveltebb diáktársak a kalandos útiregényekkel tömők az írói mesterségről még talán nem is álmodó kisdiákok fejét. Tartalomban az emberevők világa ugyan a banditák világától csak a skalpozás módjában különbözik, de az elbeszélés könnyű modora új levegő és új hangulat a művészettel festett könyvtáblák között. A sályi cselédek és falusi asszonyok kísértetekkel fehérített együgyű történetei lassan-lassan így elfogyadoztak Gárdonyi emlékeiből, legfeljebb, ha egy-két tüzesszemű koponya fénylett még feléje néha napján. Iskolás társai: Pekár Gyulus (az író) és Szomjas Lajcsi (később az országban első államtitkár kegyelmes úr) ellátták bőven a gyermekirodalom legérdekesebb termékeivel. Don Quixote felejtethetlen

történeteikért lelkenedezésének nyomai beérkezett újságíró korában is előtledeznek. Sir Mummery Róbert fejlett és ügyes kézzel átgyúrt afrikai kalandjaiban sokszor kiütözik a spanyol vér. Don Gitárosz Győri Hírlapban zengedező lantján is néha megpendül egy-egy húr a kálvintéri emlékekből. Gárdonyihoz sokáig hű írói álneve a Don Vigole, Don Copé, sőt talán Ydragion, Grison is névjegyek a spanyol szélmalomok meseországából.

Gárdonyi Pesten harmadikos gimnazista korában verselgetett és saját elbeszélése szerint verseit a krajcáros újság szerkesztőségébe személyesen vitte el ilyenféle beajánlással:

— Szerkesztő úr kérem a bátyám küldi ezt a verset. Nagyon kéri, hacsak lehet... közölje.

A szerkesztő megnézte a verset. Elolvasta. Nagyon gyakran gondolkodott utána. A gondolkodás határozott lassúsága a vers jóságának fokmérőjeként lüktetett mindig az ifjú poéta szívében.

— A vers elég jó, de még nem üti meg a mértéket, — válaszolta a szerkesztő kitérően.

Vagy pedig azt:

— Mondd meg a bátyádnak, egyelőre eltettük. Alkalmilag hozzuk.

Ez az utolsó válasz babérlevélként hullott Géza lantjára. Nem is gondolta még akkor, hogy ez az *alkalmilag* a sohanaptár ünnepe. Csak Géza bizakodott benne Madách bizakodásával s szorgalmasan nézegette a trafikok elé rajzszöggel kiszögezett lapokat: beleforgatva akkor, ha a trafikos szeme véletlenül másfelé járt. Mert az újságvásárlás Ziegler Géza harmadik gimnáziumos zsebének vagyont jelentett.

Az újságoknak így irogatott és küldözgetett

verselés bizonyossággal nem igazolható. A főbizonyítékot Gárdonyi Géza naplójának diákkori köteteit Géza elsőéves képezdész korában elégette. Kálban a Dutkay lány és barátnői Géza naplójából szíve titkait kilesték, kilopkodták és kacagtak az őszinte vallomásokon. Mire Gárdonyi a boszúját a Naplón töltötte ki.

Gárdonyi Géza naplói így csak másodéves képezdész korától vannak meg. Halála előtt utolsó napokig írt feljegyzéseit a Gárdonyi-hagyaték őrzi ezzel a felírással:

Halálom után elégetendő!

Gárdonyi Gézának pesti gimnazista korából mégis maradt három kis verse Gárdonyi diáknoteszában. Cím nélkül. A magyar népdal vitathatatlan hatásával. A versek fölé büszke tollal írta:

Saját szerzeményem. 1878.

Ime:

Az első:

Hull a fának sárga levele
Másnak vagy te már a kedvese
Isten veled hát te hát te hűtelen
Ha a szívem fáj is szüntelen.

A második:

Fehér hó lepi a vidéket
Fekete bánat a szívemet
Akiért fáj, fáj a szívem
már régóta sírban pihen.

A harmadik:

Az én szívem fáj nagyon
Mert nagy az én bánatom
Elhagyott a rózsám
Azért borul majd rám
a sírhalom.

Igy kezdte pályafutását mint harmadik gimnazista a pesti Kálvin-téren s bizonyára nem álmodott róla, hogy írói tehetségéért valamikor még koszorút fonnak neki az egri Bebek-bástyán.

Zsuzsika.

Ő volt az első.

Zsuzsika volt a neve.

Takaros szösze, selypes beszédű kis Zsuzsika, amilyen nincs több se a Soroksári-utcában, se az egész világon.

Ziegler Géza a harmadik gimnáziumot taposta akkor. Tizennégy éves. És a magaviseletből: törvényszerű, hármas.

Zsuzsi egy évvel fiatalabb. Olyan magas, mint Géza. Erkölce: ernyedetlen.

Zsuzsi ott lakott a szomszédházban.

„... az apja órákat csinált. Zsuzsika az én szívemet tanította meg ketyegni“. — (Gárdonyi: Gyermekkori emlékeim.) Ez a jószomszédság örült a szívére mindkettőjüknek. Felejthetetlenül. Mert Zsuzsikának is Géza volt az első. És Gézácskának is Zsuzsi volt az első. A gyermekszívek összedobbantak. Ziegler Géza szíve annyira mámort fogott Zsuzsától, hogy 10 év múlva is így ír róla:

„Az ő arca az első női arc, abban a titkos alumban, melyet a szívemben hordok. Az ő mérhetetlen mélységű ártatlan angyalszemeibe még most is visszaomlik a lelkem és bűvös áradása van álmaimnak, ha rágondolok. Az ő édes hangja úgy hangzik ma is a fülemben, mint valami régi bájos operettmelódia, melynek az elejét elfeledtük, a közepét nem tudjuk, a végét pedig már csak sejtjük“.

Amikor elváltak, Ziegler Géza fényképet kért Zsuzsikától.

Zsuzsika még akkor nem volt elég érett arra, hogy fényképezőgép elé állítsák. Az órának elég gondja akadt az órakerekekkel, Zsuzsika szíve kerekeire korai volt még gondolnia. De hogy az „édes Gézácskának“ kívánsága mégis teljesüljön, Zsuzsi kilopta a keretből nagymamája fényképét, megcsókolta és átnyújtotta örök szerelme zálogául.

A kép ma is megvan.

A fehérhajú anyóka jóságos mosolygással tekint ma is hetven esztendejének ráncai közül. Mintha ma is együtt látná Zsuzsikát és Gézát. Zsuzsit, amint a fényképre rácsókolja az első csókot. És Gézát, ahogy lecsókolja Zsuzsika csókját a nagymamáról.

Pályaválogatás.

Gárdonyi Pesten becsülettel lejárta a három esztendőt a gimnázium kemény kövezetén s búcsút intett a kálvintéri sárgára meszelt öreg toronynak és az öreg órának. Az öreg órának főleg azért, mert az mérte ki neki a boldog időt. Ez a három év volt Gárdonyi életének három legboldogabb esztendeje.

Az ezután jött három meg talán a legkeservesebb.

Géza 1878 szeptemberétől képezdésznek áll. Prepának. Egerben. Pályaválasztását a sors diktálta. Kedv, hajlam... majd megjön az is, csak diploma legyen! — sóhajtással elintéződött. A Zieglerek között férfiágon még nem akadt nád-pálcás tanító. A Zieglerek szívesebben pörölyt szorítottak a kezükben. Hogy mégis a „tanítómester“ foglalkozás vetődött felszínre Géza pá-

lyaválasztásnál, ennél legkevésbé vevődött fontolóra a mult s ugyanily kevésbé a rátermettség. A szegénység és betegség nyitotta meg az egri liceum nagy fakapuit Géza számára. Úgy is osont be a hosszú vékony cingár legényke barna malaclopó köpönyegében a liceum temérdek fehér oszlopai közé, mint valami garabonciás diák a híres tizenharmadik iskolába. Félszegen, tétován és gondtelt fejjel kopogott fel a lépcsőkön. Akarva, nem akarva, fel kellett mennie. Ez az *akarva*-érzés édesapjáé volt. Ez a *nem akarva* érzés az édesanyjáé és sajátjáé. Édesapja érezte a vég kezdetét. Tudta, hogy gyógyíthatatlan gyomorrákja már csak a Szent Mihály-patikájától gyógyul meg. Az édesanya és a gyermek tele reménységgel érezte valami kiváltságosabb pálya szellőjének lengedezését Géza harmadik osztályos gimnazista Péter-Páli virágai fölött.

Az apa távcsőn nézett a jövőbe.

Az anya és fia a saját rövidlátó mindennapos szemével.

Az apa győzött. A fiú vesztett.

Nekiindult hát Gárdonyi Géza az egri diákságnak, a preparandiának, az orgonásszavú folyosón, mely a rajtajáró léptei alatt örökké oly kísértetiesen kong-bong, mintha alatta hosszú kriptasorban feküdnének minden idők elmúlt néptanítói. Node annál vígabb az élet a kőlap felett, a sonkászsemlyés s oldalszalonnás tízpercek alatt. Olyan a zsibongás, mintha minden idők eljövendő néptanítója itt eresztené ki egyszerre melle öblös fujtatóját.

Gárdonyi Géza is belekerült az emberi velőt szeletelő lármába.

Belekerült és élvezte három hosszú búbánatos esztendeig.

Gárdonyi a prepa.

A képezdén se volt kiváló tanuló. Inkább a közepesek közt csendesken ballagó. A tanárai szerint: jobb közepes. Ziegler Géza saját naplója szerint: balközepes. A bizonyítvány szélsőségét egyszer Répássy János magyar tanára írta be: *elbuktatta Gárdonyit a magyar nyelvből*. A javító vizsga eredményétől se lehetett végtelenül elragadtatva a professzor, mert az *elégségesre javított* beírása közben elkomorodva jelentette ki az egész osztály előtt:

— Fiam! Tebelőled sohse lesz nagy ember, de a kenyeredet azért meg tudod keresni.

Szegény derék Répássy professzor sohasem gondolta, hogy e mondata belefoglalódik valamilyen egy életrajzba, az irodalomtörténetbe s megörökíti Répássy professzor nevét tanítványáival együtt. Micsoda veszedelmes egy hely az a katedra! A tanár mindennap magával hordja a végzetét. Különösen az a tanár, ki megfeledezve a hely méltóságáról, könnyelmű kijelentéseket kiált alá a magasból. E könnyelmű kijelentéseket egy darabig szégyelni lehet. De ha egyszer papírra vetődnek, azután még azt se. A papirosról a szégyenlés se menti meg az örökkévalóságtól.

Szegény derék Répássy professzor teljes életén bűnhődött e kijelentéséért. Emlékszem: egy nyári délután felvándorolt hozzánk a Hóhérpárt me-redekjén. Becsöngetett a Gárdonyi-portán. E sorok írója fogadta kisdíakos rövidnadrágban és mély tisztelettel.

— Apám nincs itthon — válaszoltam sajnálkozóan az érdeklődésre.

— Nincs? Hát akkor mondd meg fiam, itt járt

az a szerencsétlen, aki őt megbuktatta magyarból. Életem legnagyobb gyalázata, — fűzte hozzá a foga közt boszúsan mormogva s visszaballagdált, le a völgybe süllyedt városnak.

Pesten a földrajzból bukott meg. Egerben a magyarból érte szégyen. Magyarból, de meg a történelemből is, — majdnem. Hogy Gárdonyi nem tudta merre vannak Szemiramisz függő kertjei s hol ásítognak a mult tönkremagyarázott emlékein az egyiptomi szfinkszek, ez Gárdonyinak megbocsátható. De hogy a magyarból neki ... és éppen neki ... ezt csak az érdemetlen maga tudta megbocsátani a tanárjának.

A bukásnak is, a megbocsátásnak is meg volt a maga rejtett oka. Köszönje meg Gárdonyi, hogy a bukással és javítóval megúsza. Ma sem lehetne Répássy János tanárról *Ribiszke* néven *zoológiai jegyzetek* rovatot nyitni egy tréfás vidéki lapba sem. Különösen nem hegyesre nyírt tollal. A fél-évi osztályzat ma is nem értékmérő, de csereeszköz lenne még a jóidegzetű tanár noteszában is. Az aztán teljesen más kérdés, hogy Répássyt a *Répafi* és *Répa Matyi* bohózatos szerepében valóban Ziegler Géza játszatta-e. Elég, ha a tanár meggyőződése Ziegler Gézát kárhóztatta a szerzősége. Ma, — amikor mindegy volna az *igen* és *nem* mellett döntenem, — kinyitom a nyilvánosság előtt Ziegler Géza naplóját és résztvevő sajnálkozással bizonyítom, hogy az éretlen *Ribiszke* kitermelője, a *Pasquino* név alá bújt szerző nem Ziegler Géza volt. Nézetem szerint: a rovatot a főszerkesztő Iklódy Győző sajátmaga írta. A főszerkesztő az adatokat Répássy tankönyveiből, az egri szalonokból és talán Ziegler Gézával folytatott beszélgetéseiből gereblyélte. 1882. május

30-án Ziegler Géza a tanító képesítő vizsgálatait rakva, ezt írja a naplójába: „Hittan, tanítástan, magyar történelem és alkotmánytan s földrajzból volt a vizsga. Mindből igen jól feleltem, csak a történelem és alkotmánytanból adott Répássy olyan kérdéseket, melyekre nem tudtam feleletet adni, pedig a történelemtől féltem s ebből készültem legjobban, mert előérzetem volt, hogy Répássy, — miután azt hiszi, hogy ama cikkeket ellene én írtam, — megforgat. Most iszonyú kétség között vagyok: félek, hogy megbuktat“.

E sorokból világosan kikiabál Répássy tévedése és Répássy oktatási szellemének diáksanyargató módszere.

Ziegler Géza iskolai bizonyítványainak érdemjegyei kezdettől fogva végig, a jegyek szertelenül változatos rajzása. Olyan, mintha az egri képzős bizonyítványát a pesti gimnáziumos bizonyítványairól másoltuk volna ide.

Ziegler Géza I. éves képzős az 1879—80. iskolai évnek I. és II. félévében ezt a bizonyítványt kapta:

	I. félév	II. félév
Viselete	dícséretes	dícséretes
Szorgalma	kielégítő	jó
Írásbeli dolgozatainak		
külső alakja	tiszta	tiszta
Hittan	jó	jó
Neveléstan	jó	elégséges
Magyar nyelv	jeles	jeles
Német nyelv	jeles	jó
Számтан	elégséges	elégséges
Földrajz	elégséges	elégséges
Történelem	jó	jeles

	I. félév	II. félév
Természetrajz	jó	kitűnő
Orgonálás	jó	elégséges
Népének	jó	elégséges
Gregorián	jó	jó
Rajz	elégséges	jó
Szépírás	jeles	jó
Testgyakorlás	elégséges	elégséges

1880—81. tanévben, tehát II. éves bizonyítványának ezek az érdemjegyei:

	I. félévben	II. félévben
Viselete	dícséretes	<i>törvényszerű</i>
Szorgalma	kielégítő	kielégítő
Írásbeli dolgozatának külső alakja	tiszta	tiszta
Hittanból	jó	elégséges
Tanítástanból	jó	jó
Magyar nyelvben	jeles	jeles
Német nyelvben	jeles	jó
Számtanban	elégséges	jó
Földrajzban	elégséges	elégséges
Történelem	jó	jeles
Terményrajzból	jó	jó
Orgonálásban	jó	elégséges
Népénekben	jó	elégséges
Gregoriánban	jó	elégséges
Rajzban	elégséges	jó
Szépírásban	jeles	elégséges
Testgyakorlásban	elégséges	elégséges

1881—82. tanévben, vagyis III. éves képzős korában a bizonyítványa ilyen volt:

	I. félév	II. félév
Erkölcsei viselete	dícséretes	dícséretes
Szorgalma	<i>nem kielégítő</i>	kielégítő
Gyermekekkel bánásmódja	—	megnyerő
Kiejtése	—	hibátlan
Hittan	elégseges	jó
Tanítástan	elégseges	jó
Magyar:		
olvasás	<i>elégtelen</i>	jó
nyelvtan,	<i>elégtelen</i>	jó
helyesírás	<i>elégtelen</i>	jó
írásbeli dolgozat	<i>elégtelen</i>	jó
Írásbeli dolgozatainak		
külső alakja	rendes	jó
Német nyelv	jeles	jó
Mértan	jó	elégseges
Történelem	elégseges	elégseges
Földrajz	—	elégseges
Alkotmánytan	elégseges	jó
Terményrajz	jeles	elégseges
Vegytan	—	elégseges
Mezőgazdaságtan	elégseges	elégseges
Orgonálás	jeles	jeles
Népének	jeles	jeles
Gregorián	jó	jó
Rajz	jeles	jeles
Testgyakorlás	elégseges	jó

Az anyakönyv magyar olvasás, nyelvtan, helyesírás, írásbeli dolgozat-nak megfelelő rovatában a következő megjegyzés olvasható: elégsegesre javított. (I. félév.)

Évvégi bizonyítványnál megjegyzés. A 158. sz. alatt adatott ki.

Hogy az érdemjegyek ötletszerű összevisszaságának okát megvilágítsam, ráfordítom a sugarakat Gárdonyi diákéletére. Ez a diákélet hű képe a magyar diákság kínlódásos, néha züllésbe vezető útjának.

Egri diákélet.

Ziegler Géza 1878. szeptemberében iratkozott be az egri lyceumi tanítóképző I. osztályába. A Magazin-utcában szerzett magának lakást, a Rossz-templom közelében. A régi, híres diáktanyák negyede ez Eger városában, még ma is. Amikor lakását kivette, majd hogy nem így írhatom: nem előre megfontolt szándékkal cselekedett. Borcsa néni szállásmester kicsoszogott kattogós egri papucsával a Lyceum elé s „tán szoba teccik kedves?” megszólítással nyakába varrta magát Gárdonyinak. Amikor meg a lakását Géza megsejmelte, majdhogynem így írhatom: hosszú utánjárás mellett sem akadhatott volna annyi pénzért kívánatosabbra. Mert a Magazin-utca minden háza a szegény diákok magazinja. Az utcában egyik ház csak olyan alacsony és rozzant parasztház, mint a másik. A diákmenhelyeken csupán abban lehetett valami kis válogatás, hogy hány hering fér el egy dobozban.

Gárdonyi és heringjei hárman kucorogtak a Dobos-féle házban: egy szobakonyhás lakásban, hol Borcsa néni a főberlő.

A Borcsa-szálló Antali Borcsa tisztos igazgatása alatt működött. Antali Borcsa diáktartó jóhírnevét kétségbevonni Egerben nem lehetett. De ki is merte volna?! Mert Antali Borcsa, ahogy Ziegler Géza az ujságba is kisserkesztette: „ala-

csony, köpcös némbor, irtózatossággal, melynek legnevezetesebb része rengeteg szája, — vagy ahogy annak idején mi szoktuk mondani: ijedelmes zatyulája.“ (Egri diákélet. Füllentő, 1881. szeptember 15.) Isten ments hát, hogy bárki halandó is Borcsa néni véleményével illesse. A diákok különben Borcsa néni tisztességes nevét nagy kerek vörös arca és a nyugvóra induló téli nap közötti hasonlatossága miatt *Napanyó*-ként emlegették.

Borcsa néni, Napanyó, szegény iparos özvegye. Tengődő diákok tengődéséből tengődik. Micsoda sors mindkét rész életvándorainak! Egyetlen szoba, benne három sovány diák. Mennyivel több reménységgel ragyogott volna Borcsa néni képe, csak három sovány malacra is.

Borcsa néni hajótörött életét a diákokból font reménység, a kis konyhája Robinson szigetére vetette. A konyhában lakott Borcsa néni. A szobát a mindent fölfaló vademberek élvezték.

Micsoda szomszédság!

Ez a környezet kevés szellemi légkörrel és még kevesebb elmélyülési lehetőséggel övezte Gárdonyit.

Társai: Fodor Jenő, Kremmer Lajos és a háztulajdonos fia, Dobos Laci. Mind a három képzős. Csak az első kettő volt iskolástársa. De akadt a környéken képezdébe járó több is. Ha Ziegler Géza csak kilesett a Magazin-utcára (ma Arany János-utca), minden kiskapuban kettő-három magafajta nagyrahivatott várta a szebb jövőt.

A környékbeliakkal Géza is jó cimboraságba kapcsolódott színleg, de belsőleg annál kevésbé. A magabazárkózott természetű, otthon ülő diáknak lerázhatatlan terhe e pajtasság. Kü-

lönélősége, nem többrebecsülése önmagának. Se nem tanulásvágy, mert az iskolai kötelező könyveket szívvel-lélekkel gyűlölte. De ami könyveket maga válogathatott, azt éjjel-nappal bújta. Leckéiből az iskolában készült óra előtt a tízpercekben. Ennek oka először, hogy tankönyvre sohasem tellett, másodsor, hogy a diáktanyát idegen diákok zaja, látogatók szívesen vagy nem szívesen látott odavetődései nyugtalanították. Tombolt a kártyacsata. Fogyott a bor. Méregtől vörösödött Borcsa néni rendteremtő képe.

Ez a hangulat nem a lelki nemesedés fejlesztésének az iskolája.

Gárdonyi mégis megélt itt teljes esztendeig. Kényszerűségből. Tehetetlenségből. Bevonult a szobasarokba. Fehér gipszpipáján nótára gyűjtött, megtanulva rajta keserves kínok között a skálát s a szobácskát füstfelhőbe burkolva, tüntette el maga körül a tomboló fölösleges elemeket.

Ziegler Géza az egri diákországban szürke közkatonaként szolgált. Nem volt király, se hadvezér, de még csak őrsvezetőnek járó egyetlen csillag sem jutott neki még akkor az Egre Csillagokból a gallérjára.

A második évet Ziegler prepa már nem a Borcsa néni kebelén üdülte végig. Elvonult cók-mókjával a mai reáliskola hátamögé: a Tündérpartra, a Vörösmarty-utca elején levő névtelen térség sarokba állított házába, ahol Antalfi szabóéknak fáskamrából szobává rendezett vakoltdeszka-falú diákgondozója állott az udvar mélyén. Még ma is megvan az a rogyant házikó, a ház előtt csalitas, rendetlen pázsitjával. A tér sarkán Légman mérnök által épített vasbeton épület büszkélkedik. A Légman-féle háztól harmadikban volt a Ziegler-kamra. Itt lakott Géza

akkora szobában, hogy csak az ágya nyújtózhattott benne végig s azonkívül még Ziegler Géza is belefért. Ha vendég érkezett, csak az ablakon keresztül vagy nyitott ajtón át diskurálhattak. Kályha nem fűtötte a szobát télen. Egyszerű oknál fogva: nem volt helye a szobában. Géza diák az egyedülvalóságot itt élvezhette először. Élt önmagának, helyzetével és gazdájával kölcsönösen teljes megelégedéssel. Mert megelégedését jelentette az, hogy harmadéves képezdész korában ugyancsak Antalfiékhoz tér vissza. Antalfiék ez év novemberében a Sáncba, (a mai Perényi-utcába) költözködnek. Ziegler Géza az új lakásban elveszti egyedülélősege kényelmét, mert Fodor Jenő, Flezsár Ignác iskolatársaival kerül közös szobába. Különös játéka a sorsnak, hogy Antalfiék sanci lakószobájának ablakai a Bebek-bástyának arra a szögletére nyílnak, a várromnak éppen arra az omladékára, ahol ma Gárdonyi fakeresztje áll.

1880. szeptember 18-án, amikor harmadévre iratkozik. Ziegler Géza így rajzolja sorsát a naplójában:

„Mostani állapotom ez: III. éves képezdész vagyok. Antalfi Pálnál van szállásom, ételmezősem és mosásom. Szegény vagyok, mint a templom egere, de azért vidám és megelégedett és mint eddig is voltam: könnyelmű.

Az Érsektől kapok havonta 8 forintot, conditióm (gyermekeket tanított) van 5 forintos. Ez képezi(!) havonkinti jövedelmemet. Antalfi úrnak fizetek havonkint 11 forintot. Nekem marad kettő, abból akarok ruhát szerezni, könyveket, írószereket venni, abból früstökölök, uzsonnázok és fedezem különféle költségeimet.

Isten majd megsegít.“

Hát bizony, az Istennek sok gondja akadt azidőben Ziegler Gézával: nagyon sokszor rászorult, hogy megsegítse. De nemcsak őrá, hanem földi előljárójára, az egri érsekre is.

Még mint első éves képezdész, nem nyújthatta kérő kezét a tanintézet fenntartói, az érsek és káptalan felé, hogy őt élelmezéssel vagy pénzbeli segéllyel támogassák. Első évvégi bizonyítványának eredménye azonban bátorságot öntött a szegénység kényszere által vezetett tolába s anyagi és családi helyzetét őszintén feltáró soraival meghajoltan áll a főpásztor elé:

Nagyméltóságú Érsek Úr! Kegyelmes Atyám!

Alúlírott bátorkodom Excellenciád elé folyamodni azon szerény kéréssel, mely szerint engem a szegénysorsú képezdei növendékek részére kegyesen adományozott pénzsegélyben részesíteni méltóztassék. Kérelmemet a következő okokkal támogathatom: Az $\therefore$ vessző alatt mellékelt szegénységi bizonyítványom szorult anyagi helyzetemet igazolja, melynek alapján atyám betegsége miatt több tagból álló családunkat fenntartani nem képes s így kiskorú testvéreimmel egyedül szegény anyámra támaszkodhatunk, ki csakis varrással tartja fenn a családunkat. Ily helyzetben szüleimtől éppen semmit sem várhatok, magamra hagyatva pedig a képezdét nem folytathatom s ha Excellenciád a segílyt megvonná tőlem, kénytelen lennék csüggedt szívvel szeretett pályámtól bucsút venni. Kérem azért Excellenciádat, kegyeskedjék tekintetbe venni szegénységemet s méltóztassék részemre a segílyt megadni, hogy pályámat folytathassam s így egykor az anyaszentegyház buzgó tagjává s a haza

hasznos polgárává lehessen. Ki hódoló mély tisztelettel vagyok Nagyméltóságodnak legalázatosabb szolgája

Kaál, augusztus 6.

Ziegler Géza

I. éves képezdei növendék.

A folyamodványhoz csatolt és a kaáli előljáróság által kiállított szegénységi bizonyítványa is szomorúan tanúskodik a család származásnyomorúságáról.

475/1879. Szegényügyben bélyegmentes. Szegénységi bizonyítvány.

Alant írt községi előljáróság részéről hivatalos hitelességgel igazoltatik, hogy a Kaál községhez tartozó puszta Nagy-uton lakos Ziegler Sándor luteránus vallású, 55 éves nő, 3 gyermek atyja, mesterségére nézve gépész, ezidőszereint már huzamos betegségénél fogva oly körülmények közé jutott, hogy keresete nincs, dolgozni nem bír s így állapota nem engedi gyermekeit taníttatni, avagy neveltetni, de nem képes mégcsak a mindennapi ételmet sem családjára részére megszerezni. Miről kiadatott jelen bizonyítvány saját kérelmére és bélyegmentesen, a község szokott pecsétjével megerősítve, Kaálban, 1879. aug. 5-én. Meerli Gyula h. jegyző, Kiss István, Varga András.

A folyamodás eredménye, hogy Samassa József egri érsek nemes szívvel évi 60 forintnyi tanulmányi segélyt adományozott Ziegler Géza-nak Zsendovics József kanonok-igazgató közbenjárására.

Meghal az apa.

Az 1879. esztendő szomorú éve Géza fiúnak. Gyomorrákban régóta és kínosan szenvedő édesatyja október 4—5. közti éjen meghalt, miután szept. 28-án délelőtt áttért a római vallású egyház kebelébe. Az áttérés oka: a káli plébános jóakaratólag előre figyelmeztette a családot, hogy Ziegler Sándor Mihályt, mivel református vallású, nem temetheti el.

— Hogyan hozassanak Miskolcra papot, ha Ziegler meghal? — zúdult az aggodalom a feleségre. Zieglerék szűk anyagi helyzetében ez egyenlő a lehetetlenséggel. Meg kellett tehát alkudni a körülményekkel s hálásan megköszönni az Isten szolgájának, hogy a családot erre előre figyelmeztette. Ziegler Sándor megelégedett hát azzal, hogy utolsó kívánságaképpen a református bibliáját meghalt szívére helyezik.

Eltemették október 6-án, azon a végzetes napon, amelyen a 48-as küzdő bajtársai Aradon vértanúságot szenvedtek.

Géza mérhetetlen fájdalomtól megrendülve tekintett a sírra, mely a kenyérkereső apát rögeivel borította. Naplójában késő évek multán sem feledkezik el, hogy meg ne emlékezzen a napról, melyen atyját elhantolták. Örökké sajgó fájdalomának hangja az az aranybetűs sírirat, ami Gárdonyi lelkéből szakadt ki s rávésődött atyja temetői márványára.

†

Ziegler Sándor

gépész

az 1848/49-iki honvédelem fegyvergyárosa

1823—1879.

*Ki mondhatná meg mivel tartozunk
az Istennek, hogy napja süt reánk?
S mivel tartozunk az édes apának,
akinek szíve második napunk volt.*

*A sírra nézünk s könnyes szemmel kérjük:
Porrá válik-e a szeretet is?
S az égre nézünk, a fénnel telt égre
és könnyeinket bízva letöröljük...*

Édes atyja halálával nélkülözések, gondok nyugtalanították Gárdonyi éjszakáit. Mi lesz anyámmal? testvéreimmel? velem?! a tanulással!!! És kihez forduljak?!! Magabazárkózottsága, teljes elhagyatottsága lesorvasztotta testét. Gondját, tépelődéseit hiába titkolta. Intézete igazgatójának tanítványaira figyelő szeme átlátott diákja burkolt lelkén s irodája dolgozóasztalának székébe ültetve Ziegler Gézát, „írd fiam“ megszólítással diktálta neki:

Érsek Úr Önagyméltóságának.

Ziegler Géza II. éves képezdei növendék, ki Nagyméltóságod kegyességéből a folyó tanév első felére 30 forint segélyben részesült, mély tisztelettel idezárt kérvényében ezen segély fel-emeléséért esedezik azon oknál fogva, mert édesatyja négy havi betegeskedés után f. hó 5-én elhalálozván, édesanyja még két kisebb testvére-vel teljesen vagyontalan állapotban maradt s így azon kisegítést, melyben eddig szülőitől része-sült, továbbra meg nem kaphatja. Folyamodó kérelmét bátor vagyok úgy saját, mint a tanári kar részéről Nagyméltóságod kegyességébe aján-lani. Azon segélyösszegek közül, melyeket folyó évi augusztus 28-ról 1955. szám alatt kegyesen

kiosztani és adományozni méltóztatott, egy 30 forintos segély ki nem adatott, mert Tököli Antal, kinek azt adományozni méltóztatott, nem jelent meg az intézetben. Ebből lehetne Ziegler Géza segélyezését jelenlegi 6 forintról havi tíz forintra s így azt félévre 50 forintra emelni. 1879. október 10. Zsendovics József igazgató.

Ziegler Géza igazgatójának ezt a felterjesztését leírta azzal a csodálatosan szépírásos gyöngybetűivel, amit nyomtatott betűkből se lehetett volna ékebben kiszedni. A felterjesztés eredménnyel járt: Samassa József egri érsek Ziegler Géza évisegélyét 100 forintra emelte föl.

Ziegler Géza Samassa érsek és Zsendovics kanonok jóságából gond nélkül tanulhatott volna, ha a családi fészekben is éhes ajkak nem csipognak, tátognak. A szükség enyhítésére édesanyját és két testvérét az anyai ág ősi falujában, Szőlősgyörökbe költözteti, hol több támogatást és felkaroló szeretetett remélhetett rokonságától és ismerőseitől. Ziegler Géza így a szerető édesanya szívétől mégtávolabb vetődik.

Csoda-e ennyi lelkiküzdelem után, hogy a tanár úr notesza előtt gyakran nem állja meg a helyét. Szorgalma, ha nem is végkimerülésig feszített, de a gondok tövise közül fakadó és ön-maga lelki életével sokat foglalkozó diáké. Ez a diák tele szerencsétlen sorsa átérzésén épült baljóslatúsággal. Naplója tanúsága szerint kisdíákos együgyűséggel minden csütörtökön a pénteki nap szerencsétlen kilátásait festi. Babonás rettegéssel fél a feleléstől. Szurkol. Kedélyét így felizgatva, utána gyakran hosszú sorokon csitítja magát a babona alapnélküliségével. Mégis, ha a következő hét csütörtökén belete-

kintünk a naplóba, szinte nevetségesen ugyanaz és ugyanaz ismétlődik. És Ziegler Géza ezt éveken keresztül nem látja. Arra sem ocsudik rá, hogy nem volt péntek, se 13-ika, amikor a tanítóképző mindennapos vággyal szorongott oklevelének kiadásánál, egy újabb tragédia érte:

— Flezsár Ignác és Ziegler Géza képezdészek a minisztérium rendelete értelmében fiatalokorra való tekintettel, oklevelüket csak egy év múlva szerezhetik meg! — dörögte el az igazgató a tanítóképző harmadik évének befejezése után.

Géza megint lepottyant a hetedik mennyországból. Megint kihullott kezéből a kenyér. Az önállóság. A szabadbaröppenés. És csak egy év múlva jut el ehhez a tanítói okleveléhez, aminek különben nem sok hasznát látta:

Másolat.

108. szám.

Népiskolai tanítói oklevél.

Ziegler Géza fehérmegyei születésű róm. kath. vallású, 19 éves, az egri érseki róm. kath. fitanítóképző intézetben, a tanítóképességi nyilvános vizsgálatra kiszabott tantárgyakból megvizsgáltatván, következő érdemjegyeket nyert: Erkölcsi viselet: felmutatott bizonyítványa szerint dicséretes. Szorgalom: kellő. 1.) Hit- és erkölcsstanban jó. 2.) Neveléstani tudományokban: a) Általános nevelés és oktatásban: jó, b) Oktatási módszertanban: jeles. — Tanítási gyakorlatokban: jeles. 3.) Anyanyelvben: a) Olvasásban: jeles, b) Nyelvtanban: jeles, c) Írálytanban: jeles, — d) Fogalmazásban: jeles. 4.) Német nyelvben: jeles. 5.) Mennyiségtanban: a) Számtanban: jó, — b) Mértanban: jó. 6.) Törté-

nelmi tárgyakban: a) Földrajzban: jó, — b) Történelemben: elégséges, — c) Hazai alkotmányban: elégséges. 7.) Természettudományokban: a) Természetrajzban: jó, — b) Természet és vegytanban: jó, — c) Gazdasági és kertészeti gyakorlatokban: elégséges. 8.) Művészeti tantárgyakban: a) Egyházi népénekekben: jeles, — b) Római karénekekben: jó — c) Orgonában: jeles, — d) Rajzolásban: jeles, — e) Szépírásban: jeles. 9.) Testgyakorlásban: jó. Ezeknél fogva a fentebbit, népiskolai tanítóságra *elégségesen képesítettnek* találtatván, részére e tanítói oklevelet adtuk ki. Kelt Egerben, 1882. év május hó 30-ik napján. Juhász Norbert m. kir. tanácsos, kassai tanker. főigazgató, Zsendovics József prépost kanonok, igazgató, egyházm. tanfelügyelő, Vince Alajos igazgató-tanár, Sivampel József mennyiség és term. tud. tanára, Parizsa János gyak. isk. tanító, Répássy János magyarny. tört. és alkotmányt. tanára, Böhm János németny. tanára, Zsaskovszky Ferenc karnagy és zenetanár, Lestál Ágoston gazdaszattan és szépírástanár.

Első nyomdafesték.

Ziegler Géza képezdész korában Egerben két szépirodalmi lap is versenyzett az olvasóközönség pártfogásáért. Az egyik kifejezetten a nemes próza mezején gyűjtött virágokat *Regélő Themisz* címen. A másik a *Füllentő* a humor terén szagztatott babérokat. A *Regélő Themiszt* (a *Füllentő* szerint *Nyekergő Themisztoklászt*) hivatott írói tehetséggel és vidéki nagyratörékvő tollal Fridrich Gyula adótiszt szerkesztette. A *Füllentő*-t (a *Regélő Themisz* szerint *Füllebben-tő*-t) kezdetben 1879.) vitéz Háy János és 1882.

május 1-től a vitéz Háry János mundaéból kivetkezett Iklódy Győző járásbírósi diurnista. Mindkét lap a tréfásan franciára ferdített *Condé* egyenlő Kohn Dávid egri nyomda sajtóterméke. (Szerkesztősége és kiadóhivatal Eger, Ser-Vita-utca 39.)

Gárdonyi a komolyszemöldökű, zöldborítékú Regélő Themiszért eleinte nem igen lelkesedett. A mindig mosolygó Füllentő azonban annál inkább illet diákos kedélyéhez s így ehhez szívesebben hangolta húrjait. Ziegler Géza a Füllentő megindulásakor már némi szerkesztői multra tekinthetett. Ziegler Gézának ugyanis másodéves prepa korában már megjelent a *Druke* c. saját szerkesztésű és rajzolású, kékre litografált tréfás diáklapja. Az ötödik számnál tovább azonban Ziegler Géza nem bírta állani a *Druke*-ot: a lapszerkesztés csődöt mondott. A csődnek a szapant gyűlölő konkurrencia is megvetette ágyát. Szabadabb szellemben s a város összes társadalmi rétegeire számítva az időben élőködött az előfizetőkön a *Skorpió* mulattató és „mindent felölelő” lap, mely sorsát szintén el nem kerülheté. A majdmegmutatom én büszkeség erre két lapot is alapít Egerben, a *Jóbolond!*-ot és a *Handabandát*. A két lap közül egyik sem érte meg az újesztendőt. 1879 december 15-én vitéz Háry János büszkeséggel csapja az olvasóközönség asztalára a *Füllentőt* olyan meglepetéssel és olyan tartalommal, hogy a diák az olvasóközönséggel együtt nagyot prüszszentett rá.

A Füllentő napilapköntösű, 8 oldalas élclap. A lapcím minden betűje csörgősapkás bohócok cirkuszi mutatványából alakítódik. A betűket valami francia tréfáslapból nyirkálhatta ki *Condé*, nem valami szakértelemmel, mert az összecsopor-

tosítás annyira ügyetlen, hogy a szemlélő jódarabig nehezen fedezi tel az ugráló paprikajancsik hanyattvágódó és előrebukó helyzeteiből a *Füllentő* neveltetésre kárhoztatott betűit.

— Hogyan került Gárdonyi a *Füllentő*höz?

A *Füllentő* 1881 január 15-iki számában a szerkesztői „súgások” legalján: „ZG. Helyben. Legyen szíves szerkesztőségünket valamely napon meglátogatni” — felszólítás jelent meg.

Ziegler Géának aznap nehezen múlt a dél-előtt. Az ebédjét egy-kettőre bekapkodta (könnyen megtehetette) s már délután kettőkor a tekintetes szerkesztőség „Ser-Vita”-utcai háza felé vitorlázott, magával vive *Drukk* főszerkesztő-úri összes büszkeségét, egy dúsjövedelmű állás reményeit és a diákos szegénységtarisznya megfoltozhatóságának vágyát. A komor szerkesztő úr asztala helyén, csinos fiatalasszonykát talált. A szerkesztőség szívélyesen fogadta. Hibátlan egri tájszólással: „Férjem nincs honn, de azért tesszen megvárni” szíves marasztalással.

Gárdonyi vár. Vár. Eltelik két hosszú óra. Iklódy még mindig nincs elő. Erre, hogy ne unatkozzon, papirost húz ki a mappából és ír neki egypár „magam által készített” adomát. Ahogy Ziegler Géza később bevallotta (Figurák. Lap-szerkesztők párbaja.) ezeket az adomákat a komáromi kis naptárból írta ki emlékezetből, némi átalakítással. A hiábavaló várakozásért vagy az adomákért, — „az asszony megajándékozott az eddig megjelent *Füllentő* négy számával”.

Ez a négy szám az első írói honorárium. Ma is megvan Gárdonyi könyvtárában gondosan be-
kötve.

Ziegler Géza két óra múltán is hűtött reményekkel távozott a „csinos asszony” szerkesztőségtől.

„Nem hiába pénteki napon tettem az első látogatást, de úgyis látom, hogy reményeim füstbe enyésznek“. (N.)

Dehát mégse enyésztek füstbe. Csak az a forduló történt: Iklódy főszerkesztőnek nem író kellett, hanem *rajzoló*.

Ziegler Géza vállalkozó szellem.

Sőt ennél is több: mindenre vállalkozó szellem.

Most is vállalkozik.

Rögtön.

Rohan haza és megrajzolja Eger város lánc-hídja című, humorosnak szánt tablóját. A téma aktuális. A piactéri híd felállítását éppen akkor tárgyalta a városi közgyűlés.

Iklódy igen meg volt vele elégedve: — írja a naplójában, szinte maga is meglepődve Gárdonyi. — Midőn eljöttem, e szavakkal bocsátott el: „A jutalom nem marad el“. (N.)

De nem részletezem tovább. A művészi rajzot tönkresilányítja a metsző. Füllentő február 15-iki száma első lapján mégis hozza a Ziegler névnek öklömnyi aláírásával (kezdő művészek mind így szokták). Az egri városatyák aznap éjjel a város jövője felől nyugodtan alhattak: Gőzhajók szelik az Eger patak sekélyke vizét. Villamos dübörög a hídon, kettő is. A patakhíd közepén, láncokon emelhető. Ziegler Géza szíve tele boldogsággal. A város is boldog. Még tán a patak is. Egyaránt örülnek. Egyik a rajznak. Másik a hídnak. Harmadik a gőzhajónak.

Március 15-én még egy Ziegler-rajz jelenik meg Eger kereskedelme központjáról, a piacról. E rajz miatt a főszerkesztő elkergeti a metszőt. A metsző sorsa miatt Ziegler Géza művészi pályafutása is megtorpan. (Még egy próbálkozás: ké-

pezde elvégzésével állami támogatásért mozgolódik, hogy Münchenbe küldjék. De nem sikerül.)

Iklódy uram resteli a két balsikeres képviselőzást. De hibáját pótolja: a címíráshoz állítja Zieglert, aki a lapszerkesztésből így kipottyantva, titkon Eger szerkesztőségének ajánlja fel munkásságát (1881 április 11-én).

Válaszra sem méltatják.

Hűnek marad hát a Füllentőhöz.

Május 22-én sugárzó arccal írja naplójába: „Délelőtt mise után Iklódy lapjába tisztáztam legújabb beszélyem egy részét, melyet egyóra után vivék hozzá. Igen meg volt elégedve, de biz én arra nem sokat adok. Irok eztán is beszélyeket nagy kedvvel. *Istenem, beh szeretnék az irodalmi pályára lépni!*“

Ezt az utolsó mondatot Gárdonyi Géza piros ceruzája keményen aláhúzta Ziegler Géza naplójában.

Az első beszély, aminek írása Ziegler Géza író lelkét büszkeséggel megtöltötte, Füllentő 1881 május 5-iki számának szerény cikkecskéje:

Kínos perc.

(Humoreszk.)

Náci barátom névestélyét nagyon jól töltöttük. Ittunk, ettünk, hatalmas toasztokat mondtunk; legtöbbet Kuprum bácsi, ki mindegyiket úgy fejezte be: Az Isten éltesse hát kedves barátunkat életnagyságban, mindörökké Amen.

Elég az hozzá, jól mulattunk.

Már éjfél elmúlt, midőn utószor fogadván egymásnak szörnyű nagy barátságot, szétoszlottunk. Én magányosan haladtam a hold által félig-

meddig bevilágított úton, mely egy kis erdőn át-
vezet negyedóránnyira eső lakásomhoz.

Az élvezett italok kissé megkábítottak s me-
netközben különféle vad gondolatok kergették
egymást az agyamban.

A vidéken, hol tartózkodom, zshivány, tolvaj
nép lakik; alig mulik el hét, hogy valamely be-
törési eset ne fordulna elő. Eszembe jutott ez ne-
kem s önkénytelenül is kapkodni kezdék a zse-
bemhez, melyben szobakulcsomat szoktam tartani;
de ijedelmemre, nem találtam. Remegve szorítám
a pisztolyom agyát, egyetlen védőeszközömet.

Eközben haza érek.

A kulcs ajtómon vala.

Néma, halotti néma csend.

Szobámat sűrű sötétség borítja; nem tudtam
megkülönböztetni a tárgyakat. Remegve gyujtám
meg a gyertyát és körülnéztem. — — —

Nagy Isten! Az ágy alatt van valaki, az inge
kilátszik. Szörnyű fehér alak.

Szédültem.

Sápadtam.

Majd éltem veszélye jutott eszembe. Ha én
meg nem ölöm, ő gyilkol meg — villant meg az
agyamban. Kissé lehajolva, lőttem. Az én embe-
rem meg se mozdult.

Nem találtam, gondolám s ismét durrant a
pisztoly.

— Ördög és pokol! Ki vagy?

Semmi felelet.

Lehajoltam, hogy jobban megnézzem, mi tör-
tént. Bár a rémülettől összefolyt szemem előtt
minden, mégis kivehettem, hogy az ágy alatt —
szégyen és gyalázat — a hálóingem parádézott.

Ez volt hát az ijesztő, a rabló, a zshivány,
mit bortól felizgatott képzelmem szült.

— Ördög bujjék beléd, — mondtam fogvacogva s magamra húzván paplanomat, nem-sokára elaludtam.

Gárdonyi Z. Géza.

Hol rejtőzik e sorokban még Gárdonyi?! Aláírása ugyan Gárdonyi Z. Géza, de a Gárdonyi szót bátran elhagyhatta volna előle. Az egyetlen, ami a humoreszkben Gárdonyira vall, a nyúl-farknyi rövid mondatok hatáskeltő szétosztása. A magyar nyelvből helyenkint Répássy tanár noteszának *elégtelen* jegye csillan elő.

Ha az írói tehetség még nem is, a törekvés annál jobban ki volt fejlődve Gárdonyinál aziránt, hogy irodalmi téren érvényesüljön. Hogy az első művét sikerült elsütnie, újabb „beszély“-t (Répássy tanár szerencsétlen megjelölése) forgat ki hangulata. Ezt már titkolja Iklódy főszerkesztő előtt. A *Regélő Themisz* szerkesztőjéhez: „Fridrich úrhoz köszöntöttem be vele. Bemutattam magam s átadtam a készülő beszélyem elejét. Alig olvasott egy lapot, így szólt:

— Amint látom, az irány jó. Ha kész lesz, adok érte 8—10 forintot. Holnap (1881 június 23) jöjjön el papirosért.“

Mit érezhetett Ziegler Géza, a harmadéves képezdész a biztatásra? Boldogság táncolhatott a szívében. A szegénység rongyai finom úri fekete ruhákká szövődhettek gondolataiban. Zöldremesztelt alig-férek-belé szabája a Napkirály száztermes palotájává dicsőülhetett. Tán bölcsőben ringatott korában borsószemes csörgőt szorongatva se volt olyan édesmosolygós álma, mint most, hogy a toll dicsőségét szorongatta a kezében.

„Az éjjel misén voltam álmomban, hol orgonáltak s egy ismeretlen szép kisasszonnyal beszél-

tem valamit a csókról, min ő igen nevetett. — Ezután álmaimat is följegyzem“. (1881 június 24.)

Olyan boldog nap, mint a csütörtöki, érdemes is a följegyzésre. De érdemes e napon megragadni ihlete számára jó hangulatát is. Csakugyan, még aznap este és másnap délelőtt összekapkodja „beszélye“ folytatását. Délután 3 órakor már rohan vele Fridrichhez:

— Tessék! Megírtam! Kész!

És az eredmény:

„Fridrich biz egy kissé lehűtötte írói dicsőségemet.

*Almaival fönt jár a magasban
S úgy fáj neki, ha a földre pottyan.*

(Szabó Endre.)

No nem egészen így van, mert még azt is mondta, hogy *jósol belőlem valamit*“ (1881 június 25.)

A beszély visszautasításával a *Regelő Themisz* Ziegler Géza számára örökre elintéződött. Ziegler újra visszasompolyog első lapjához, a Füllentőhöz. A Füllentőnél néhány csepp hideg vízzel felhígított tintájából Iklódy „írjon valami szerelmeset“ rendelésére előhamarkodja: *A pattogányok szerelmé*-t. „Igaz és szívreható történet ifjak és öregek számára.“ Tárcarovat. Két közlemény. Ezt már nem Ziegler, nem Gárdonyi, hanem *Don Vigole* írja.

Ez a szerencse.

Miért bújt Ziegler Géza a Don Vigole álnév mögé?

Kellett. *A pattogányok szerelme* kedvéért valóban kár lett volna feláldoznia még a Ziegler-

nevet is. Nem a szerelem miatt. A szereplők miatt. Tessék! Az első bekezdés mindent magyaráz:

„Van a világon egy szép ország; ebben a szép országban van egy nagy város; ebben a nagy városban van egy kis ház; ebben a kis házban van egy szűk szoba s ebben a szűk szobában egy keskeny piros valami, mely, a bolhák boldog birodalma: az én éjjeli takaróm — paplanom.“

A cselekmény diákos ízléssel (inkább ízléstelenséggel) megválasztott lejátsozói: Don Phekete Ugrophene a Cincingörchláb-család utolsó sarjadéka, Donna Panna Pattogana, Jaj-de-Mór, a Panna atyja és Don Lábonchip. Jaj-de-Mór rajtakapja Pannát Feketével a találkán. Fekete ijedtében megkéri Panna kezét. Jaj-de-Mór Lábonchipnek szánta a lányát, de mikor megtudja Fekete ősi nemesi származását, hajlandó leányát Feketéhez adni feleségül. Lábonchip erre gyilkosokat bérel s póklábakkal agyon akarja veretni az öreget. Fekete értesül e tervről. Leteríti Lábonchipet. És:

„Mi lett az egész históriából?

Lakzi.

Mégpedig minő!” (Füllentő, 1881 július 15.)

A beszélyért ezúttal kivételesen a honorárium sem felejtődött el. Büszke tollal rója fel naplójába: „egy négyes és két rövid szivar adományoztatott s 2 lap a Füllentőben megjelent beszélyemért.“ (N.) Don Vigole nem dohánylevélre számíthatott Sanyarú-Vendelsége nehéz idején. Órája zálogban. Télikabátja zálogban. Összes fehérneműkészlete 5 ing, 1 lepedő és 3 zsebkendő. A többitől Borcsa néni Napanyó még idejében megfosztotta. Bizonyára neki is tartozott. Házitanítóskodásából (Bablonkayéktól, Heringhéktől) csak a hónap végére csöppenhet valami. Addig pedig még élni kell.

Ha kap is valamicskét a tanításért, annak már régen van helye: a vasúti jegyre szánta. Kálba még csak hazajárt gyalog, de édesanyja október óta Somogyban lakik Szőlősgyörökön. A koplálásban egy fakír nem bírja már utólélni. Antalfy néni „nincs pénz” alapon nem áll a főzőedény mellé. Volt nap: 1881 június 30-ika, hogy teljes napi élelme egy kisgyerekkocsiból kiejtett félkifli volt, amit az Ó-világ-utca sarkán a porból szedett fel. (Ezt Gárdonyi Géza később fiainak többször elbeszélte.)

Ziegler Gézát is elérte a nagyemberek végezete: az éhség. A nagyemberek tandíja: a nyomor.

E kétségbeejtő állapotában még szottyant kedve humorizáláshoz! Iklódynak a most már előre kifizetett 11 szivarért (Iklódy erszénye is tátongott) Don Vigole megírja a *Kari-Mari* víg beszélyt. Ebből serken elő az első nemes Gárdonyi-vér. A párbeszéddek rövid, ütemes, élénksége. A cselekmény gyors fejlesztése. A kurtamondatos, inkább színpadra való, magyaros elbeszélésmodor. Mindez a Kari-Marit a kezdőtoll érdemes munkájává avatja.

I.

... Átölelve tartották egymást.

— Karim. Édes Karim.

— Marim!

— Ne menj el édesem.

— El kell távoznom, de visszajövök. Le kell tennem a jegyzői vizsgát, s ha oklevelet nyertem, boldogok leszünk.

— Karim! Lelkem Karcsikám.

— Marim! egyetlen Marcsókám.

— Meddig leszesz oda?

— Hát bizony nem tudom, mert egy gazdag nagybátyámat is szeretném meglátogatni. De három hétnél semmi esetre sem maradok tovább.

— Karim!

— Marim!

— Félek...

— Mitől, angyalom?... csak mondd ki bátran.

— Félek, hogy valami szép lány...

— Esküszöm, hogy...

— Ne esküdjél. Azelőtt is mindig esküdöz-tél, mégis vasvillával kergetett meg Bordás Gyurka, mikor a feleségénél voltál.

— Mondottam már, hogy ne adj hitelt a pletykának. Egy szó sem igaz az egészből, stb.

II.

Éppen az ablaknál ült Mari és gondolkozott szeretett Karcsikájáról, midőn kopogtattak.

— Szabad. Lehet. Tessék!

Kari egyenesen Mari nyakába borult.

— Juj! — sikoltá ez — hisz csupa hó vagy.

— Igaz! dehát vessük le... így... no most hadd nyaljam le a szájacskádról a mézet.

Cipp-cupp.

Repete!...

— Hát van-e diploma?

— Megbuktam.

— Jézusom!

— De van helyette más.

— Ugyan mi.

— Hát... a nagybácsi...

— S örököltél.

— Hatvanezer forintot!

Cipp-cupp. (Triplán.)

— Egy hét múlva esküszünk stb

III.

... egy hadnagyocska tűnt elő.

— Palcsika!

— Mari!

— Utazunk!

— Mi ketten?

— Természetes!

— Hogy-hogy?

— Hát csak úgy édesem, hogy a férjem jegyet vált Budapestig. Te utánunk jössz s mi ketten elszökünk tőle.

— Mari te lángész vagy!

A negyedik és ötödik fejezetben Kari Mari-val Svájcba utazik. A hadnagy velük. Kari meg-lepi a hadnagyot. Otthagyja az asszonyt. A hadnagy is Marit. Mari házvezetőnőnek ajánlkozik a Budapest c. lapban. Kari így találkozik Marival, de hirtelen becsapva maga mögött az ajtót, megszabad előle.

Ziegler Géza írói kapcsolata a Füllentővel a cikk után egyre lazul. A tanítóképzőt maga mögé vetve a Füllentővel pósta útján érintkezik. Póstán küldi be már a *Kari-Mari* cikkecske második közleményét is Szőlősgyörökből. Utána *Köszönöm* címen és az *Egri diákéletből* (három folytatás) dob még kevésbé zamatos csemegét a Füllentő táncoló bohócainak keze közé. Változott élete változott gondokkal tetézi és más irányba fordítja irodalmi szárnyalását.

Az írásművészet tudománya.

Ziegler Géza harmadéves képezdész félévkor megbukott magyarból.

Javított.

És átment.

Ma Répássy János tanáré a szégyen. Nem a megbukotté. Azé a Répássy Jánosé, akinek novel-láskötete kiadásáért 20 év múlva Gárdonyi Géza buzgón kilincsel. Azé a Répássy Jánosé, aki ugyan-akkor félévkor és a képesítőn történelemből csak azért engedte át Ziegler Gézát, mert a bukás azt jelenti: Ziegler Géza sohasem lehet többé tanító. Hogyan is lehetne. Anyagi ereje törött mankóján Ziegler Géza többé nem bicegphetett volna el a boldogító képesítő osztásig. Megelégedett hát Répássy János azzal, hogy zordan odamorogta a diákjának:

— Ziegler csak Ziegler marad. (1881 márc. 26.)

Megérdemelte-e a bukást Ziegler Géza?

Nem.

A magyart különösen nem.

Mindamellett itt megerősítem: Ziegler Géza Gárdonyi Géza dicsőségét elsősorban Répássynak köszönhette.

Répássy hivatalnok-tanár módszerével nevelte diákjait. A diákban nem a jövő emberét látta és főleg nem a jövő tanítóját. Soha nem foglalkozott egyetlen diákja lelkiületével sem. A diáknyomor szó az ő szótárából kihullott. Nem kutatta. Nem érdekelte.

Az iskolai dolgozatokat előírás szerint feladta. Javította. Kitűnő és jeles érdemek a magyar dolgozat alatt, piros tintás büszkeséggel önála ismeretlen osztályzatok. Egy diák sohasem tudja a föladott témát oly alaposan kifejteni, hogy kitűnőt érdemeljen, — ez volt a konok és kernény ítélete, melyből még tanártársai kérlelésére se engedett. Micsoda öntelt nagyrabecsülés! Ily kijelentés után érthető, hogy a magyar dolgozat

írás otthoni munkája az egri képzőn kínos délutánokat ragasztott a boldog diákevek naptárába.

Ziegler Géza volt az egyedüli az osztályában, aki a magyartól nem félt. Írta a dolgozatokat megrendelésre. Egy dolgozat egy hatos. Ez a taksa.

És akadt-e diák, akinek ne volt volna egy hatosa a dolgozatra, hogy a magyar dolgozat-facsarás vesződéségtől szabaduljon.

Ziegler Géza írói munkássága e dolgozat kínokon fejlődött és éleződött. Ugyanaz a téma tízféle változatban. De mégcsak egy mondatának se szabad egyeznie, mert a sasszemű Répássy levijog a katedráról s akkor jaj a fiúnak és jaj Géza tekintélyének.

Géza megállta a helyét.

A dolgozat írás nehéz agymunkáját kiválóan oldotta meg. Rászokott arra, hogy ugyanazt a témát többféleképpen lássa, érezze és fogalmazza. Rászokott a szavak súlyának mérlegelésére. Rászokott a dolgozat részleteinek változatos kialakítására.

De nemcsak rászokott. Válogatni tudott bennük és Répássy elbírálásából megértette mi a hatásosabb, a sikerültebb.

Répássy mélyrelátó kritikái az osztálynak szóltak, de Ziegler Géza füle-érzéke fogott fel belőlük legtöbbet és értékesített a „*hatosos irodalomban*” és az életben egyaránt.

Stílus érzéke azonban Répássynak vajmi kevés lehetett. (Talán tankönyvírói és szépírói pályájának lanyha érvényesülését is ennek köszönhette.) Éveken keresztül meg ne érezze valaki azt, hogy az osztályban a dolgozatok jó része Ziegler Géza tolla, — szinte érthetetlen.

Ziegler nem maradt Zieglernek.

És Gárdonyi örökké hálásan tekintett a képzős katedrára.

Hám Rózsika!

Ziegler Géza első szerelme tündérét harmadik gimnázista korában látta meg. A sors elválasztotta őket. Ziegler Géza Egerbe csöppent. A tündér meg eltűnt. Talán várt rá. Talán nem. Azt hiszem inkább nem. Ziegler Géza Egerben másodéves képzős korában más tündér után tájékozódik. Diákos fellángolása bármennyire őszinte édes idealizmus, mégis valahogy úgy alakult, hogy már kezdetben magába rejtette a soha meg nem valósulás végzetét. Szerelme olyan

*„Szereti a fű a csillagot
De a csillag messze fönn ragyog“*

szerelmem. Meggyulladt. Ellobbant. S ami igaz volt belőle, megmaradt emlékeknek.

A tündérkét ezúttal Hám Rózsikának hívták. Ma egy kúriai bíró felesége, aki talán nem veszi tőlem rossz néven, ha a szegény, ábrándos Ziegler Géza naplójából ide rajzolom a nevét. Az a néhány sor, ami Ziegler Géza naplójában időnkint meg-megcsillan oly tiszta, oly szép jellemes mondatok, hogy ezúton kérem, ne engedje kitépni a lapokat egy kisdiák leleplezett életéből. „Csinos kis szöszke Hám Rózsika“ így említi mindig Ziegler Géza — talán éppen, hogy észrevette a szegény képzős melegszívű sóhajtását. Ziegler Géza odajárt önökhöz, hogy fitestvérét oktassa a latin deklináció és conjugatio nehéz gördítéseire és ekkor találkozgattak, hetenkint kétszer. „Csinos kis szöszke Hám Rózsika“ ilyen-

kor mindig odanyújtotta apró 12 éves kis kezét a barna malaclopóban érkezett, kopott ruhás, foltos cipőjű Ziegler Géza házitanítónak, „Csinos kis szöszke Hám Rózsika“ talán a szemébe is pillantott Zieglernek kislányos pajkossággal s ez a szempillantás elegendő volt arra, hogy egy magába vonult tapasztalatlan lélekben sokatigérő álmokat fakasszon. 1880 okt. 29-én találkoztak önök először.

Januárban „már szeretem, boldog vagyok, aminő sohasem leszek“ áradozással imádják titkon a csinos kis szöszke Hám Rózsikát, aki elköveti azt a hamiskás pajkosságot, hogy kislányos betűivel és gondolataival rózsaszínű levélpapíron is megjelenik egy tanítóképzős előtt. Megjelenik egyszer. Kétszer. Többször. Levelezésük jellemzésére Ziegler Géza beírja naplójába:

Februárban: „Ő egyszerűen írt semmit. Én nagyszerűen mindent. Levelem tele volt legfantasztikusabb ábrándozással.

Március: Eszembe jut néha még most is. Hallottam és érzem, hogy az első szerelem kiolthatatlan, mint a bűn. (Tehát Ziegler Géza a csinos szöszke Hám Rózsikát ítélte első szerelemnek.)

Április. Folyvást vártam a levelét, de nem jött.

Május: Krisztina lobogtatá előttem bájait, de ismeretség még nem keletkezett.“

Ime! Ennyi az egész.

Mi okozta az elhidegülést?

A tanítvány bukásra állt. Ziegler Gézát a tanítástól felmentették. A találkozás megszűnt. Levelezést, mint mindig, a mama ezúttal is felfedezte. A kislány sírt. Apuka csodálkozott. Anyuka pedig nem győzött a szomszédban eleget

beszélni a mai lányok gyors felvilágosodottságáról s a mai diákok neveletlenségéről.

Azután következett Krisztina. Családi nevét a mult eltitkolja előttem. Ha kíváncsi lennék, Flezsár Náci, Ziegler Géza osztálytársa elárulná. Mert Krisztinánál már kettesben udvarolnak, a kettős udvarlás okát Ziegler Géza naplója magyarázza: „a vonzódást elősegítik az arc és a testisépségek, de legfőbb a szerelemben a társalgás.”

Szegény Ziegler Géza már akkor sem értett a női szívek mondattanához. Hát még később!

Krisztinból mi vált? Nem kísérté tovább élete forgását Ziegler Géza a naplójával. Egy év mulva még a csinos szöszeke Hám Rózsika elő-előszökken az emlékezetében. Azután Dutkay Mariska Kaál. Csutorás Lujza Szőlősgyörök. Mindkettő csak futótűz.

Bizonyára akadnak, akik azidőből ennél több nevet is tudnak Ziegler Géza szerelméül odaállítani. Én nem írhatok és nem ismerhetek mást, csak akit Ziegler Géza naplója is ismert.

Az élet kapujánál.

A nyomor első izelítőjén átvergődött s kilépett ifjan 17 évesen az életbe. A tanterem ajtaját 1881 június 27-én csendesén behajtva, elköszönt.

— A viszontlátásra!

Mert egy év mulva még képesítőre jelentkezik majd ugyanitt.

Az égen a búcsúzás napján egy üstököscsillag gyúladt föl. Először látott üstököst életében aznap, amikor utoljára nézett végig az iskola üres pad során.

A vonat elindult vele Szőlősgyörök felé: édes-

anyjához. Mire megérkezett, az anyai szív már gondoskodott gyermekéről: a szomszédos *Karád* községben elhelyezte segédtanítói minőségben. (1881 július 12.)

A nyarat édesanyjánál töltötte. De nem tétlenül. A szőlősgyöröki kaszinó könyvtára köteteit bújta végig. Mindennap legalább egy kötetnyit olvasott. A Jókai addig megjelent műveit, aztán *I. Napoleon*, a *Világ szállodája*, *Néma Cimborák* s más efféle irodalmat, ami egy falusi kaszinó könyvtárába a nemes kultúrát, néha szégyenkezve, képviselte. Eközben nyugtalan, tevékenységet áhító vére másfelé is hajtja: Műkedvelői előadásra hangolja a fiatalságot. Rendez. Sűg. Kulisszákat fest. Dalárdát szervez. Misét orgonál. Temet. Tűzet olt. Irogat. Hangyákkal vesződik. És noha minden perce lekötött és kihasznált, mégis azt írja naplójába: „Istenem, hogy röpülnek a napok, hogy múlik az idő, anélkül, hogy az ember fölhasználná.“

Augusztus 3-án. Születése napján a boldog és tevékenységgel kitöltött vakációja közepén érdekesen felköszönti önmagát:

„Isten megengedte érnem e napot is. 18 év forgott el fölöttem repülő szárnyakon, ki tudja, hányat fogok még megérni? ... Talán egyet sem.

Üdvözlöm hát enmagamat születésem napján (mert más úgysem tévé ezt) s kívánok magamnak minden jót, mit csak az ember magamagának kívánhat, de különösen szeretném, ha oly helyzetbe juthatnék, amelyben azt cselekedhetném, amit óhajtok, például mint jelenleg.“

A függetlenség iránti örök vágy első szele ez. Sokszor megrohamozgatja tanító életében s nem szűnik meg háborgatása csak az egri íróasztal mellett.

A másik, ami örökké nyugtalanítja: a pénzgondok.

Szőlősgyörökben a mozgalmas szervező munkája közben is alig akad egy-két krajcárja. A műkedvelői előadás virágszóró sikerrel lezajlik s utána a bálba már nem mer belépni.

„Nincs egy rossz vasam se. Kérni pedig nem kérek. A szívem pedig majd megszakad, annyira fáj, hogy nem lehetek ott. De jól van ez így szörnyen. Megadom hát magam a sorsnak s most 12 órakor lefekszek. Jóéjszakát.” (1881 augusztus 15.)

A „szívem pedig majd megszakad” sor Lórirra vonatkozik. Lórié volt a főszerep. A taps. A dicsőség. Lóri miatt írta Tóth Ede a Falu rosszát és Lóri miatt játszották azt el Szőlősgyörökön.

Ez a „jóéjszakát” újabb búskomor lemondás a vígságokról. Nemcsak a bálról. Reggelén újból a régi komolyságra virrad az élettel szemben. Könyvekbe dugja a fejét, mint strucc a homokba s menekül az emberek elől. Két-három könyvet is olvas egyszerre, hogy az agyát ne terhelje túl egyirányú foglalkoztatással. Vakációja vége felé főleg az életrajzok érdeklik. Különösen lelkesedve olvassa Franklin történetét. A naplójába is ír Franklin életéről. Egy fehér keménypapírosra tussal kiművészkedi azokat a szabályokat, amiken Franklin élete a világhírig feljutott. Bekeretezi és falra akasztja. Ő is e sínekre rakja élete mozdonyát: Elindítja Franklin gondolataival. Elindítja egy barnacsuhás szerzetes „megtartom” szent fogadalmával.

Mik azok az életszabályok?

Íme:

1. *Mértékletesség.* Ne egyél annyit, hogy ok-talan állattá légy s ne igyál annyit, hogy a fejed gőzölögjön.

2. *Hallgatagság.* Csak azt beszéld, ami neked vagy másoknak használ.

3. *Rend.* Minden tárgynak meglegyen a maga helye. Minden időnek szentelj időből egy részt.

4. *Határozottság.* Határozd el magad arra, amit tenni akarsz és hajtsd végre, amit határoztaál.

5. *Megelégedés.* Ne tégy haszontalan kiadást sem magadért, sem másokért, azaz ne légy tékozló.

6. *Szorgalom.* Ne vesztegesd az időt. Foglalkozzál folytonosan valamely hasznos munkával s csak azt cselekedd, ami szükséges.

7. *Őszinteség.* Ne használj soha álutakat. Vezéreltesd ártatlanság és igazság által gondolatodat.

8. *Igazságosság.* Senkivel igaztalanul ne bánj és tedd meg mindenkinek azon szolgálatot, melyet tőled jogosan megvárhat.

9. *Jámborság.* Kerüld a szélsőségeket. A sértésekért ne forralj boszút, habár hiszed is, hogy megérdemlenék azt.

10. *Tisztaság.* Ne tűrj semmi tisztátalanságot se magadon, se ruhádon, se lakodban.

11. *Nyugodtság.* Ne ingereld föl magadat holmi csekélységek vagy közönséges kikerülhetetlen események által.

12. *Szemérmesség.* Vénusnak csak ritkán áldozzál.

13. *Alázatosság.* Kövesd Jézus és Sokratesz példáját.

Ha ma végigaprózzuk e pontokat, előválnék belőlük Gárdonyi Géza író jelleme. Hálás vagyok a Naplónak, hogy az író jellemét így összefoglaltan tárta elém. Akik szemtől szembe látták Gárdonyi Gézát, rámondhatják:

— Csakugyan, ilyen volt.

És én a Napló alapján megállapíthatom: 1881

szeptember 23-tól kezdett el e 13 ponttá válni az életével és cselekményével.

Franklin életszabályaival vágott neki az életnek. Az életrajzkönyvből kicsent gondolatok mintha egy láthatatlan barátcsuhába öltöztették volna, amikor felrakta ládáját s miegyéb holmiját a szekérre, hogy Karádra kocsizzon s megkezdje néptanítósa robotját.

„Gyi te fakó! gyi te sárga!...” — pattantja meg az ostort a Napló. — *„Kiléptem az életbe, hogy véres verejtékkel keressem kenyeremet.”* (1881 szeptember 7.)

Tanítóskodása.

Karád.

(1881 szept. 28. — 1882 aug. 13.)

Aki azzal indult neki az életnek, hogy véres verejtékkel keresse kenyerét, azt ha Karádra vetette a sorsa tanítónak, nem sokat csalódott. Karádon hamar rátalált a biblia szenvedések gyötrelmeire. Huber főtanító megtanítottá rá Ziegler segédtanító urat is. Megtanította, főleg a koplalás művészetére. A havi fizetés tíz forintjából legelőször is a nulla lehullt. Ma is igazolható összes javadalmazása, tíz hónapra kettő forint ötven krajcár a főtanító úrtól és ugyanannyi a községtől. Tíz hónapon át ennyit lehetett Ziegler Géának elgaraszkodnia, miután véres verejtékkel megkereste. A többi járandóságát ma sem kapta meg. Azt a keveset is csak úgy, hogy minden héten szorgalmasan követelte. Még az a szerencse, hogy sovány kosztja biztosítva volt a főtanítónál, kinek fiatal felesége teljesen járatlanul mozgott a főzés mesterségében. Így, ha az asztalra került is valami

jónak ígérkező, az evőeszközök mellé mindig oda-
terítették azt a kérdést is:

— Vajjon a mai ebéd megehető lesz-e?

A főtanító szerelmes lévén, talán lecsillapította szíve az éhségét. De mit cselekedjen Ziegler Géza, kinek még túlságosan helyén volt a szíve és az étvágya is. Ha a vidéki szíves vendéglátás örömeit Ziegler Géza nélkülözte volna, eleven csontvázként vonulhat múzeumba. De így... Ajándékgyümölcsök, disznótoros holmik elvétele szállingózgattak az iskolai érdemekért s ez éhségét időnkint csillapította.

Fűtött szoba azonban nincs. A kegyetlenül hideg telet éjszakánként átdideregte. A gyerekek által kötelezően hordott fadarabok a tantermet még nappalra valahogy langyosra enyhítették. De éjszakára, — ugyan mindegy volt a segédtanító úrnak hova húzódik, a szobájába-e vagy a tanterembe. Reggelenként Ziegler Gézának a kútveder a mosdótála. Különbre nem telik. Így meg kell elégednie azzal, amilyen van. Hált szalmazsákon, egri felleghajtójába burkolódzva, törött ablaküveges szobában. Ebben a súlyos állapotában — mint valami égből pottyant angyal — kopogtatott be hozzá egy 29 éves iparoslegény az írni-olvasni tanulás különórájára s hullatta a pusztaságban járónak a csodálatos mannát: a havi egy forintot.

„Átkozott község ez! Alig várom, hogy meneküljek belőle!“ (1881 okt. 24) írja egy hónap múlva. „Huber a főtanító kocsisként bánik a tanítóval s még arra sem méltatja, hogy néha napján legalább egy pohár borral megkínálja.“

Ziegler Géza szeretne oldózkodni e nyomorúságtól. De a principálisi büszkeségtől is. Sérti önérzetét az üres kalászos fejforgatása. Elkeseredése könnyekig ér egy parasztlakodalomra való

meghívásnál. Nem fogadhatja el. Egyetlen-ruhás öltözőke miatt nem jelenhet meg. Minden paraszton fekete vagy sötétkék ünneplő. — Hogy állítsak be akkor én mindennapos világos szürkében?! — kesergett.

Vigasztalódásul cikket ír. Szomorú témát. Délután falusi nagy halottat temetett. Először életében. Belesült a miatyánkba és az üdvözlésbe is, külön-külön. Nem tudatlanságból. A meghatottságtól akadt meg benne a szó annyira, hogy az ima végére még az áment is elfelejtette ráakasztani. E meghatódottsága érzése elsímultával szorítja fázón kezébe a tollat s faragja bágyadt lelkülettel versét: *Halottak napján*. Cikkét, életében először, a Pesti Hirlapnak küldötte el. (1881 okt. 26.) Nem kegyetlen játéka-e a sorsnak, hogy Ziegler Géza a néptanító, a *Halottak napjától* várja nevének fel-támadását. Ettől a verstől:

Halottak napján.

*Ki látogat meg engemet
Midőn éjfél kong a torony?
S az édes álom jár csupán.
Ez is lábujjakon oson.*

*En látogatlak édesem!
A sírból ébredő ara
Te nem jövé, s ez fájt nekem,
Hiszen halottak napja ma!*

*Ah, szörnyű rém — el tőlem, — el!
A puszta csont iszonytató!
A kriptalég, mit rám lehelsz,
Megfojt. Ah, távozz — sírlakó!*

Ne mondd ezt szívem álma te,
Ki úgy szerettél egykoron!
Kit én szeretni nem szűnék,
Kit visszaálmod hű porom!

El innen rémes csont-alak,
Undok vigyorral rám né nézz!
Kit én szerettem nem te vagy,
Azt mennybe vont a égi kéz!

Oh nyisd szemed! Én, én vagyok!
A por leánya, földi lény.
Arcon nem nyílik rózsza ott,
Hol én nyugszom, a fűz tövén.
A báj lehervad, agy kihül,
Csupán a szív érez tovább.
Itt, nézd e kis marék hamut:
Kiegett szívemnek porát!
Ez vont ide, szívedhez ez,
Szeretsz-e még! — megkérdeni!
Oh jőjj velem a porba le,
A sír nyugalma édeni!
Szíved szívemmel összehull,
Porállapotban megvegyül,
Egymás ölében ott alatt
Édes lesz véghetetlenül!
Szívünkéből hajt a vadvirág,
Álmunkból sző szirmára színt.
Feljárunk holdas éjeken
S vallunk szerelmeket megint.
Aztán keringünk fűtejen,
Hintázunk holdsugárokon;
Csónakban ábrándot fonunk
S úszunk ezüstös lágy habon.
Oh jőjj velem szép vőlegény!
Az óra üt

— *Nem én! Nem én!*
Míg éltél, hűn szerettelek,
S meghaltam volna kedvedért,
De most: galambom elhíhedd
Nem égek csontos kebledért,
Azért zörgő inad vigyen,
Mert hogyha még soká maradsz,
A — múzeumba küldelek!

Don Vigole.

— Csak egyszer kikerüljek a Füllentő karjaiból. Érvényesülök én másutt is! — gondolja neki-tüzesedve.

Sikert vár.

Sikervárása szerény. Vágya csak az, hogy nyomtatásban lássa a nevét. Hogy neve valami tekintélyes lap dicsőségében értékké nemesüljön. Rejtett szándéka, hogy apjától örökölt ki vagyok!? büszkeséggel a főtanító: Huber szeme közé tekinthessen.

Míg a Pesti Hirlaptól a nehezen érkező vászlasz betoppan, a falu vidítására lapot indít. Címét önmagáról veti le: *Köpönyeg*. A *Köpönyeg* Karádon nem álnév. Mindenki ismeri a faluban. Képvisei a szerzőt, a segédtanítót, a plakátot, a reklámot, az előlegezett mosolyt és azt a gondolatot, hogy vidámságban összeölelkezve e *Köpönyeg* alá a falu népe mind behúzódhat. A *Köpönyeg*nek hetenkint szándéka derübe forgatni az olvasót. Minden csütörtökön. A lap első kézírásos példánya tisztelettel adódik föl a számtartóékhoz. A számtartó úr tréfás lelkesedéssel:

Vállalom a nyomdaköltségeket! — fogadja.

A *Köpönyegnél* a nyomda Ziegler Géza keze munkája. Ziegler Géza főszerkesztő sajátmaga írta a lapot bodzalétintával.

A Köpönyeget harmadik száma után szét-
rágja a moly. Az előfizetők nem túlságosan tola-
kodtak a töröttablakú kiadóhivatalban. Ziegler
Géza is megunta a harmadik szám után. Meg is
unhatta. A saját kézzel írka-firkálása a lapnak,
aláássa a szerkesztői tekintélyt. A képek rajzolása
meg a szerkesztő úr falusiasan ráérő türelmét. Ma
egyetlen foszlánya sincs a karádi *Köpönyeg*nek.
A naplón kívül nem is igen emlékezik rá senki.

A toll szeretete Ziegler Gézát további mun-
kára serkenti. A Pesti Hírlap nem válaszol. A
Füllentő nem fizet. Még csak papirost se küld. A
nyugtalan toll újra mozgást kíván. Az írásvágy
kielégül mégpedig eredeti módon:

„Este szerelmesleveleket fogalmaztam Csik
Ilkának, kibe szerelmes ugyan nem vagyok, de
rettenetes kedvem jött az ilyen szerelmeslevelek-
kel való bolondozásra.“ (N.)

Másnap a folytatás:

„Este leírtam a levelet Ilkának, képzelmem
elhiteti már most velem, hogy szeretem.“ (N.)

Tovább aztán naponta így halad egy-egy
gondolattal.

„Ilka levelét nem küldtem el. Szerelmem
ijesztő mérvben fokozódik, mindig ő van az eszem-
ben.“ (N.)

„Végre föladtam a levelet Ilkának, de a gaz-
ember Victor (póstamester) észrevette s talán el
sem küldte, pedig kezdem szeretni azt a leányt.“

„A nagymiséen ott volt Ilka. Alig vártam, hogy
elmenjen. Rohantam föl (haza) s ime ott volt egy
kis cédula, melyben szerelmemért az örültek há-
zába igazít. De azért nem búsultam. Délután már
a kaszinóban forgott Ilka levele.“

„Ilka, amint a ténsasszony (a főtanítóné)
mondja, resteli, hogy nekem olyan gorombán írt,

de azt hívé, hogy gúnyból bolondozok vele. Elkértem tőle (a főtanítónétól) Ilka arcképét. Le akarom rajzolni. Elkérte érte az órámat cserébe.“

„Ilka jött ki Huberéktől (főtanító). Huberné elmondta, hogy Ilka csak azért jött, hogy velem találkozhasson, hogy megbánta amit írt és hogy ma is sírva borul a levelemre. — Nem merem elhinni. — Azt is mondta, hogy Ilka bármikor szívesen lát és roppant resteli, hogy nekem olyan csípős szavakban válaszolt. — Csak bolonddá ne tegyenek.“

Újabb levél Ilkának.

„Este végtelen öröömre választ kaptam. A kedves lány igen szépen ír, habár érzelmeimet csak *tiszteli*, — de ez is jól van tőle. Én rosszabbat vártam.“

Másnap:

„Minden gondolatom az övé.“

Harmadnap:

„Tanítottam s ábrándoztam Ilkáról.“

Negyednap:

„Örülten szeretem. Kedves és művelt lány.“

Ötödnap:

„Csik (Géza bátyja) nem jó véleménynyel van rólam s ugyancsak fenyegetődzik.“

Karácsony:

„Elmentem az éjféli misére, hol Ilkám csodaszép vonásaiban gyönyörködék.“

Karácsony másnapja:

„A számtartó úr levélben meghítt vacsorára. De nem megyek, nem mehetek el. Igen sok okom van rá. Ott lesz Ilka s én félek tőle. Nem lesz bi-

zalmasabb ismerősöm, akivel beszélgethetnék. Táncolni nem tudok. Ott üljek a sarokban szótlanul? Azt nem teszem! Ahol első nem lehetek, utolsó sem akarok lenni. Ez elvem. Különben az ilyen társasösszejövedeleket ki nem állhatom.“

Szilveszter:

„Szerelmem nem kínoz többé. Kiábrándultam.“

Szándékosan másoltam ide ilyen részletesen a fejleményeket, hogy kitüntessem Gárdonyinál az író toll végzetét. A naplóíró merő tréfából levelet szerkeszt. A levélirogatások során az átérzések fokozódnak: bemelegítik szívét. Szíve lángrobban. A lángot alig-alig tudja eloltani. Példában mutattam be Gárdonyi érzésvilágát ifjú korában. Épp így tudott később alakjai lelki világába is belehelyezkedni s életet, szerepet, érzelmeket átélni. Ahogy írása megkívánta volt egri várkapitány, görög rabszolga, falusi bíró, fiatal lány, sőt még családanya is az íróasztalán alakuló jellemek szerint.

Csik Ilkát később regényalakjává is örököztette Gárdonyi. Finum Ilka regényét (Hosszúhajú veszedelem) jórészt Csik Ilka játszotta meg képzeletében. A regény egyes részeit Karádon, de főként Szilvásváradon az erdészlaknál.

A szerelmeslevél-szerkesztés szüneteiben meleg szíve derüjében „Ország-Világ“-ra szóló cikkben mesterkedett. (1881 dec. 18.) De ahogy a Pesti Hírlapnál, itt is kudarcot vall. Az Ország-Világ akkor még bimbózása korát: második évfolyamát érte. Beöthy Zsolt főszerkesztő csak ebben az esztendőben tette ismert nevét a lap élére. A következő évben már lekerült onnan s a lapszerkesztést Szinyei József vezette. A kezdő

Ország-Világ visszavetette a kezdő Ziegler Gézát istenhátamögötti kisfaluja szűkkerítéses téreire, jöllehet a lap ezidőben a szárnypróbálgatók kedvelt mezeje. Az Ország-Világtól való elmaradottsága után szakmunkának veti neki a vállát: A tanítói szakirodalom terén követel írói tolla részére érvényesülést. *Ábécéskönyv* írásába fog. De sehogysen ízlik neki. Kéziratban ma is megvan a könyv vázlata az egri hagyatéki holmik között. Ábécéskönyve első lapján az *i* betű gyermekfejnehezítő alakját törli és helyébe a gyermekszáj formájáról tábla mezejére könnyen rárajzolható *o* betűt ajánlja. „Tojást örömeztőbb ír a gyermek, mint előtte semmi érdeklél nem bíró jobbradúló *i* vonalat.“ Második betűnek teszi az *l*-et, mert „ó-val való összetételei a gyermekek előtt minden magyarázás nélkül érthető szavakat adnak. *Ól* csaknem minden udvarban van s a *ló* is kedves állat a gyermek előtt.“ E két szó összetétele *olló* szintén gyermeki ésszel érthető fogalom.

Gárdonyi ábécéskönyve a fonomimika feltalálása óta rég idejét multa.

Csik Ilka után Ziegler nem foglalkozik egy ideig nőszívekkel. Fizetést nem kap. Nyomorúsága tűrhetetlen. Hosszú téli estéken világítója nincs. Sötét szobája börtönként leheli rá a búskomorságot, épp úgy, mint töröttüvegű ablaka télen át a hideget. Hasztalan próbálkozik a község előljáróságánál, hogy ablakára üveget tetessen. Hasztalan, hogy néhány garashoz jusson. Hatnakovics előljáró derék jó magyar gazda, szívesen tálaltat Ziegler Gézának olyan vacsorákat, hogy tíz ablaküveget beilleszthetne az árából. A vége, hogy a „no holnap megcsináltatom“-féle határozott ígéretein keresztül fúj a szél és beverődik az eső és a hó.

Ezekután csoda-e, ha gyűlölet dagasztja szívét pályája, főnöke és a hitvány pénz iránt, amiknek szolgálatában minden tehetsége mellett szerényen megalázkodik. Elhatározza: csomagol. „Egy hét múlva vagy pénzem lesz, vagy én leszek a legnyomorultabb ember a világon. Neki hát! Bele a világnak!” (1882. jan. 3.)

És ahogy a sötét szobában egymásra gyűjti, rakja rongyait a ládája rekeszébe. Rátapint a keze a ládában a művészet egy új eszközére: a hegedűre. Álla alá szorítja s próbálgatja, nyisziteli. Új fogásokat lel. Új hangokat keres. Új rejtelmeket vár a húrokon. Eszébe ötlik a művészet ez útján még nem járt. Itt még neki is tanulnia kell. Hátha sikerül! Tehát maradok még! A vándorbot helyett megragadja a hegedűvonót és sívár szobájában hegedül. Hegedül néha hosszú éjszakákon át. Néha világítás nélkül. Néha a holdvilágnál Szent Dáviddal együtt.

Hegedűművészi tépelődése felejthetetlenül ver nyomot a lelken és késő írói korszakában felfrissülve a *Zöld szfinksz* Paganinit legyőző melódiáit fakasztja.

A tavasz megérkező enyhe levegője kiüti érzésvilágából a tél átélt kínjait. Könnyelmű emberek tulajdonsága: könnyen szórják a pénzt és könnyen dobják el a multat. Az enyhe sugarak lelkében új álmokat fakasztanak. Az álmokép *Farkas Vilma* okleveles tanítónő, a tabi útbiztos leánya. Ezúttal barnahajú. Még az arcbőre is barna. Első megpillantásra is különbözik a többitől. Különbözik abban is, hogy Ziegler Géza nem húzódózik tőle, nem bátortalankodik véle szemben. Annyira nem, hogy az első találkozásnál azt meri a leánynak mondani:

— Kis Vilma, nem fél, hogy beleszeretek abba a szép, csillogó szemébe?

— Nem. De mit szól hozzá majd az Ilka?

Hát az Ilka szólt is hozzá. Még aznap este. Egy verkliző embert ábrázoló képeslapot küldött ezzel a fölirattal:

— Odabent nincs senki.

„Nem tudom, tréfa ez vagy sem?“ (1882 márc. 13.) — tűnődik a Naplójában.

Ziegler Géza nem érti. Pedig egyszerű. Ilka látta, hogy Ziegler minden kisleányt egyforma nótával járat le. Megismerkedik. Beleszeret. Otthagyja.

Farkas Vilma több volt, mint az eddigiek. Közelebb férközött Géza lelkéhez közvetlenségével. Terjedelmesebb részt kapott Gárdonyi szívéből. Farkas Vilma az első nő, aki Gárdonyit versírásra ihlette. Vilmáig Gárdonyi gimnazistadiáksága idejét letagadva, nem írt, csak prózát. Vilma kedvessége bevезette a költészet világába s bár verseiért honoráriumnak egy-egy csókot kapott, a Somogy c. helyi híradó többszöri kísérletezés után is átallotta, hogy a kiutalt csókok jogosságát elismerje. Szúrón fájt ez Ziegler Gézának s bármennyire igyekezett, nem segíthetett rajta. 1882 aug. 13-án az elválás hangulatában fakadt *Búcsú* című verse is csak később jelent meg. Lélekben hamarabb, nyomtatásban csak jó tíz év multán búcsúzhatott el méltóképpen Vilmájától.

*Isten veled! szép Vilmám Isten áldjon
Isten veled! kis harmatos virágom!
Két gerlét szétvert a vihar kegyetlen
Boldogtalan nincs más, csupán mi ketten.*

(Április)

A Vilma-versek zuhatagként omlottak Ziegler Géza szerelmes tollából. A versek legtöbbje el-

veszett. *A kolostorablakból költeményéből is a címen kívül minden a feledésé. A legszebb versemben Gárdonyi beszámol az első Vilma-rímek bal-sikeréről.*

*Nem akadt lap, mely kinyomatta volna,
de nékem tetszett, s tetszett néki is*

— — — — —

*Azóta írtam sok jobb verset,
közölte néha tíz lap is,
de én azt tartom s mondja Vilma is,
hogy az első bár senkinek se tetszett,
az volt a legszebb!*

A *karádi fasorban*, édes visszaemlékezés, a boldog kettesre. Ugyanígy *A kupében*, *A harmonika*, a *Szememet lehúnyom*, *Amint itt ülök*. Balog Fáni, *A fasorban*. Este. Tíz év múltán és még sok más költemény.

Vilma szeretete idők múltán is ihlette még Gárdonyit. Ha Vilma nem a karádi hétszűkesztendő idején lebben Gárdonyi karjaiba, az a gondolatom, hogy megmenti Gárdonyit szerelme tragédiájától.

Útvesztőben.

A megszakadt idill lesújtó érzésének útravalójával és egy új állásba jutás reménytelenségével indultak meg Gárdonyi sikerének kerekai a karádi országúton Szőlősgyörök felé.

— „Istenem, mily más érzelmekkel és reményekkel jöttem, — fohászkodott az ég felé, — s mennyi csalódással és keserű tapasztalatokkal távozom.”

Szőlősgyörökben kétségbeesett kapkodással

igyekezett elhelyezkedés után. Lengyeltótiban, Tabon, Öreglakon és helyben is próbálkozott Mindenütt ugyanolyan rideg, elutasító kézintéz. Szőlősgyörökön, édesanyja lakóhelyén, az anyai ág ősi földjén, egyetlen szavazaton csúszott meg a sorsa. A kudarc lehangoló megdöbbenéssel érintette szíven.

— Hát ezért fáradtam, kínlódtam annyit e faluért?! Menekülök innen! Ezt a levegőt nem bírom tovább!

Elátkozott sorsa változtatására éppen alkalomra gurul elő neki egy Pécs felé igyekvő városi szekér. Felkapott rá. Barna garabonciás diák köpönyegét magára vetette. Belecsavarta még a fejét is.

— Ne lássak egy akácfát se e hitvány fészekből! — S nekivágott a pécsi útnak, a *hátha* bizonytalanságával.

Ziegler Gézának az út váratlan természeti csodái megrázták alélt lelkét. Elálmlétkodottan írja:

— „A Mecsek gyönyörű vidékére értünk, — alig győztem betelni a természet szépségével. Üde lombosított fák borítják az egész hegyet, melyen nagyszerűen kövezett hófehér országút kígyózik. Gyalog mentünk. Szedtünk az út mellett földi szedret. A hegyről lefelé a bányatelepek téglaházai pirultak elénk. Szép, igen szép vidék. Délig forrón süttött a nap. A lovak alig bírtak menni a legyek csípéseitől.“

És most magunkat a visszaemlékezésnek átadva: — a pokoli hőségben a pécsi országút hófehér kígyózásához növekszünk oda egy terebélyes vadkörtefát. Odvasderekú, lombos, öreg vadkörtefát. Felejtsük a kocsin Géza barna felleghajóját s bocsássuk Gézát epréskedő jóked-

vében a bokrok, csalitok elrejtő lombjai közé. És forgassuk vissza az idő mutatóját az 1541-ik esztendőre. Amikor Szulejman császár janicsárjainak szökdelő paripái verik fel az út porát. S ebben a porfelhőben egy pillanat s hatalmas dörrenés reszketteti meg a levegőt. A pécsi országútról egy janicsár aga lelke száll kíséretével együtt Mohammed próféta égi trónusához.

Ez a Mecsek-vidék, a vadkörtefa, az epréssződiák nem néhány kiszakított sora-e az Egri Csillagoknak.

Ziegler Géza és Gergely diák a pécsi országúton találkoztak.

— — — — —

Ziegler Géza Pécssett se járt szerencsével.

Elhelyezkedése nem sikerült. Hogy mégis célját teremtsen a szekerezésnek, bemutatkozott a tanítóképző igazgatójának („beesett mellű, csupasz arcú, nagy vörös hajú, keskeny ajkú, fekete ruhás tekintetes úr“) s előterjeszti:

— „...oklevelemben elégséges van, mit szeretnék kijavítani.

— Hol az oklevele?

— Nincs nálam.

— De hiszen én önt így akárkinek, még meszerlegénynek is tarthatom.

— Sajnálom, hogy ily rossz véleménnyel van az igazgató úr irányomban, de az oklevelemet pályázatra küldtem.

— Az egész vizsgálatot kell újból kiállania, ha javítani akar s akármily jeles oklevele van is, az az érzésem, hogy itt megbukna, ha másból nem, nálam növénytanból.

— Ugyan kérem, hiszen a tekintetes úr növénytana is ugyanolyan elveken épül, mint Linnée, vagy másoké.

— Az alapelv ugyanaz, de az osztályozás, az más.

— Köszönöm. Nagyon örülök, hogy megismerhettem“. (1882 aug. 30.)

Mégis szerencsés egy fickó ez a Ziegler Géza, hogy növénytanból nem Pécssett vizsgázott. Ez az első szerencse, ami életében érte. Hálás is volt érte később Gárdonyi: megtette az igazgató alakját az Egri Csillagokban Móré Lászlónak.

Devecser.

(1882 szept. 5.—1883 dec. 26.)

Pécsről szeptember 2-án tért meg Ziegler Géza. A nagy fáradtságtól összetörötten, másfél-napi alvásából arra ébredt, hogy két állást is kínálnak neki egyszerre. Egyiket Szőlősgyőrökben. Másikat Devecserben. Éppen alkalmas időben hullott a kezébe a kettős ajánlat. Van rá mód, hogy eléje vágassa büszke önérzetét falujának, amelyről édesanyja oly sok szépet és derekasat regélt mindig gyermekeinek.

Tehát Devecser!

— Lássuk, mit ír?

30. szám.

1882.

Díjlevél.

A devecseri r. k. iskolaszék f. é. szeptember hó 5-én tartott tanácsülésben az itteni segédtanítói állások egyikére Önt nevezte ki. A Néptanítók Lapja 34. számában foglalt 300 frt. évi javadalmazás, egy szobából álló szabad lakás, fűtés és takarítás a mai naptól számítva részére biztosítatik. Stb. Stb. — Kelt Devecserben, 1882. évi szept. 5-én tartott tanácsülésben.

Supka Márton
isk. széki elnök.

Csomagolt.

Indult.

Devecserben ismét csak bőtlécsérű, fázlaló zuhanyok ömlöttek a nyakába.

Pedig mikor lelépkedett a harmadosztályos vasúti kocsiból, a reményei ládájában több volt belegyűjtögetve, elrakosgatva, mint az inges, ruhás, zsebkendős ládájában. Mikor a lakószobájába bevezették és a puszta négy fal között egyedülvalóságát érezte, a szoba plafonján át a mennyre nézett s kezét imára kulcsolva kérte Istent:

„Uram, add szent kegyelmedet... Segíts küzdelmeimben. Őrizz meg minden bajtól, hogy téged zavartalanul szerethesselek, mert csak Te vagy az, akit szeretni tudok határtalanul és lángható szívvel. Te vagy az én egyetlen és legönzetlenebb atyám...“ (1882 szept. 22.)

Megérkezése után első útja főnökéhez: Tima Lajos főtanítóhoz irányult.

Hideg kimértséggel fogadták.

Ziegler Géza csak később világosult rá, miért?

Tima a lányának keresett vőlegényjelöltet. Ziegler Géza segédtanító foltos nadrágjával, fél-szeg fellépésével az első pillanatban alkalmatlannak tűnt a vő szerepére. Ettől eltekintve, Ziegler Géza szerelmi állhatatosságáról Csutorás Lóri (a Ziegler-család rokona) előre részletesen tájékoztatta a főtanító lányát: Hermint. Mire Ziegler Devecserbe beért, részletesen ismerték „multját“ Lóri fekete festékes színeiben.

Ziegler Gézát megdöbbsentette a fogadtatás. De megdöbbsentette minden hónapban az elseje is: fizetése elmaradozott. Hónapokon át krajcárokból tengődött.

Szóval: Ziegler Géza megérkezett ismét Kárárdra!

Mit tehetett?

Türelemmel várta sorsa enyhére fordulását.

Alázattal tűrte a főnöki gőgöt. Tűrte, hogy szegénysége és fiatalsága miatt egyaránt lenézzék. Hogy mint segédtanítónak az asztal végén a helye, ami nem annyira sorscsapást, mint inkább elől kihalászott, ürestálat jelentett a főtanító asztalánál.

„Haragszik rám tán az Isten is, — fakad ki egy ebéd után éhes elkeseredésében. Átok reám! Ifjú vagyok s már is vannak perceim, melyben megutálom a világot... Mai világban csak az Én az úr, ennek a rabja mindenki. Erről beszél legörömostebb mindenki. Ezért áldozza fel a barátságot, embertársa érdekeit mindenki.“ (1882 október 4.)

Az elkeseredés hangulata lassú beleszokással lecsillapult. Egyhónapi kesergés után előkerült a ládából a toll és a kalamáris. Megvígasztalódott: Belekapott egy regény készítésébe. Ez az *első lépése a regényírás felé*. (1882 okt. 5.) Tizenkilencéves fejjel. Tizenkilencéves tollal. A Füllentő irodalmi multjával.

„Megkísérlem. Az anyag saját életem és ábrándjaim köréből lesz véve.“

A regényírás lelkesedése Hugo Viktor Nyomorultak és a Nevető Ember soraiból kél elő.

E két cím mintha egy alakká folyva már taná tintába tollát Devecserben. Ziegler Géza fanatikus reményekkel húzza-vonogatja a betűk barázdáit. Az előretörtetés szakadatlan reménységével szántja útját a jövőjének. Munkájában ömaga bízik egyedül. Barátai, ismerősei szemben buzdítják. Háta mögött mosolyogják.

Devecserben egyetlen irodalmi sikere: a Füstölő (1883 jan. 1., 2., 3. számában) c. tréfás lap-

Az egri tanítóképző folyosója (Lyceum).

Gárdonyi legelső felvétele a házáról.

*A kétablakos parasztviskó udvari kamrájában lakott Gárdonyi,
a diák.*

(Gárdonyi Géza felvétele.)

ban megjelent *Záliká*-ja. A beszélynek szegényes irodalmi értéke mellett egyetlen érdeme, hogy Ziegler Géza lerázhatta vele a „Füllentő“-höz ragasztott multját. Füstölő füstölőjévé vált a kételkedő bizalmatlankodásoknak idegenek és önmagával szemben. A *Pipa János*-hoz (vicclap) betömött cikkével pedig már oly sikert arat, hogy a deve-cseri hölgytársaság tagjai csokrokkal üdvözlik.

Tima Lajos kántor és kiváló zongorista, Orbán a község káplánja, a flóta művésze, egyházi énekek szerzésére nógatja a már akkor is mesterien hegedülő Zieglert. Ziegler Géza tollán elfáradt kézzel pihenésül hegedűjén imádkozik. Először egy temetési éneket szerez gyermekkarra. 1882. év karácsonyán pedig a katolikus templomokban ma is megzendülő szerzeményével köszönti Jézus születését:

*Fel nagy örömré, ma született
aki után a Föld epedett.*

*Mária karján égi a lény,
Isteni kisdéd szűznek ölén!*

*Egyszerű pásztor jójj közelebb
Nézd a te édes Istenedet.*

Nem ragyogó fény közt nyugszik

Bársonyos ágya nincs neki itt,

Csak ez a szalma koldusi hely

Rá meleget a marha lehel.

*Egyszerű pásztor térdeden állj,
mert ez az ég és földi király!*

Ezen a napon a Jézusköszöntő Ziegler Gézá-nak még annyi pénze sem akadt, hogy a pipáját dohánnyal megtömje. A zsebéből összekotorászott dohányszemétből csavart magának az ünnep jeléül egy betegderekú soványka cigarettát. Négy napja már nem dohányzott.

Pék Katica.

(1882 november 26.)

Gárdonyi devecseri szívfájdalma.

Valódi neve: Gergelyi Katalin.

Mögötte méri az időt a *Pék órája* (Hosszúhajú veszedelem) és az ő boltjában viharzik el a *Zivatar Pékéknél*.

Katóka! — aranyos, bájos teremtés ott a pult mellett, a kiflik és zsemlyék halma előtt. Mivel férközött Gárdonyi szívébe?

A szépségével. A kedvességével.

Devecser fiatalsága mind rajongott érette. Gárdonyi erős versengéssel mérkőzött.

Katónak megtetszett az ádámcsutkás néptanító.

Az első biztató, amitől Géza szíve bátorságot fogott, hogy öt fiatalember közül a Pék Katica egy alkalommal „csak nekem mondta, hogy legyen máskor is szerencsém“. (1882 dec. 3.)

Micsoda vívmány! Micsoda siker!

Gárdonyi azt hitte csak ő hallotta egyedül ezt a szívet érintő boldog szót. Pedig elfogta kívülüle más is: Tima Hermin, a főtanító lánya, az intrikus.

Gárdonyira e naptól fogva egyenesen álló szem nem meredt a Tima familiából.

De Géza boldogságában nem ügyelt rá.

Vasárnap a litániáról Katókat hazakíséri.

Micsoda öröm!

És milyen jól rendezte be a Világteremtője azt, hogy télen korán sötétedik.

„Hazakísértem. Ahol a sár engedte, karonfogva. Elváláskor hitt be, de nem mentem.

Kezet csókoltam.

— Máskor is legyen szerencsém, — rebegé.

Oly kedves.

És nekem tetszik.

Szeret?" (1882 dec. 10.)

— — — — —

Az első látogatás két napra rá megtörténik.

Katicának van még egy fítestvére, Laci. Fel-
tűnőség és hivatalosság elkerülésére Lacival tér be
Gárdonyi a családhoz.

„Katica maga volt a szobában. Laci éretlen
beszédével darabig akadékoskodott. Egyszer aztán
mégis kiment.

Megkérdeztem:

— Szívesen lát?

— Örülünk.

— Másképp mondja.

— Kérem: örülök.

Megcsókoltam a kezét.

Az arcán semmi rezdülés.

Még kétszer csókoltam neki kezét.

Engedte.

Azután a boltban az anyjával és az apjával
beszélgettem.“

— — — — —

Három nap, — és Gárdonyi ismét Gergelyiék-
nél jár.

Akkor már négyszer csókol kezét.

És így haladoz tovább.

Mígnem karácson estéjén Katica boldogan
átnyújtja Gárdonyinak a fényképét.

És erre Géza megcsókolja a ... fényképet.

— — — — —

1883 január 9.

Délután egy verset írtam a gyorsírás dicsőí-
tésére:

*(Ide is, oda is egy-egy görbe húzás,
És előtted fekszik a csodás gyorsítás.
Alig néhány jegyben kurtavasra verve,
A szökevény szavak elcsípett serege.)*

Azután Katicához mentem. Két kislánnyal találtam a szobájában. A lányok elmentek. Mi magunkra maradtunk. Kezét csókoltam. Egyszer kiment a boltba. Visszajövet karjaimat terjesztettem felé. Mellém simult.

Mondtam neki:

— Így vetessük le magunkat. De hogy a kép szebb legyen, öleljen át.

Megtette.

Én is átöleltem. Megcsókoltam az arcát.

Engedte.

Nem kért, mint más lányok, hogy el ne áruljam. Eszébe se jutott.

Mikor eljöttem, kértem, hogy csókoljon meg. Meg is csókolt kétszer.

Aztán keblemre hajtotta fejét. Eltakarta arcát kabátom két szárnya közé, s én a nyakát csókoltam.

A boltban is megcsókoltuk egymást.

Oly boldog volt ez a lány, láttam az arcáról. Mámorában egy rossz hatást is vett el, amiért az öreg ugyancsak morgott.

— — — — —

1883 január 14.

...úgy látom mindennap jobban szeretem.

— — — — —

1883 január 18.

Egy percre se maradhattunk magunkra.

— — — — —

1883 január 19.

Nem vagyok-e én szerencsétlen?

Egész nap dolgozok, mint egy állat és már most sincs pénzem. Az este is társaim elmentek mulatni és hazajövet éjjeli zenét adtak (Tima) Herminnek. Most szegény Katicám is óhajtaná és én nem tehetem.

Most bánt legjobban, hogy nincs pénzem. Más-kor rá se gondolok.

— — — — —

1883 január 20.

Litánia után Katicával beszélgettem. Néha megcsókoltam. Oly náthás vagyok, hogy a csók sem esik jól.

— — — — —

1883 január 21.

Katica is náthás.

— — — — —

1883 január 24.

Gergelyiné észrevette, hogy a lányát megcsókoltam.

Bánom is én!

— — — — —

1883 január 31.

Katicánál voltam. De mivel nem csucsorította össze a száját, amikor megcsókoltam, komolyságot színlelve otthagytam szegénykét.

— — — — —

1883 február 6.

Béla kikottyantotta, hogy egy Sprencz nevű tanító udvarolt előttem Katicának. Elmentem és gúnyolódtam a lánnyal.

Elpirult. És szomorú lett. Mikor eljöttem hozzám se szólt.

Nagy vihar dúlt szívemben.

Laci (Pék Laci) hozzám jött és kérdi:

— Mi baja Katicának?

— Miért?

— Mert sír és meg akar halni.

Mire én gúnyosan felelém:

— Rossz kedvem volt.

Kérdezte:

— Mi bajod?

— Az, hogy te itt vagy.

Este éjfélig nálam voltak a fiúk és mentegeték Katicát.

— — — — —

1883 február 8.

Elmentem Katicához. Oly boldogan nézett rám. Égő arcát arcomhoz szorította. Oly forró volt.

— — — — —

1883 február 19.

Este *Katica álmát* kottáztam.

— — — — —

1883 február 21.

Katicánál. A kis szobában. Azután a téglásba mentünk (pékkemencék helyisége) az öreg beszélt katonai élményeiből. (Innen a novella: *A zászló átmarad.*)

— — — — —

1883 február 22.

Édesen telt az idő. Ma mondta először, hogy szeret.

— — — — —

1883 február 23.

Délután levelet kaptam két bécsi zeneműkereskedéstől, melyben azt írják, hogy a hegedűdarabomat nem adhatják ki, mert nem kellenek. Pang az üzlet.

Bánom, hogy ingyen nem ajánlottam fel, mert az első műveket nem szokták díjazni.

— — — — —

1883 március 2.

Katicához mentem. Egy levelet mutatott, de nem hagyta elolvasni. A Lujza írt neki. (Csutorás Lujza. A Lóri. A szőlőgyöröki Falu rossza előadás főszereplője.)

— — — — —

Nem folytatom.

Ez a levél végzetes volt Gárdonyira. A kis Pék Katót első szerelméből kiábrándították a rágalmak. Csutorás Lujza Tima Herminnel fogott össze a gerlék szétrebbentésére.

Sikerült nekik.

Kató visszaadja Gárdonyinak remekbe írt verseit. Egy teljes kötetnyi versét. Mind Katóról és Katónak szóltak. És mind tűzbe kerültek, úgy ahogy volt a „gyönyörű“ kötésben. (1883 júl. 2.)

Gárdonyi visszaküldi Kató barna hajfürtjét.

Gárdonyi belekesereg a válás után naplójába:

„Ez volt az egyetlen, igazán lelki szerelmem. Nem is lesz több, tudom.“ (1883. júl. 9.)

Gárdonyi darabig sajolja szíve gyötrelmét. Katóját végleg elveszti — férjhez megy boszúból ahhoz a tanítóhoz, aki miatt annyi szemrehányást kapott Gézájától (Sprenczhez). A két intrikus nő pedig szabadnak látja az utat: versenyre kelnek Gárdonyi kezéért.

Gárdonyi vigasztalhatatlan. Fájdalmában, világmegvetésében elhatározza, hogy kolostorba vonul.

Katóhoz érzett szerelme örök sebe Gárdonyinak. Soha nem említi. Soha nem ír róla. Szívének ezt a szent érzését soha nem profanizálja.

A devecseri íróasztal.

Nyilvánvaló, hogy e csalódott szívű, lassankint teljesen magára utalt emberkerülő állapota nem tarthatott sokáig. Szelíd lelkéből fölfakadt az epéskedés. A tanítócimborák elműlottak mellőle: Magára hagyták. Egyre jobban vonzódott komoly principálisához, aki önzetlen barátsággal irányította. Az első fogadtatás hidegsége lassan enyhe meleggé oldódott a zenekedvelő főtanítónál. Sajnálta Zieglert sorsa vergődésében s nap-nap mellett bámulta, mint halad nemes gondolatait eleinte olvasottságából kitermelve akaratos vérével csillaga felé.

A Katica költemények tűzbe vetésével Gárdonyi ifjúkori verselő művészete tűnt el. Prózája a *Zalamegye*, *Somogy*, *Veszprém és vidéke*, *Vas megyei lapok*, *Füstölő* hasábjain megőrződtek az utókornak.

Devecserben írja Gárdonyi a „*Zolika orra*” c. regényét. Így nevezi: regény. Pedighát inkább kövér elbeszélés. Micsoda örömet okoz neki az írás, szinte szenvedéllyé nemesül nála:

1883 április 8.

Délután a regényemen dolgoztam. Ma sokat írtam és ezért boldog vagyok.

A *Zolika orra* (Füstölő 1883 nov. 10.) után az *Almodozó szerelem* regényébe kap (1883 ápr.

2 — aug. 29.) s folytatja a regényírást a *Nőgyűlölő-vel*. (1883. szept. 28 — ?) Ez a *Nőgyűlölő* gondolatom szerint vagy első ötlete vagy talán teljesen azonos *Cyprián*-nal. *Nőgyűlölő* regényéért annyira lelkesedik, hogy Jókait levélben kéri meg, hogy neki ajánlhassa munkáját (1883 okt. 21.), ha sikerülne könyvben megjelentetnie.

Jókai kitér az ajánlás elől.

Búcsú Devecsertől.

Ziegler Géza a „száraz kenyérre nem jut“ fizetéssel, csalódott szerelmével vágyakozik el Devecsertől. A Pék Kató ideig-óráig fogta, tartotta, de mikor szerelmes szívük lángja újjáéleszthetetlenül kiégett, nem volt maradása. Pályázik Iszkázra, Diósdra, Kőszegre. Sehol nem fogadják be. A lelkében, testében meggyötört embert plébánosa, Supka Márton és káplánjai igyekeznek, hogy megmentsék a községnek.

Nem sikerül.

Ha a községnek nem, — az egyháznak.

— Lépjél be barátnak.

Ziegler Gézát először szíven döbbsentette a gondolat. Új világ. Elvonultság. Istenes áhítat. Csend. Magánosság. Élhet művészetének. Orgona! Hegedű! Író toll! — mind-mind új, nemes és szép ígéretek. Hozzá a tovább-tanulás lehetősége is csalogatta. Áhítatos, mély értelmű könyvek aranyos betűi mosolyogtak feléje és integettek neki. Aztán meg a gondtalan kenyér! Ez a fő! Gondtalan kenyér!

De engedelmesség! És megalázkodás!

Megtörtén állt meg plébánosa előtt, ki magához ölelve szorította meg kezét, és írta meg a levelet a fölvételre:

A szent Ferencrendi szerzet Főtiszt. Főnökéhez
Pozsonyban.

Főtisztelendő Tartományfőnök Úr!

Egyik devecseri osztálytanítónk: Ziegler Géza érdekében vagyok bátor következő igénytelen soraimat intézni Főtisztelendő úrhoz. — Most nevezett Ziegler Géza 21 éves ifjúkora dacára, érett észszel körültekintvén az életben, úgy tapasztalta: hogy a tanítói pálya, — melyre szép készültséggel és rózsás reményekkel, mint gyenge ifjú lépett, kevés örömmel, de annál több tövissel kínálkozik. Azt hiszem, teljesen igaza van. Ennélfogva komolyan elhatározta búcsút venni a világtól és Istennek szentelni életét és tehetségeit. Elhatározta: a szt. Ferenciek rendjében egyelőre mint organista felvételért esedezni. Tőle értettem, hogy ez érdemben folyamodását már be is nyújtotta. Minthogy Főtiszt. úr a kérelmező ifjút nem ismeri, engedje meg, hogy őt, úgy miként én ismerem, híven leírhassam.

Ziegler Géza egy szép sikerrel képzett hívátásos kat. tanító, jeles organista és éneklész, ritka becsületessége és nem köznapi lelki tehetséggel megáldott, komoly, mondhatnám magába vonuló ifjú, ki eddigi magaviseletével is bármelyik szerzetnek becsületére válnék, őtet, mint mondani szoktuk, *az Isten is szerzetesnek teremtette*. Ez Ziegler Gézának szellemi élethű fotográfiája. Ő nem akar csupán az orgona mellett maradni, melyhez mesterileg ért és az organistaság kevés teendője mellett kényelmet keresni, hanem nagyon óhajtana a felsőbb szerzetesrendekbe is beavattatni: hogy az Úr oltáránál is szolgálatot tehessen és a hívek lelki üdve eszközlésében is részt vehessen. Nemcsak hiszem, hanem bizto-

san állíthatom: hogy a theologiai tanulmányokat is, ha arra neki alkalma nyújtatik, szép sikerrel és rövid idő alatt be fogja fejezni. Igen bátor vagyok biztos reményt nyújtani Főtiszt. úrnak arra nézve, hogy Isten malasztjával a szt. rendnek egykor jeles tagja fog válni belőle.

E kiváló tulajdonainál fogva Ziegler Gézát nemcsak legtisztább lelkiismerettel ajánlom, hanem kegyes felvételét részemről is alázatosan kérelmezem.

Mély tisztelettel maradok Főtisztelendőségnek

Devecser, 1883 aug. 3-án.

alázatos szolgálja

Supka Márton

plébános,

iskolaszék elnöke.

Elintézés: A szerzetespapi pályáról elkésett:, de ha hívatást érez magában, laicus fraternek beveszem és pedig orgonista minőségben, föltéve, hogy orgonálni tud.

Pozsony, 1883. aug. 17.

Jarmady Martiny
provincialis.

3 drb. okmány visszazáratik. (Anyakönyvi kivonat, tanítói oklevél, devecseri tanítói kinevezés, tanítói működéséről hiteles bizonyítvány.)

Vissza a katedrához.

Jarmady Márton provincialis elutasító soraiból az első pillanatra kitűnik: Supka Márton plébános uram ajánló sorait el sem olvasta. Ziegler Géza fölvételi szándékát öt rideg sorral lerázta magáról. A plébános levelének többször is hang-

súlyozott része Ziegler Géza orgonista talentum-sága Jarmady Márton provinciális előtt felfedezetlen maradt. Csak ezen ajánlósorok mellőzésével történhetett meg, hogy a ferences provinciálisnak „a föltéve, hogy orgonálni tud” kiszaladt a tollán.

De jól van ez így.

Ziegler Gézát az Isten is barátnak teremtette! Jarmady provinciális elfordította figyelmét Istennek e teremtményétől. Igaza volt. Ahhoz, hogy valaki kálváriát járjon, nem szükséges csuhát öltenie.

Ziegler Géza nem számított kérvénye kudarcára. Visszatért hát újra az iskola mostoha katedrájára. Visszasomfordált az alacsony, szűktantermes róm. kath. elemi iskolába. A „Jőjj el szentlélek Isten“-es évkezdő ünneplést Ziegler Géza orgonálásával búgta és énekelte száz pirosarcú gyermek Supka Márton plébános nyolcgyertyás miséjén.

Ziegler Géza segédtanító írói érvényesülési vágyait ezután se lehetett visszafojtani. Titkon oldozkodott helyétől, a Somló vár romjaival díszített vidékű Devecsertől. Ziegler Géza nevelői állást keresett Pesten. Elhelyező irodák mentődeszkáiba kapogatott. Egy alkalommal már majdnem sikerült is partra evickélnie. Három forinton múlt. (1882 dec. 21.)

Nincs három forintja, hogy a közvetítői díjat kifizesse. Kérni nem kér. Sopánkodni sopánkodik. Azt is csak befelé. Végre karácson felé első tanítói állomáshelyéről jóbarátja, ... Viktor, az időközben Sárvárra helyezett póstatiszt csalogatja.

Gárdonyi nem vállalkozik.

Ekkor, — színpadra való hatásos jelenet, —

megjelenik Gárdonyinál a hűtlen kedves, a bájos Pék Kató a mamájával s a lány kéri Gárdonyit:

— Tudom, hogy haragszik rám, de azért teljesítse egy kérésemet a régi barátságunkra hivatkozva: Sprencz Sárváron tanít. Tegye meg! Cseréljen vele!

— Ha óhajtja, magának mindig, mindent, szívesen.

— Köszönöm.

És Gárdonyi újból kezét csókolt a bájos kis Pék Katónak. Kétszer.

Kató újján ott csillogott már a jegygyűrű. Sprencz gyűrűje.

Sárvár.

(1884 jan. 20.—1884 jún. 29.)

Az áthelyezkedés zökkenés nélkül sikerült:

HIDASY KORNÉL

Isten és az apostoli szentszék kegyelméből
szombathelyi megyéspüspök.

Krisztusban kedvelt hívünknek

CZIEGLER GÉZA

képesített tanítónak

Üdvöt és áldást az Úrban!

A sárvári rkath. iskolaszék által 1883 évi december hó 26-án tartott ülésében eszközölt választásról szabályszerűen felvett jegyzőkönyv alapján Kedveltségedet a sárvári segédtanítói állomáson ezennel megerősítjük, meghagyván egyúttal, hogy hivatalába leendő beigtatását a Ker. Esperes Tanfelügyelő úrtól kérje s az ezen állomáshoz tisztí kötelelességeket mindenkor híven és pontosan teljesítse, nemkülönben példás vise-

lete által a közerkölcsiség előmozdítására közre-
működni törekedjék.

Kelt Szombathelyen, püsp. Székvárosunkban.
1884. évi Január hó 20-án.

Hidas Kornél
püspök.

Ő Méltósága kegyes meghagyásából

(P. H.)

Dr. István Vilmos
p. titkár.

Ziegler Géza nyakába terítette újból barna
felleghajtóját. Útnak eredt.

Reményei, vágyai a mult gyökeréből itt se
sok reményt teremhettek sorsának.

A zenekedvelő Tima főtanító helyébe új főnök-
jőbarát férkőzött Ziegler Géza szívébe, Barabás
György.

Barabás György tollforgató tekintély. Szer-
kesztője a Vasvármegyei Tanügyi Értesítőnek,
munkatársa Vasmegyei lapoknak és még néhány
ilyen soha hírét se hallottam vidéki lapnak.

Ziegler Géza így Barabás Györgyben embe-
rere lett. Az első kézszorítástól fogva írói vágyá-
nak megvalósítóját látta principálisában. A nagy
bálványt, kinek a hódoló csodálatos hatalmat
juttat képzeletében csak azért, hogy rendkívüli
tetteket várhasson tőle. Barabás György ringatta
Ziegler Géza kisded kísérleteit s nevelte írói te-
hetsége első szülötteit — amíg a gőgicsélés pó-
lyájából kiléptek. Ziegler Géza csecsemőin meg is
éreződik a dajka nevelés, apróságai ezidőben mind
beteges, sorvadt kinézésűek. Ziegler Géza tolla
Sárvárott főként szakirodalmat termel. *A val-
lásos szellem miként hasson át minden tantár-
gat,* még a devecseri áhítatos hangulatból fa-

kadt szacikkét is Sárvárott értékesíti. (1882 okt. 22.) A cikk soraiban első olvasásra felfedezhetőleg annyi a Barabás György, hogy Ziegler Géának talán csak a neve maradt eredetiben rajta, átigazítás nélkül. Szerencsére ez az iskolai házi-feladat-féle írásmű tanító gyűlésen adódott elő. Kéziratát sikerült az utókor kíváncsisága elől Ziegler Géának végleg eltüntetni: elégette egyéb ifjúkori írásaival együtt, Egerben.

Ziegler Géza sárvári tanítóságában vajmi kevés jut felszínre szépirodalmi elhivatottsága jeleiből. A *Szellemi szalámiszeletek* humoreszkje annyira kezdetleges színvonalon mozgó, hogy Barabás György támogatása és buzgólkodása mellett sem sikerült nyomdagépbe szorítania. Ziegler Géza tolla a sárvári félév alatt csak két jelentősebb cikkecskét bont elő: *Rövid ideig tartó szívviszony*. (Füstölő 1888 márc. 16. és ápr. 1.) és a *Hol van a kakas*. (Budapesti Néplap 1884 június 2.) Ziegler Gézát a gyakorlati tanítót írói hajlamai gyermekneveléstani munkák alkotásához vezérlik. A munkák idegen kezek átcsiszolgatásai miatt nem annyira Ziegler Géza kezdetleges írásművészetének, hanem legfeljebb annak lehetnek tanuságtevői, hogy Ziegler Géza mennyire nőtt föléje intelligenciájával, szorgalmával, önképzésével kora tanítónemzedékének. Gárdonyi tanítói munkássága egy kis eltévelyedés szépírói pályájának Sárvárig következetesen vezetett irányától.

Gárdonyi didaktikus munkái tartalmukban elavultak. Ma talán már csupán arra jók, hogy a jelen tanítósága Ziegler Gézában, a nyomorgásában vergődő falusi tanítóban, lássa magyar Pestalozzi sejtett alakját.

Ziegler Géza Sárváron is épp hogy meg tudott élni. Sárvárra érkezése pillanatában nem is remélt

többet. Láta már eddig is, hogy a tanító sorsa kopott ruha és a száraz kenyér, a gazdag Dunántúlon épp úgy, mint a szegény Alföldön vagy a még szegényebb Felföldön.

Hogy tanítóságával szakít, csak az elhelyezkedés kérdésén múlt. A tanítást egyre jobban elhanyagolta. Az óraadás munkájától saját találmányú pedagógiai ötletével függetlenítette magát. Versbe szedte minden tárgyból az évi tananyagot. Egyik verssor a kérdés. A rímelő verssor rá a felelet. Az osztály legidősebb tanulója felolvasta a kérdést. A gyerekek rámondták kórusban a feleletet. Kitűnő módszer. Évzáróra mindenki tudott mindent. A tanfelügyelő úr majd beleszakadt a nagy dicsérgetésbe. Tanító úr (akkor még úr — ma már bácsi) kitűnő ötlete mellett a szobájában végezhetette külön munkálkodását. Sárváron tanult meg Gárdonyi franciául, angolul, németül. Ezidőben fordította Shakespeare Julius Cézárját egy angol-német szövegű könyvből, (ma is megvan) és Victor Hugo Századok Legendáit.

Ziegler Géza, a német származású magyar író nem tudott németül! Annyira nem tudott, hogy élete végéig nem is tanult meg tökéletesen. A könyvnémetet értette csak. Beszélgetésétől Bécsben eladhatták volna, annyira nincs vérében a germán nyelv.

A sárvári tanítóságának félévi időszaka így a pályájával való nemtörődömsége jegyében folyt. Tanítógyűlésén felolvasott cikkeivel bizonyítani óhajtott, hogy tud. Bizonyítani, hogy Ziegler Géza a tanítóságnak érték.

De nem vették észre.

Észrevetette hát ő magát másképpen.

Az évzáró ünnepély befejezőjéül Ziegler Gé-

Gárdonyi a III. éves képzős.

Gárdonyi a győri ujságíró.

Gergelyi Kató,
Gárdonyi „egyeffen lelki szerelme“.

zának a szabadságharc halálfejes légioja hadnagya fiának a Gotterhaltét kellett orgonán eljátszania.

Parancs volt.

Megcselekedte.

A közönség felállva énekelte a sárgafekete császárhimnusz. A kényszeredett áhítat hangulatában egy-két hirtelen futammal átcsapott a befejező sor után Ziegler Géza a *Jaj, de huncut a német* pirosfehérvörös színű hazafias nótára, amibe belekezdve növendékei mosolyogva énekeltek a mesterükkel együtt az osztrákgyűlölő szöveget.

Nyilvánvaló, hogy e merészsége után Sárváron tovább nem maradhatott.

Dabrony.

(1884 szept. 6. — 1885 okt. 15.)

Sárvári végakkordok után Ziegler Gézát a tanítói pálya számára megint csak megmentették. A megmentéssel Zieglernek nem sok örömet szereztek akkor sem, amikor megtörtént, mégkevesébbé később, amikor az életfordulóhoz, sorsa legkritikusabb szálai fonódtak. De azért örökké hálásan tekintett jószándékú támogatóira: Barabás György sárvári principálisára, Supka Márton devecseri plébánosra, a róla mindig elragadtatással nyilatkozó tanfelügyelőre és Keller Pál uradalmi bérlőre. Ziegler Géza közönbösen szállt vissza a régi nyeregbe. Tudta, hogy Sárváron nem maradhat. Másutt pedig... nem bízott többé a tetemes jövedelmű állások írásos ígéreteiben. Nevelőnek áhítozott volna szívesebben valami arisztokrata családhhoz, nyelvismeretei fejlesztésére és valami jobban terített asztal biztosítására.

Pest is csalogatta.

Elgondolása szerint, tollának ki kell szakadnia a faluból, s belopózkodni a nagyváros regettébe, különben sosem remélheti, hogy valaha is észrevegyék.

— Könyvkereskedő vagy könyvügynök?! válogatta pályáját gondolatban. Valami ilyesféle. De csak ideiglenesen. És csak azért, hogy a könyvek közé illeszkedve teremtsék magamnak jövőt.

Az, hogy az életet előről kezdi majd, nem okozott gondot. Az életnek épp úgy van előszava, mint a könyvnek. Meg kell írni ezt az előszót, néha kedvvel, néha kedvtelenül, csak azért, hogy a folytatásnak értelmet fakasszunk.

Elhelyezkedése bizonytalanságában, jövőjének miként fordítása tépelődésében meglepődve kapta kézhez püspöke levelét, melyben segédtanítói multját megszolgálva, most már kántortanítóvá nevezi ki, a császárnak megadva, ami a császáré, külön hangsúlyozásával. Érezte, hogy a levélnek ez a sora itt több, mint a szokásos hivatalos sorok és értelmek.

267 sk. sz

1884

KOVÁCS ZSIGMOND

Isten s az apostoli szentszék kegyelméből
veszprémi püspök

ő császári királyi apostoli felsége
belső titkos tanácsosa

a felséges magyar királyné cancellárja
kebelezett hittudor.

Krisztusban kedvelt hívünknek *Ziegler Géza*
eddigelé sárvári segédtanítónak üdvet és áldást az
Úrban.

Azon reményben, hogy te, Krisztusban kedves hívünk, Istennek, ami az Istené, s a Császárnak, ami a Császáré, lelkiismeretesen megadandod, egyházi és világi előljáróid iránt őszinte tisztelettel és engedelmességgel fogsz viseltetni, azon meghagyással, hogy hivatalod kötelességeit mindenkor mindenben teljesítvén, a vezetésedre és gondodra bízott növendékeit különösen a keresztény kath. hit és erkölcsben, szóval és példával a legcélszerűbben oktatni és tanítani kötelességednek ismerjed; a veszprémi egyház megyében, devecseri esperességbe bekebelezett *dabronyi kántortanító* hivatalban, melyre az ottani iskolaszék által megválasztattál, azon feltétel alatt, hogy az apostoli hitvallást az Úr oltára előtt ünnepélyesen letegyed, a három próbaév föntartása mellett megerősítünk.

Veszprém, 1884 szeptember 6-án.

Zsigmond
püspök.

Alolirott ZIGLER GÉZA urat
a dabronyi róm. kath. tanító
hivatalba amai alolirott
napon, szabályszerűen bevezettem.
Kelt Dabronyban, 1884 oct. 5-én

MURAKÖZY JÓZSEF

dabronyi plébános
isk. igazgató.

Ziegler Géza mint kántortanító, már többet várhatott Istentől és a püspöktől.

Kántortanító!

Remélhette-e valaha, hogy ezt is megéri!

Legmagasabb lépcsőfok, amit a tanítópályán vágyhat, elérhet a magafajta szürke, köznapi egyéniség. Bizakodó hangulat szállott rá a kocsiút porából, ahogy behajtatott egy szíves-

ség szekéren, az állomásról. Édesanyja magáhozvétele s a saját háztartás élvezése a közeljövő boldogságában ringó-rengő óhajtások. (1884 okt. 15.) De édesanyja magamellé vétele után testvérei eltartási terhe is nyakába szakadt. Árpád testvére még tanult. Tanulmányait Dabronyban folytatta. Béla felszabadult. A marcona-termetű lakatoslegény Lengyeltótin, Kislakon, Bogláron, majd Pesten próbált szerencsét.

Édesanyjának és testvéreinek sorsa így elrendeződött. Ami kis jövedelme csöppent még mellékesen a tanítóságból, kántorságból, szeretettel osztotta meg mindig a megtépázott családi fészek lakóival.

Írói hajlamai tovább serkentették.

Barabás György sárvári vezértanító javítgatásaival Dabronyban már munkatársaként dolgozik a *Vasmegyei Lapoknak* Dabronyból Sárvárra küldözve cikkeit. Igaz, hogy Barabás György kedvéért tanítói pályáján gyűjtögetett tapasztalataiból szakcikkeket is gyárt, de az 1885. évet mégis csak a szépirodalom jegyében indítja *Találkozás a csatatéren* c. kis elbeszélésével mingyárt az újév napján.

A Füllentő, Füstölő, Pipa János után új megállóhoz ért e cikkével. A *Találkozás a csatatéren* első találkozás önmagával. Ziegler Géza e perctől kezdve nemcsak írói kedvtelésből, de némi mellékes jövedelemszerzés okából is munkálkodik.

Félrerakosgatott garasain könyveket vásárol. Német nyelvtant, francia nyelvtant. Megrendelte a Magyar Nyelvőrt, a Fliegende Blättert és az Almanach comique-ot. (1885 jan. 5.) Ha sorával ezekután teljesen meg volt volna békélve, nem volna Ziegler Géza. Helyzete jobbrafordu-

lása érdekében a görög istennőkhöz pártol. A boldogság és a szerencse fehérköntösű leányzóihoz. Rövid ismeretség után megkéri Borbély lutheránus pap leánya kezét s ugyanaznap sorsjegyet vásárol. Mert, hogy a szavait idézzem: „A szerencse olyan kisisten, akit érdemes az ilyen házasuló fiatalembernek figyelemre méltatnia.“ Sorsjegyét nem húzták ki. Se a bankéknál, se a papéknál. Két helyen is veszített egyszerre. De hát valóban költői elképzelés kell ahhoz, hogy a lutheránus pap egyetlen leányának, egy lutheránus püspök nagypapa egyetlen unokájának sorsát egy kopott pápista kántortanító kezére bízzák.

Hogy Ziegler Géza szereti a lányt, az nem fontos. Magasabb érdekek lehűtik Erzsike szívét is. Lehet azonban, nem is a magasabb érdekek, csupán Ziegler Géza kopott falusi verébnek szalmás fészke alja.

Ziegler Géza a búskomorság felé zuhan. Fájdalmában újból Kató felé fordult. Katót nem lehet felejteni. Gyötrelmeit rímeire is rálehelte:

KATICÁM...

Katicám, egyetlen gyönyörű virágom
Szívemből eltépett drága boldogságom
Ha meghalok s este a gyertyád meglöbög
Tudd meg, az én vagyok.

S ha reggel a kertben nézed a rózsákat,
Pillangó száll körül, csókolva orcádat,
Majd válladra repül s te pihenni hagyod...
Én vagyok, én vagyok...

S ha éjjel imára teszed össze kezed
És az égre nézve nevem is rebegek
Új csillagot látsz fenn, mely fölötted ragyog
Örökké én vagyok.

Egymásra szökemlett hosszú éjszakákön át tart Ziegler Géza vigasztalhatatlansága. Újra elő a tollat! A toll ilyenkor az Zieglernek, ami másnak a hideg borogatás, s megírja egyik nap Károly trágédiáját. Másnap az Emlékezés c. verset. Mind a kettőt elküldi a *Dunántúl*-nak. És csodák csodája, mind a kettő egymásután megjelenik.

Ez a hatalmas siker irodalmi pelyhedző korában még mélyebbre sülyeszti szíve bánatát és hajtja, kergeti a pisztolycső elé. Az utolsó percek gyászos hangulatában előveszi a gúny s a *Kölyökszerelmem* fantasztikus novellájában kiönti lelkét a *Pápai Lapok* számára. Azért ide, mert a lutheránus papék ezt járatták. A Kölyökszerelmet a Pápai Lapok „irodalmi pintyőzésnek” bírálják. Visszaküldik a szerzőnek. Mire cikke visszatér, a szerző lelki borongása kiderül s *Szerelmi emlék* humoreszkben kikacagja önmagát a Dunántúl hasábjain. A sikerek tetőződnek: a cikk után a *Dunántúl* is *munkatársul fogadja*. (1885 febr. 22.)

Munkatárs!

Itt is!

Új lépcső a dicsőség felé. Új gondolatmező, melynek illata szédítő. A többet és többet! vágya erősebben belelüktet szívébe.

Mert Ziegler Géza, ha írótolla jövőjéről van szó, mindig telhetetlen. Gondolatainak mezejéről tépett *Ibolyacsokorral* (beszély) újra a Pesti Hirlapéhoz vergődik. Felajánlja munkásságát tiszteletpéldány ellenében. A Pesti Hirlap (1885 febr. 24-én) Ziegler Géza cikkét, ki tudja hány induló nagyság és reménység írásai között, papírkosárba sülyesztette.

A vidéki lapok fonnyadt pálmái mindamellet ráborultak Gárdonyi szívére. Csak írni! És írni! Szünettelen!

Ez a kiolthatatlan örökvágy. Talán a földreszárnyalásakor magával hozott isteni parancs, mely örökké ott cseng a fülében. Néha mint valami távoli zeneszó. Néha meg mint valami hirtelen érkezett égi harsona, melynek szavára megrettenve kap tollához.

Csak írni és írni!

Irány nélkül! Stílus nélkül. Komoly mondani-valók nélkül is, de írni. Most már határozottan érzi, hogy szívében elrejtett mag rejtőzik. Ez a mag bontakozni akar. Fejlődni. És gyönyörködni a nap sugaraiban.

Egyre jobban terhére lesz az iskola.

„Istenem, de jó volna, ha mindig azt dolgozhatná az ember, amit akar, — sóvárog a napló. Hiszem nem lenne henye ember belőlem és talán jobban használhatnék a társadalomnak, mint így ebben a kényszerű hivatalban. (1885 ápr. 27.)

A kényszerű hivatal kényszerült munkája egyre fullasztóbb teher. E fullasztó teherrel a lelkén dolgozik a *Néptanítóké Lapjába*: humorral tűzködött tanácsokat osztogat a tanítóknak fizetésük növelésére. *Hogyan tehetünk szert egykis mellékes jövedelemre?* Felszólítás a selyemtenyésztés érdekében. Így írja meg a selyemhernyógondozás áldásos míveletét:

„Megkértem egy kurta levélben azt a jó Bezerédy urat, küldene nekem egy pár hatos árát annak a selyemcsináló bogárnak a magjából, hadd tegyek én is próbát vele, hátha hoz egy kis pipára valót azokra a meleg napokra, mikor a tanítóknak alig van hivatalos dolguk. Visszaír nekem Szegszádról az igen becsülendő úriember, hogy küld ingyen is petéket, amennyi szükséges.

Mikor a szederfa levelei kibújtak, hozzáfogtam a tenyésztéshez. Az iskolásgyermekek annyi

szederfalevelet hordtak össze, hogy a tehenem is csepp híja, hogy be nem gubózta magát.

— — — — —

Alig öt hét múlva két nagy kosár gubót tettem a póstára, melyből szép pénzt kaptam.

Hogy mennyit?

Azt a kíváncsiak megkérdezhetik. De ki nem írom, mert kevesellenék s inkább elhasalnának a hús alatt, — vagy sokallanák s rámfognák, hogy elvettem a sulykot. (1885 ápr. 2. és ápr. 11.)

A *tanítási mutatók* (júl. 11.)ban a tanítói tekintélyt lealázó próbaelőadások tartásáról ír gúnyos modorban. A gatyás iskolaszék előtti tanításversengés félszégeit világítja meg oly sikerrel, hogy a Néptanítók Lapja szerkesztője külön is köszöni a cikkírónak, hogy a figyelmet az előadásokra felhívni szíveskedett. Az előadások megtartását később el is törlik a gatyás iskolaszékkel együtt.

Dehát nem Gárdonyinak való foglalkozás mindez. Nem illik a tollához. Úgy érzi magát benne, mint a keménymellű ingben. Nagy ádámcsutkája miatt mindig fulladozott tőle, mert mozgás közben sovány testén felcsuszamlott.

Mennyivel készségesebb kedvvel faragott verseket közbe-közbe. A vers, a rím... valahogy közelebb állt szívéhez, tollához. A *Benned bízom* c. költeményét a Dunántúl közölte (1885 június 7.), az *Őrült szerelem* és *Együtt érzünk* pedig a Vasárnapi újságnak volt szánva.

Nem növelte szakirodalmi ambícióját még az sem, hogy „a Néptanítók Lapja a Tanítási mutatókat 4 forint 05 krajcárral díjazta,” bár a díjazás örömujjongásban részesült.

Ziegler Géza érvényesülése egyengetésére szánta

ezt az összeget is. Némi megtoldással-foldással felutazott belőle Budapestre. Pestre az 1885-iki országos kiállítás csábította. A kiállításon valami váratlant, felejthetetlen, szépet, nemeset, lélekemelőt keresett. A városban meg elhelyezkedési lehetőséget, maga se tudta melyik lapnál. A kiállításon földieivel, dabronyiakkal találkozott. Ziegler Géza a volt pesti diák köteles figyelemből szárnya alá vette a csizmás érdeklődőket. Megvidámult a falusi atyafiak jóízű megjegyzésein és a kiállításnak egyszerű lelkükön átszűrődött felfogásain. Ziegler Géza megfigyelése elé először toppant a kiállításon a falu és a város távola. Az egyszerű emberség és a nagyszerű kultúráltság. A csiszolatlan és a csiszolt agy értelmi súlykülönbsége. Élvezte parasztjait. Eleinte nyögősen hatott rá. Később a karakterek érdekelték. Majd a humoruk derítette. A „pógár“ vastagbajsa alól kiszökemlett mondások. Itt érezte először a csizmás atyafiaknak a városi emberétől külön való gondolkodását. Hogy a józan, földszagú, aszfaltot sohse taposott, városi élet csodáló paraszt, önmagát itt épp úgy a világ közepének érzi és tudja, mint a dabronyi határban. Élet ez. Magyar barázdán taposó élet! Könyvben még soha elő nem tárt élet! Ez az élet itt Pesten és ekkor fonódott bele először Gárdonyi gondolatvilágába. Gárdonyi rátalált modelljeire. És úgy ahogy rátalált átnyalábolta és bevitte könyve alakjai változatos panoptikumába. Most már tudta hova forduljon, ha még alakok kellenek, akikkel nevetést harsogtasson, vagy akikkel szomorúságot fakasszon végig az országon.

Gárdonyi dabronyi parasztjaiban a kőpaloták fekete járdáin a derűt látta meg először.

Az 1885-iki kiállítás belecsöppenti a humor első cseppjét Ziegler Géza tintájába. A dabronyi

pógártársaság élményei *Kéjútazás a kiállításra* (Dunántúl, 1885 jún. 29.) címen kapja meg a nyomdafestékekkel leöntött ólombetűt. Ziegler Géza kedélyessége, pajkossága tréfálja elő pocakdöcögtető sorokban, de még se nem pógár nyelven, se nem bíró úr zamattal.

A *Kéjútazás* az első határozott szép irodalmi sikere írói elhivatottságában rendületlenül biza-kodó dabronyi tanítónak.

Toll-e vagy kréta?

A Dunántúl hasábjai közül előbukkanó *Kéjútazás*-nak mintha minden ólombetűjét szívére rakták volna, újból ránehezedett lelkére a vágy, hogy a toll birodalma királyi trónját megszerezze. Alighogy megtért az országos kiállításról, sikere amúgyis rendkívüli szorgalmát és akaraterejét megnövelte *Naplója* dicsekvő sorai szerint:

„Egésznap szellemi munkával foglalkoztam. Érzem, hogy csak erre a munkára születtem.“ (1885 július 12.)

E vallomás után nap-nap mellett hozzánő íróasztalához. Vakációjának ez az öröme, szórakozása. Az anyagi gondok egyre jobban nehezítik. Édesanyja és testvérei eltartása új terheket ró vállaira. A község nem fizet. A gazdáktól a pár-bér behajtása csak aratás után várható, akkor se bizonyosan. Akkor is csak a vagyonosabb pógároktól, mert Ziegler Géza kántortanító a szegényebb családoktól járandóságait sohasem kérte. Fizetése így tetemesen lecsökkent, olyannyira, hogy az anyagi gondok bizony Dabronyban is előfogták.

Gondjai, tépelődései elől kalamárisához menekült. Abból remélgetett most már perselyes értékeket.

Amint így dolgozgat, egy délután bekönyörög hozzá is a falu énekes koldusa. Szakálas, félig vak, egészen rongyos Mikulásapó-féle görnyedt öreg. Ziegler Géza rápillant papírhalmai tetejéről s átkiált a szomszéd szobába foglalatostkodó édesanyjának:

— Édesanyám! adjon az öregnek egy krajcárt.

Ziegler Géza tovább fonja, színezi gondolatait. Elmerül a meseszövés ötleteinek válogatásába s ahogy föltekint, egy pillanatban mintha valamilyik története falusi kékruhás öreganyókját látná maga előtt s hallaná amint megszólal:

— Édes fiam! nincs egy krajcárom se.

Ziegler Géza zsebéhez kap.

Kutat.

Keresgél.

Keres a felöltőjében. Fiókjában.

Sehol, de sehol. Nincs egy krajcár. Egyetlen egy krajcár se!

Az öreg koldús közben vár. Türelmesen. Hallgatón. Figyelve. A kínos némaság a Mi-
atyánk: add meg a mi mindennapi kenyerünket,
ájtatos elzsongása után reménytelen szavakká fa-
nyalodik. Utána ismét merev csend. A szívekre
jégcsapokat ragasztanak a percek. Ziegler Géza
szívére. Édesanyja szívére. A közben belépett
Árpád öccse szívére. És az öreg koldús szívére.
E kínos némaságban tanítósorsában megrendült
lélekkel meredten tekint maga elé Ziegler Géza.
Nem lát. Nem hall tovább. Ül szégyentől mered-
ten a székében. Gondolatai valahol a végtelenben
futnak, járnak, zúrzavarognak, zsibognak. Füle
már nem fogja, ami körülötte történik. Édes-
anyja átsuhan a szomszéd szobába. Árpád lassú
léptei koppannak a padlón. Elmúlik az íróasztal
elől.

— Hiszek egy Istenben... — mormolja tovább a koldus, a falusias ájtatosság zsongó malmán, a szavakat ütemesen dörmögőn, — Mindenható atyában...

Ziegler Géza nem szakítja meg az imádságot. Szinte kap rajta a lelkével. Neki is szükséges most ez a Hiszek egy Istenben...

S megkönnyebbülten hallja a külső ajtó csikordulását. Újra behajtását. Az öreg koldus mezitlábás halk topogását. Látja alakja eltűnését.

— Majd holnap forduljon erre, János! — felocsudásából fakadt szavát Ziegler Gézának már rég nem hallja János. A Cukor kutya kívül sokáig csahol még János után. Az ugatás minden csahintására meg-megrezzen Ziegler Géza a szegény néptanító. A koldúsabb ember a koldúsnál.

— Ez így nem haladhat tovább! — robban ki a jószívű Ziegler Géza. Árpád, szaladj utána! Legalább egy darab kenyeret... édesanyám.

— Árpád! — sikoltja szinte magánkívül Ziegler Géza édesanyja. Ne menj! Egy falat kenyерem sincs. Holnap sütök. Vacsorára a papéktól kérek kölcsön.

Ziegler Géza e szavakra felocsudott az események döbbenetéből. Mégjobban beleroskadt a székébe az íróasztalánál. Mintha csak akkor látta volna íróasztalát először. Felismerte benne édesanyja szőlősgyöriki konyhaasztalát. Mintha csak akkor látta volna a szék görbén hajló vonalait először. Felismerte benne édesanyja varrógépe mellett állani szokott, nádfonattal hálózott ócskaságot. A festett szekrények, falusi deszka ágyak... mintha valami kérgestenyerű nincstelen földmunkás szobájából szállingóztak volna át a szobájába, hogy előtte glédába álljanak. Mészelt fal. A falon

egyetlen kép: Petőfi a segesvári csatamezőn végső pillantást vet a harcosokra.

Ziegler Géza felfogta a kép tekintetét. Szembenézett Petőfi küzdelmes arcával. Fájdalmas mélytűzü szemeivel. Eszébe jutott atyja sorsa, vergődése: Ziegler Sándor a lakatoslegény, ki inségtarisznyával gyalog vág neki az osztrák fővárosnak s vagyont szerez.

Csakhow Ziegler Sándor a géplakatos tarisnyájából egyedül étkezett. Ziegler Géza néptanító tarisznyájába rajtakívvül ketten kutatnak.

Mindegy! E pillanatban nem törődik vele. Papirost elő!

— Itt a lemondásom. Egyelőre Dabronyból el, de minél hamarabb.

A lemondással átsétál a község plébánosához Muraközy Józsefhez. Át kell mennie azért is, hogy kenyeret kérjen a pap konyhájáról vacsorára. Mert estére Ziegler Géza, az édesanyja és Árpád szokás szerint kenyeret vacsoráznak. Kenyeret vaj nélkül. Zsír nélkül. Minden nélkül.

A plébános mint mindig ezúttal is szívesen fogadja. A lemondásról hallani sem akar. Róka-mosolygással kínál, ígér és ad kölcsönt Ziegler Gézának. Ad, mint eddig. E kölcsönt Ziegler Géza sohasem kéri. Tiltakozik ellene. Az öreg akasztja rá. Rábeszéléssel. Szinte ráerőszakolással. Nyugtát sem kérek róla vigasztalással.

Ziegler Géza insége szorongásában örült papja bizalmának. Még távoli gondolatában sem ötlött elő, hogy tanítói járandóságai szándékos tervek előkészítésével maradoznak el.

Ziegler Géza a becsületes szívű egyenes ember nem sejtette e pénz mélyebb értelmét. Nem látta benne a rókatermészet fondorlatait. Nem gondolta, hogy a pénzvár egyszer a nyakába omlik, minden

aranyával, minden fertőjével. Hogy az írás nélkül fölszedett összegek kínálásának mézes fonalaiból fiatalos tapasztalatlanságának, becsületes érzésének kihasználásával e pénzen keresztül hurkot fonnak reá.

Nem gondolta sohasem, hogy a szívét akaratlanul is eladja.

Lélekmalom.

Ziegler Géza lemondott Dabronyról. Pályázott Győrbe. Újságírósága útját egyengette a győri pályázattal és a megélhetés lehetőségét a tanítószkodásával. A győri tanítói állást titkos kezek közreműködése megihusította.

Állás nélkül.

Kenyér nélkül.

Jövedelme teljes bizonytalanságával mered tekintete a jövője felé, mint valami koldusé, ki márról holnapra gonddal teszi el életét esti álmra hajlaskor.

Dabronyi lakására az új próbálkozó szeme tekintett bizalommal. Így a bútorai sem maradhattak. Édesanyját öccsével együtt visszaköltöztette a Szőlősgyőrökbe. A régi vályogház még megvan. Anyjának, Árpádnak egyelőre lesz hová fejöket hajtaniok.

De neki?

Neki is kerülközött feje alá való párna.

A dabronyi plébános szerezte: a kölcsönként kenyerek ellenértékéül, az összes eddigi kölcsönök letörlesztése ellenértékéül. Nem váltót adott érte. Rosszabbat: Házasságlevelet.

Az üzletet megkötötték. A dabronyi plébános személyesen eskette össze unokahugát Ziegler Gézával (1885 október 29-én) Győrött.

A lány anyjának öt háza volt Győrött. Kettő közüle emeletes. Négy vizimalma. És húszezer forintja a takaréokban. Mindezt az anya ígéreteivel a vő reményei közé halmozta.

E sok ígéretből Ziegler Géza kettőszáz forintot látott, no meg adósságai elengedését — egyelőre — és a Bécsig való két vasúti jegy árát. A többi „hát örökölni semmit sem akartok“ visszavonással elintéződött természetesen az esküvő után.

Ziegler Géza lezuhant a mennyországból. E lezuhanásában vallása, hite színes ablaküvegei egymásután pattogtak ki lelke ólomkeretes foglalatából. Boldogsága mint a virágjában megfagyott almafa, lepergette rózsaszínű szirmait a sárba.

Ziegler Géza a józan ember mégjobban kijózanodott az emberekből. Ziegler Géza az elmúlt néptanító nem bízott többé a reverendás emberek szavában sem.

Felesége se termetre se lélekre nem hozzá való. Ziegler Géza 172 cm. magas (katonai mérték), felesége 132. Korban ugyanígy: az egyik 22 éves, a másik 16. És léleekben szintén ez az aránytalanság, ha nem nagyobb.

Házasságuknak már az első napjaiban kifacsarodott Ziegler Géza lelkéből a szivárványos földi boldogság. Egynapi tartózkodás után visszatér feleségével Bécsből. Az asszonyka másnap este már egyedül megy színházba az ura akarata ellenére.

A fiatal menyecske a „csak egyszer férjhez ragasszanak, majd tudom én már“ elvekkkel lépett az oltár elé. Örült, hogy anyját lerázhatta. Szabadságát akarta élvezni, mint sokan a barátnői közül. Olyan én parancsolok! és én rendelkezek! asszony. Olyan család Napóleonja féle nő, aki amellet, hogy uralkodik, hódítani is akar.

Hát tévedett.

Ziegler Géza független mozgását nem sikerül megtörnie. Ziegler Géza mikor elvette, abban bízott, hogy a 16 éves nő lelkét majd magához hajlítgatja, neveli, majd magához szoktatja.

De Ziegler Géza is tévedett.

Belső harcok felőrölték mindkettőjük lelkét. Közben felőrölődött a családi szeretet. A családi tűzhely. Ebből a belső küzdelemből fényes sugarakban vetődik ki az apa nemeslelkűsége, aki türelemmel nézi évtizedeken át, hogyan rohan az asszony mások karján a végzetébe. Gárdonyi jó szívére vall, hogy felesége sorsán akkor is önzetlenül fordít, mikor az asszony minden vagyonát eltékozolta.

„Semmiféle bünt nem büntet annyira az Istent, mint azt, amelyet az ember a saját szíve ellen követ el.“ (Földre néző szem.)

„Isten szerint a házasság addig tart, ameddig a szeretet. Az ördög szerint: a gyűlöletben is halál.“ (Ugyanott.)

„Amely házasságban nincs egysége két szívnak, az a házasság bűn.“ (Hatalmas harmadik.) Ezek és másféle írások hatalmas lélekrezdülések húrjain zendülnek elő.

Gárdonyi házassága...

Ez az, amiről a „láthatatlan ember“ soha nem mesélt senkinek. Inkább azzal foglalatostkodott, hogy a szívét minél mélyebbre rejtse a kíváncsiak elől.

Fájt neki, hacsak ezt a szót hallotta is: házasság.

Újságíró.

Hazánk.

Ziegler Géza 22 éves fejjel belekerült az élet zürzavarába. Felesége egy hónap múlva elhagyja. Dabronyi lakásáról bútorait utána küldik. Lakása nincs. Elhelyezkedése nincs. Családi boldogsága összetörtén. Így tekint szembe az élettel. Más valaki volna az ő helyén, összeroskadva dőlne el.

De Ziegler Géza a magyar paraszt ösnyugal-mával szemléli a körülötte történő összeomlást, mintha nem is vele történne. Mintha csak tanu volna és nem szereplő.

Ebben a lélekroppantó kemény sorsban a szíve talán vasburkot kapott vagy valami más törhetetlen páncélt. A szeme pedig valami káprázatot, hogy e sivár végtelenen látott még valami délibábot.

Látott.

E délibáb hosszú vibráló merev betűkből állott. E betűk ott sorakoztak egy cserepes háztetőn az essőcsatorna felett. Hat betű az egész. Életmentő hat betű. Mert ez a hat betű kenyér. Mindennapi betevő falat. A szó ez: *Hazánk*. Alatta kisebbre mért táblán: *szerkesztősége*.

Megmarkolta a kilincset.

Mintha egy revolver agyat szorított volna meg.

Lenyomta.

A zár kattan, mint a ravasz az üres tegyveren.

Belépett.

Illetődése az elfogultság szívdobbanásait kísérő lélekzETFulladás. Nem csoda. Mintha Ziegler Géza Petőfi ruhája illatát érezte volna még a szerkesztőség bejárójánál.

Petőfi Sándor is járt ugyanazon a lépcsőn,

amin most Ziegler Géza átlépett. A szabadságharc idején a *Hazánk* lap hasábjain ünneplődtek Petőfi rimbeszöktetett gondolatai és útleírásai. A lapot 1848-ban Kovács Pál alapította. Szelleme és politikája rátapadt az 1848-as évszámra.

Ziegler Géza Petőfi nyomdokába lépett. A *Hazánk* a Dabronyból menekült Gárdonyit főmunkatársnak fogadta. Nevét a lap fejére illesztette. Ez volt eddig a legdicsőbb honorárium. Vékony fekete keret egy lap élén.

A *Hazánk* szíves fogadása meglepte Ziegler Gézát. Levelezgetett ő a *Hazánkkal* már előbb is. De ez a levelezés inkább a távoltartás hideg kézintése volt. Viszont ez a fogadás amiben ma részesült túlment az alkalmazott-fogadás határain. A lap főszerkesztője és tulajdonosa egy életében először vele kezét szorító újságíró: Pereszlenyi János református lelkész. A dunántúli egyházkerület jegyzője. Szívessége a tiszteletes uramnak odáig terjedt, hogy Ziegler Géza bútorainak is azonnal helyet kerített: lakást a tágas református parókián. A győri református parókián élte Gárdonyi Géza írósága első három hónapját. Innen indult el fanatikus reménnyel mindennapos írása az ólombetűk felé.

A *Hazánk* külső alakja hasonlított a régi Egyetértéshez, Csávolszky Lajos lapjához. Nagy lepedőszerű terjedelmével is már elütött a vidéki lapok szokásos formájától. De eltért tartalma értékességében is. A *Hazánk* a függetlenségi eszmék ismert harcosaként sorakozott a fővárosi lapok mellé.

Gárdonyi a falusi néptanító a *Hazánk* színházi kritikusának csap. Naponta élvezi a vidéki színház művészetének gyönyöreit. Naponta rákényszerül, hogy kitermeljen egy-egy fejadag szal-

mát, szecskát a dícséretekből és a lepocskondiázásokból. Naponta tetszik vagy nemtetszik, rákényszerül, hogy a nagymesterek és a fércelők műveivel megismerkedjen. A színészi étellel. A színpadi megoldások lehetőségeivel és furfangjaival.

De még ez nem minden.

Mint vidéki hírlapíró ő szállítja ezután újságjának a „napi érdekes“-t:

Előráz a tollából híreket, tréfákat, a szerkesztő úr barátságos izeneteit, a kereskedők boltba csalogató hirdetéseit. Amellett temetés, párbaj, keresztelő, mentők, esküvő, rendőrség, évforduló, ház-tűz, hangverseny, katonai parádé, veszett kutyák garázdálkodása... és egyéb ilyen hírszagra szimatolás a konkurrens Győri Közlöny, Győri Híradó és Függetlenség figyelme óvatos kikerülésével.

Azonban még ez semmi: a napi tárcarovatot és vezércikkeket is varázsold elő a tintatartóból.

Ziegler Géza mindenütt állja a sarat. Boldog örömmel futkos a tolla a papiroson. Tintája szinte rózsaszínűt fog „csakhogy egyszer idáig eljutottam“ jókedvében.

Gárdonyi első tárcáira a *Hazánk* hasábjain derül ki napfény. (Velocipéd bravúr, A szép pénztárosnő, Halottak vendége.) És az első még mindig kísérletezés színű verseire. (Színésznő és kedvese stb.)

A *Hazánknál* tanulja meg Gárdonyi a nyomdaművészet és az újságszerkesztés titkait. Itt járja ki az ólombetűs elemi iskolát.

És még valamit.

A *Hazánknál* tanulja meg Gárdonyi Géza a párbajkódex alapelveit, mint párbajsegéd a főszerkesztő öccsének Pereszlenyi Györgynek Szávay Gyulával való hírlapi összetűzésénél.

Jó iskola volt a *Hazánk* Gárdonyinak. Itt ala-

posan kioktatódott, hogyan kell nyomdafestékekkel, tollal, karddal egyaránt verekedni az érvényesülésért.

Az újságíró az igazság harcosa.

Gárdonyi meg a béke katonája is azonfelül.

A Hazánkat naponta szétárasztó Pannónia nyomda gépeibe három hónap múltán már Gárdonyi cikkei nem kerülnek. Gárdonyi 1886. év első napján végleg elkészönt a főszerkesztőtől.

Tanítóbarát.

(1886—1888.)

A szónak szárnya van, mint a léleknek.

A Tanítóbarát szava a néptanítók közé szálló megértő magyar lélek.

Ziegler Géza elszakadt a tanítóélettől. De lelke mélyéről szavaiban, írásaiban visszaröppent közéjük s el-elvitte hozzájuk a vigasztalódás simogatását.

Nyujthatott-e egyebet és többet annál?

Ő maga is szegény volt mindig, csak megvolt az a boldogsága, hogy házassága után gazdagnak hitték. A Hazánk szerkesztőségétől is azért vált meg, mert a főszerkesztő nem annyira munkatársat, mint inkább pénzes társat keresett benne a Hazánk nyomdaszámlái rendezésére. Gárdonyi erre nem vállalkozhatott. De meg arra se, hogy a lap kilengéseit, szélsőségeit, még párbajsegédi minőségben is lebonyolítgassa. Ziegler Géza tolla akarrattal sohasem sértett. Aki sért, ám vesződjön vele saját maga, hogy békíti meg elleneit.

A tanítósággal egybeforrt lelkületű Gárdonyi tanító-íróvá csap fel. A hírlapírástól való pillanatnyi elkülönülésében kitör belőle a tanító, de amellet az újságírói tettekésség is. Ahogy né-

hány napra kiemelte magát a nyomdagép ólmos levegőjéből s mint kívül álló szemlélhette és ítélhette sorsát, nekifog pályatársai ügye felkarolásának. Megindítja a Tanítóbarát folyóiratot s ezzel kapcsolatban kiadja a Néptanítók Naptárát.

A Tanítóbarát „havi közlöny“. 1886 január 1-től ontja a néptanítók gondját, baját és szállítja az ötletes megoldásokat a miniszternek, honatyáknak, tanfelügyelőknek és iskolaszékeknek. A lap formájára akkora mint a Természettudományi Közöny egy-egy füzete.

A bemutatkozó számban az előszót Gárdonyi írja és még azonkívül egy cikk kivételével az egész. Ebben a számban a tanítóság érdekében megtermelt fejezetek így lépkednek egymás sarkába: *Helyzetünk a társadalomban, Hogyan műveljük magunkat. Az Iskolai takarékpénztár falun. Szórosta.* A ma olvasója számára legérdekesebb közülök a *Szórosta*, ahol a Magyar Nyelvőr hatása alatt Gárdonyi a tanítói szakirodalom magyartalanságait viszi vágóhídra. A Szórosta minden számnak megújuló tartalmú rovata. Ugyanígy a *Mulattató* is. Mulattató a Tanítóbarát jókedélye. Egy kis hangulat-teremtő. Gárdonyi tanítókra vonatkozó adomái.

A Tanítóbarát folytatólagos számaiban Ziegler Géza tolla már mem végez oly zaklatott munkát, de azért gyakran elővillannak cikkei:

Érdekesen sugároz világító elméje a néptanítóval szemben elkövetett hálátlanságokról *A legnagyobb tövis*-ben. Írását Hugó Victor híres mondasával kezdi: Az állam két első hivatalnoka a bába és az iskolamester. Az első a jövő nemzedékét segíti világra, a második pedig azon munkálkodik, hogy az így világra segített nemzedék em-

berileg élhessen. A szülő, ha gyermeke tompa értelmű, azt mondja:

— Nem tehetek róla, hogy olyan számár a tanítója.

Ha jóeszű, azt mondja:

— Ajnye beh okos gyerek az én fiam!

És eszébe sem jut, hogy a tanítóról is megemlékezzék.

A néptanító húzza a szellemmívelés igáját és évtizedek múlnak, míg észrevesz valamit, hogy helyzetén segítettek.

Ugyanily hangnemben küzd Gárdonyi „*A tanítók legnagyobb ellensége*” írásában a tanítók valálatalansága ellen is.

Néptanító és úriosztály c. cikkében meg a tanítók társaságbeli viselkedésére osztogat tanácsokat. Mindenki tanulja meg, hogy az ember sokszor megbánja, ha beszél, de azt ritkán, ha hallgat. A hallgatás a bölcsesség ábécéjének első betűje. Aki hallgat figyel. Aki figyel okul. Aki okul annak lába alatt biztos a talaj. Tanácsolja a tanítóknak: legyenek önérzetesek, mert aki ma alázatos, azt lenézik és szolgává teszik.

Gárdonyinak e néptanítókhoz írott irány-cikkeiben nagyon sok rokonvonás tünedezik elő a Franklin-féle 13 ponttal. Gárdonyi tulajdonképpen e 13 pontot dolgozza fel. Azt a 13 pontot, mellyel a tanítópályának nekivágott s melyhez a magáét is ragasztotta.

Gárdonyi agyában fogant meg először az a gondolat, hogy „*Alapítsunk az elaggott néptanítók számára országos nyugalomházat.*” Ez az alapítás a Tanítóbarát két füzetén át is ontja a lelkéből, szívéből a szót, de bizony ma is csak papiros, tinta, nyomdafesték és miniszteri jóakarát minden piros téglája ennek a nyugalomháznak.

A Tanítóbarát első évfolyamának még egy érdekes cikke akad: *Egy néptanító utolsó órája*. Ebben Gárdonyi saját magát állítja az olvasó elé, észrevehető torzítások és őszinteségek tükörlapján... Önmaga sorsát látja a sorokban amikor így ír: „Emlékezete ott bolyongott a múltban: végigtekintett életén. Egy sápadt, rongyos fiút látott maga előtt, aki sóvárogva nézte más gyermekek játékát, de nem vehetett részt bennük, mert nagy bűne volt: a szegénység.

Szülői iskolába adták a fiút és ez tanult, kitűnt társai közül, de szegény volt s emiatt az első padban nem ülhetet soha. Oda urak gyermekei ültek, akiknek szülői el-ellátogattak az iskolába.

Ekkor fogta át először szívét egy keserű érzelm: az igazágtalanság érzete. Fájdalom, ezt a nehéz érzetét egész életén át a szívén kellett hordania.

— — — — —

... Néhány év múlva letörölte homlokáról a tanulásban átvirrasztott éjek verejtékét és fellélegzett.

— Hála neked Isten: ember vagyok.

De szenvedései nem értek véget.

A tanító olyan lámpa, mely minél inkább világít másoknak, annál inkább fogyasztja önmagát.

Küzdött. Nyomorgott. És megelégedést tanított növendékeinek.

Beszélt nekik a tudományról, hogy csak azal lehet a világon megélni. Aki tanul, az szerencsés lesz. És ő szegény volt, alig kapta meg a mindennapi kenyeret. (Tanítóbarát. 1886 július. 115. lap.)

Az év utolján című évvárója és Gárdonyi saját szerzeményű *Karácsonyi énekének* kotta mel-

léklete és szövege fejezi be a decemberi számot, átnyújtva előfizetőinek a Néptanítók 1887. évi naptárát.

A Tanítóbarát voltaképpen a *Néptanítók naptárával* köszönt be 1886-ban a tanítókhoz. A naptár jelenti be a folyóirat megindulását. *Tisztelt pályatársak!* előszóban Gárdonyi hangja zeng a néptanítókhoz, akiknek érdekében annyi őszinteséget egy életen át nem mert a magas kormány elé röptetni még senki, mint Gárdonyi a független tanítóíró. A Néptanítók lapja a tanítókon élt. A Tanítóbarát a tanítókért. Kár, hogy ezt a tanítók csak akkor látták, mikor Gárdonyijuk már nem volt.

Hasztalan igyekezett Gárdonyi a tanítókat ügyük, jólétük érdekében egyébe fonni. Nem sikerült. Nem használt, ha így írt hozzájuk: *Helyzetünk a társadalomban.* (Néptanítók Naptára 1886.) Vagy: *Miért nem tudunk emelkedni.* (Tanítóbarát 1886 aug. hó.) Ez komoly volt. Nem értették. S ha így próbálkozott: *A vadtudós és fia.* (Néptanítók Naptára 1886.) Ez mulatságos volt, de nem elég világos. Egri magyar tanárja Répássy János a Tanítóbarát megindításának hallatára ijedten szalasztotta sorait Gárdonyihoz:

„Kedves Tanítványom! A lapindítás gondolatáról mondj le, ártasz vele magadnak. Az országnak. Mindenki rebellisnek fog tartani s egy életen át sajog majd amit cselekedtél.“

De nem olyan fából faragták Gárdonyit, hogy a lapindításból néhány professzori sor elretentse. Répássy levelével nem ért célt. Végül mit cselekedhetett? Maga is küldött egy rettenetes című cikket a naptárba: *Az álhumanizmus egy vesszőparipája a nevelésben* és egyet a Tanítóbarát havi

közlő első és második számába: *A néptanító és a halál*. Az a toll, mely az első címet így leírta, bátran osztályozhatott Gárdonyinak elégtelent magyarból. Gárdonyi ily címmel nem mert volna a nyilvánosság elé hozakodni, a tartalommal meg megkevesbé.

A Néptanítók Naptára 1887. évi kötetében kigúnyolja Gárdonyi saját sorsa keserves fordulatát is:

Koldus: Jónapot kolléga! Dícsértessék a Jézus Krisztus!

Tanító: Kolléga? Hát azt hiszi én is koldus vagyok?

Koldus: Nem, hanem én vagyok néptanító. Itt az oklevelem.

Tanító: És jobban megy, mióta koldulásra adta magát.

Koldus: Jobban bizony, mert most ha egész nap nyomorgok, hát estére van pénzem. Azelőtt meg egész esztendőn át nyomorogtam, mégse volt pénzem soha.

Gárdonyi naptárcsinálása nem volt teljesen essőcsinálás. Hasznát látta élete későbbi idején. Gárdonyi a Néptanítók Naptára három kötetéből annyira beletanul a naptárszerkesztésbe, hogy később pesti ujságíró korában régi okulásával, tapasztaltságával megoldja a saját találmányú *Örök-naptár* (1894.) problémáját.

A Néptanítók Naptárába is beleszővi Gárdonyi a humorát. A humor kezdettől fogva úgy kellett Gárdonyinak, mint a póknak a háló. Gárdonyi e hálóval előfizetőket fogott. A Néptanítók Naptára ily pókháló fonala az olvasók felüdítésére a Százesztendős jövődömondó stílusában havon-

kint megeresztett négysoros tréfás röppentyűk is. Ilyenfélék:

Május:

*Ebben a hónapban kikelt már a liba
Pihenhet félévig a pedagógia
Mert azért teremtettt gyereket az Isten
Hogy legyen a háznál ki libákat őrizzen.*

E naív verselés hatása alatt határozza el később Gárdonyi, hogy költeményes köteteit a hónapokról nevezi el. Egri magányában egy tizenkét kötetes költeménysorozatra gondol. (G. verses notesza) az *Április* kötet lanyha fogadtatása után a folytatások megalkotásáról lemond. A már nagyjában elkészült következő versgyűjteményét a tavasz rigódalos, pacsirtaénekes *Május* nevével eresztette volna útjára, ehelyett a „ki olvas ma verset?” csalódásával az *Április* kötet után mingyárt az *Október*-t írja meg s *Fűzfalevél, nyárfalevél* címmel keres rá kiadót és olvasót. Gárdonyinak a *Fűzfalevél*... után következő versgyűjteményére a *December* címet a kötet sajtó alá rendezője: a szerző fia ragasztotta. A *December* Gárdonyi halála után jelent meg. A cím Gárdonyi noteszából kerülközött elő, mithogy a kézirat cím nélkül állott.

A Tanítóbarát 1887. évfolyamában Ziegler egyre kevesebb szakközleményt vet felszínre. Inkább novellázik: *Kotyogós Márton esete*: a képviselőjelöltnek fellépett néptanító bukásának kiányolása. E cikk alig érintkezik a tanítókérdéssel. A *G. d. D. k. s. G. v.* című novellájában. (Gegen die Dummheit kämpfen selbst Götter vergebens) pedig a tanfelügyelői látogatást kacagtatja meg Gárdonyi a tanítók táborával.

Trefort miniszter ellen fellobbanó egy-két haragos közleményén felül Gárdonyi az 1887 és az 1888-as években lassan-lassan teljesen a humor terére sikamlík át. *Gara Bence* néptanító önélet-rajza, *Tzompó Mihály és Tsöszre Ádány* bölcs eskolaszékek tanálkozásai, *Aszondom Benedek* jegyző ténsúr szottyantásai a Tanítóbarátot lassankint Garabonciás Diák képére és hasonlatosságára formálják. E sok tréfálkozás a lap komolyságát csökkenti. A lap előfizetőinek erszényei lassan lesóványodnak. A főszerkesztő reménytelen jövővel a Tanítóbarátot 1889. évben már nem küldi a tanítók közé.

Ólomgolyó.

„... Aki nagyon siet, könnyen letér az útról és fejvesztetten kell tovább bolyongania a sírgödörig.“ Így sóhajtással, rettegéssel nézi és látja az életét Gárdonyi a Naplójában. Az újságírás álmából felrettent. A tanítópálya kis karaj kenyér foglalkozás. Ilyenre másutt is lelhet... Lakása... A felesége anyja öt háza közül egyben egy könyörületes szobácskát szorítottak neki. Az asszony azonban elköltözött mellőle Dabronyba, a papbácsihoz és anyjához. A Tanítóbarát sem megélhetés. A válság órái Gárdonyi idegeit kikezdi. Elkeseredésében, helyzetéből való menekvésében valami mást, valami, maga se tudja, mit akar. Egy pillanatra eltéveszti maga elől az életcél.

Megroskad.

Elhibázottnak ítéli életét.

„Mily sok lehet azoknak a száma, kik velem együtt így sóhajtanak...

— Oh, mért nem kezdek elölről az éle-

tet, születnék bár koldusrongyok közel!“ (1886 május 1.)

Valamikor, sályi gyermekkorában május elején a természet életbeszökkenését ünnepelte lelke. *A meg kellene írnom* első gondolatával. Most a *meg kellene halnom* gondolatával rombadőlt reményeire fonja a tavasz virágaiból koszorúját.

Ziegler Géza idegein az őсныugalom felbomlott. Mindig mosolygón, szelíden néző tekintete háttérében meggondolt tettek nem rejtőznek többé. Az első fájdalmas felszisszenésében a tolla sem józan. Legalább is vakon engedelmeskedik egy belső életösztönnélküli parancsnak, amikor leírja:

„A szívfájdalom ellen legjobb orvosság az ólom.“ (1886 május 9.)

Csak az a szerencse, hogy Gárdonyi először tollat ragad a kezébe és nem fegyvert.

„A halál gondolata sok embert rémít, engem megvigasztal.

Vajjon mi nehezebb, élni-e vagy meghalni.“ (Május 12.)

„Nem képzelhetek iszonyúbb küzdelmet, mint midőn az a két gondolat viaskodik az emberben, hogy tovább éljen-e vagy kioltsa az életét.

Vajjon mi erő az, amely kiveszi a gyilkot az ember kezéből: gyávaság-e vagy a feltámadó remény, vagy talán az életerő?

Gyávaság?

Vajjon mért félnék a haláltól, hiszen a sírban csak nyugalom lehet s ha életemben nem törődött velem az Isten, vajjon törődik-e halálom után.

Reménység!

Óh, te álnok hitegető, te vagy mégis az egyet-

len, akinek a legcsekélyebb hangígérete megvígasztal.

Életerő!

Állati ösztön, mely hozzáköt az anyaghoz. De nem vetlek meg, mert te vagy a leghatalmasabb uralkodó.

— — — — —

A szemfedő eltakar minden rosszat. A legjobb takaró, mely alatt csak szépeket lehet álmodni. — De nem: — A sírban nem álmodunk, mert az álmom is csak a reménység csalfa délibábja.

— — — — —

Ha embereket gyilkoltam volna meg, akkor sem érdemelném meg ezt az iszonyú szenvedést, mely mindennap százszor szúr gyilkot a szívembe.

Vannak esetek, amidőn a lelki fájdalom anynyira megrohan, hogy csaknem összerogyok. De vannak pillanatok, midőn humorom a legkétségbeesettebb gondolatok között is földerít, mint a kivillanó napsugár a fellegekkel borított táj fölött.

— — — — —

Aki szívével gondolkozik, az mindig csalatkozik.

— — — — —

Boldog, aki csak önmagát szereti. A csalódás nem fájhat neki, mert magunkat mentetetni mindig tudjuk.

— — — — —

Ma egy halottat láttam. Siratták. Ha én meghalok nem fog könnyet hullatni koporsóm fölé csak az önzés.

— — — — —

És...

...egy szegény rongyos embert láttam. Felesége mellé húzódva feküdt. Szerettem volna rongyait felölteni, ha ruhámmal a fájdalmamat is levetkezhettem volna. Elvennék feleségül bármily ocsmány és nyomorék teremtest, ha tudnám, hogy önzetlenül szeret. De még a kutyaiban is önzés lakik, mert falatokért szereti az urát.

— — — — —

A szív nyomorult húsdarab. Ha jól megőrizzük kényes lesz és fáj neki minden, csak ha elromlik, akkor nem érez fájdalmakat.

— — — — —

Szeretet nélkül oly üres a szív, oly üres a világ. Sokszor naphosszat kóborlok, magam sem tudom miért, pedig talán azért, mert keresem a szeretetet.

Önzetlenül csak egy ember szeretett: Krisztus. Elszédülök, ha rátekintek a keresztfára.

— — — — —

Ha azt mind fölírnám, amit a halálról gondolkodok, — öngyilkos lenne az egész világ.“

*

Gárdonyi kimerült idegzetének ez a haláltánca hónapokon át tart. Mindennap közelebb és közelebb ér a gyászinduló akkordjaihoz, ravatalhoz. Elkeseredésének első lelki rezdülését a megélhetés kétségbeejtő bizonytalansága idézte fel. Ez az érzés lassan-lassan átomlik házassága szerencsétlenségének tragikus érzésébe. Ez az átváltozás az üres tányérságból a vérzőszívűségbe kétféle hangulatot ébreszt. E két hangulat különválása menti meg az életnek. Az élet köznapi nél-

külözései elmúlnak és Gárdonyi évekig az asszony szeretetlenségét érzi.

Gárdonyi szenved a életet.

Ez a szenvedés életoltó lendületével nem egyszer tör elő rajta. Értelme hatalmas erővel vívja meg a harcát a halálbavágyódással. E harcban néha józanon lát (1886 május 23.), néha szenvedésében megrokkanna.

Amikor józanon lát ezt írja:

„Micsoda erő az, mely lelkemet örökké marcangolja?! Hiszen nem vágyom én örök név, örök dicsőség után. Az Ember Tragédiája piramishasonlatban világosan illusztrálja az örökítési törekvések hiábavalóságát. Nem is volt sohasem eszemben. Emelkedni, fenn lebegni a magasban, ha mindjárt örült bukásnak nézünk is eléje, — mire való? De közel lenni az erényhez, a naphoz, a tökéletességhez, ez vonz. Ezért áldozok időt, életet. Ellenállhatatlan örültség! — No, de *tenyészni*, állatmódon élni, visszatérni oda, ahol voltunk, egykor ráeszmélünk, hogy reménytelenül, hitet veszítve, szeretetben csalódva, szárnyunk megbénul.“

Amikor meg szenvedélyes fájdalmában feljajdul (1886 július 10-én), ezt írja:

„Ennek a házasságnak vagy válás vagy gyilkosság lesz a vége.“

„Végtelen fájdalmamat meg akartam ölni olyan szerrel, amelyet sohasem tettem egyébkor. Egész éjjel ittam pálinkát, de nem voltam részeg. Amikor hazajöttem reggel volt. Agyon akartam magamat lőni. De abban a pillanatban az jutott eszembe:

— Egy asszonyért vessek-e véget életemnek?

— Tudom, hogy mégis meg kell ölnöm maga-

mat, mert ezeket a lelki fájdalmakat nem viselhetem soká.”

Gárdonyi Géza pokollá tett életét tovább vonszolta. Soha nem árulta el senkinek házassága titkait, boldogtalansága okait. Válóperes iratainak eredetijét megszerezte. Elrejtette a kíváncsi szemek elől. Nagy megrázkódtatásának világosságát életében véka alá rejtette. Szerinte nem érdekelhet az senki mást, csak ki végigszenvedte.

Gárdonyi lelke fájdalma évekig nem csitul családi élete belső küzdelmeitől. Többször kibékül feleségével s újra meg újra eltaszítja. Megkísérel minden lehetőt, hogy megtegyen abban az értelemben, hogy egyháza parancsainak engedelmeskedjen. Hasztalan. Nem illetheti hát vád, mintha „a házasságot szentséggé avató és a válást lehetetlenné tevő egyház, a boldogtalanságot szentesítő vallás és a szenvedést megengedő Isten ellen” (Sik Sándor Gárdonyi életrajza 22. lap) fellázadt volna. Házassága felbontását méltán követelhetette volna az egyháztól is s az a meggyőződés, ha Rómában protestál ellene, símán meg is történik. Gárdonyi azonban nem ismerte még a Vatikán labirintjeit. Még magafajta emberektől se igen szeretett kérni, hát még a római pápától. Éppen ezért a világi törvények szerint sem nagyon igyekezett házasságát felbontani. Várt. Várt 1907 nov. 7-ig. Ekkor is csak gyermekei örökségének rendezése végett intézte el hivatalos utakon válását.

Válóperének ez a halogatása bizonyítja, hogy Gárdonyi Géza első házassága szerencsétlenségén okulva, nem óhajtotta másodszor a holtomiglant elrebegni senkinek soha.

Az első Gárdonyi-kötet.

Ziegler Géza nyomorúsága verméből sokféleképp kereste a kiutat. A tanítóságtól lázadó lélekkel elszakadva, írói munkásságát igyekezett minél hamarabb kötetbe markolni. Szimatja éles érzékével látta: az irodalmi érvényesülés első emelő daruja a könyv. Össze is szedte-kapta egy kötetre való salátáit nagyon fiatalon: *23 éves korában*. Ekkor burkolták sötétkék selyembe és aranyos színekbe első írásai tíz ívét, amelynek a címe lehetett-e más, mint *Szerelmes történetek*.

23 éves korban az első kötet! És 23 éves korban az első regény: *Almodozó szerelem!* közlése. Nem jutott-e elég Gárdonyinak a szerencse tündére aranyhájából.

Szerelmes történetek: A szép pénztárosnő, Az álom, Hol van a kakas? Halottak vendége, Zálíka, A szerelem örültje, Rövid ideig tartó szívviszony, Károly tragédiája, A pattogányok szerelme.

Ennyi a tartalom. A cikkek majdnem mind ismerősök. A szerelmi kalandok fehérek, tiszták, ártatlanok. Mégis a Gárdonyi hagyatékban őrzött, s remekbe kötött nyomtatott kéziratot ott áll a szerző intelme jogutódai számára: *Első kísérletek. Nem szabad kiadni belőlük egy sort se!* — Szívesen tisztelgek e parancsnak. Nem sokat veszít vele az olvasó, de talán Gárdonyi élete más kutatója sem.

Almodozó szerelem.

A *Hazánk*nál becsukta maga mögött az oly nehéz lelki tusa után megnyílt ajtót. 1886 január 1-től a *Győri Közlöny*höz szegődik. A *Közlöny* megkezdte az *Almodozó szerelem* Gárdonyi-regény közlését. A *Győri Hírlaphoz* nem kapcsos-

lódhatott, pedig szíve szerint való gyönyörűsége lett volna. A „Garabonciás Diák“-ot, mintha csak neki teremtetten volna a Pannonia-nyomda. De a fő Garabonc-cal: Szávay Gyula főszerkesztővel szemben vállalt párbajsegédsége miatt húzódozott Gárdonyi az egyszerkesztőségbe jutástól. Vélt Szávay, ha színleg nem is, de elfojtottan neheztel rá. Érzékenysége túlságoskodó. Szávay becsülte és ugyancsak csalogatta Zieglert. Ziegler csökönyös maradt elhatározásához.

Az Álmodozó szerelem regényét a szerző még 1883-ban írta. A kézirat pontosan jelzi a dátumokat. A kezdősorok 1883 április 20-án indultak és augusztus 29-én végződtek.

Az Álmodozó szerelem 20 éves fejjel írt regény. Főhősei sem igen haladják túl a 20 éves kort. Csak a mellékalakok.

Pajándi Sándort diákcsínyek miatt kicsapják a pataki kollégiumból. Sándor az apja haragja elől tisztartó nagybátyjához menekül Szántódra. A vonaton megismerkedik Herminával. Az iskolából kifordult diák gondja azonban sokkal tetézettségesebb, semhogy a szerelem rózsaligeteinek virágairól ábrándozzon. A tisztartóéknál összehozza társasága a falu főtanítójával Bogátival. Bogáti állást kerít Pajándinak: tanítónak alkalmazza.

Tanítói működése alatt találkozik össze Ilonával. Ilona meggondoltan tartózkodó. Pajándi szerelmesleveleit eleinte visszaküldi. De mégis csak megszereti Pajándit, akivel együtt a Bakony egy barlangjába költözik.

„A rengeteg titka“ fejezetben Pajándiból nemsokára így robban ki a boldogság:

— Apa vagyok!

Ilona a barlangban meghül. Tetszhalott lesz.

A kisia is meghal. Pajándi Sándor elbújdosik anélkül, hogy eltemetné halottait.

Az asszony föléled. Egy szegény nemes családhoz Zsende bácsiékhoz kerül. Zsende bácsi félénk fia, István, beleszeret Ilonába, de szerelmét titkolja.

Pajándi közben Pécsre kerül. Gyógyszerész-segédnek áll. Itt egy napon megérzi édesatyja halálát. A megérzés oka: „csodás és megfeyjthetetlen összeköttetés létezik a lelkek között“. Ez érzés hatása alatt Pajándi szerzetesnek lép be. Mint szerzetes találkozik Herminával. Hermina szép és kacér. Pajándi feleségül veszi, de „lelkével hiába kívánt társulni, — nem tudott“. Egy este váratlanul hazatér. Egy férfialakot lát Hermina szobájában. Pajándi rálő. Az alak elmene-kül. Hermina szintén. Pajándi felgyújtja a házat s világgá megy.

Útja visszavezeti a bakonyi barlanghoz. Összetalálkozik Ilonával. Válóper. Herminát elveszi az andocsi póstamester, a rejtelmes láto-gató. Ilona újra összefonódik a régi boldogság-ban Pajándival.

A regény zárósora:

...ma is boldogan élnek együtt, s boldog-ságuknak nem is lesz soha

(Vége).

Ez a (Vége) külön sorba szedődött.

Az Álmodozó szerelem Gárdonyi tolla zsen-geje. Szereplőit az életrajz adataiból ismerjük. Alig akad a regényben valami, aminek valóság ne volna az alapja. Sárospatak. Diákélet. Ilka egyenlő Csik Ilka. Hermina: Tima Hermin, a devecseri főtanító leánya. Pajándi Sándor: Ziegler Géza tanító élete. Borcsa néni a kollé-

giumi diákok háziasszonya: az egri Napanyó. Marci, Guszti diákok: Fodor Dezső és Flezsár Náci, Ziegler egri lakótársai.

Gárdonyi már első regényében élő alakokról mintáz. Ezt cselekedte később is minden regényénél. Ma is megvan még az a fekete viaszonvászontáblás notesz, amibe beírogatta azoknak a neveit és jellemét, kiket közelebbről ismert. Nem egy név a noteszban áthúзва látható s melléje írva kiből lett apáca, kiből rabszolga, egri hős, Szunyoghy, Őreg tekintetes, Baracs Imre, Dobó István, Csáth, Oresztesz, Vigilász Dsidsia.

Gárdonyinak az első regénye Jókaias ízű. Akad benne egy kevés Hugo Victor is. A regény írásakor kimutathatólag mind a kettőt olvasta. De azért sok az Álmodozó szerelemben az eredeti Gárdonyi is. A szerzetesi élet itt már kísérti a szerző tollát. A regény legmélyebb gondolata a *Miatyánkról* áhítatos szavakba zendült sorok:

„Tudjátok-e mi a lélek szárnya? — a Miatyánk. Háromszázmillió ember rebegi el minden nap e gyönyörű költeményt, melyet tizenkilenc századdal ezelőtt alkotott az istenlelkű szerző. Ezt dadogja mindennap az ártatlan kisdéd; ezt sírja el a bűnbánó; ebben talál vigasztalást a sorsüldözött; ezzel ad hálát a boldog; ennek a szavai val esd kenyérért a koldus; ezt reszketi el a fonyradó ajkú agg; ez a születés örömdala; a halál búcsúszava; ezzel kísérik az eltávozott lelket mennyei útján; ezzel könyörögnek érte. Ebben az egyszerű, rövid Miatyánkban több gondolatremek van, mint a világ összes költőinek a műveiben. Több bölcsesség, mint az ó- és újkor minden filozófusának a koponyájában. Mily szép már a meg szólítás: Miatyánk! Háromszázmillió lélek öleli át

egymást testvérként e szóban és szemeit a közös atyához emeli . . . Boldogok, akik szeretik Istent!“

Mi ez, ha nem kiszüremlett hangok az *Isten rabjai* ájtatosságából?

Pajándi és később *Szunyoghy* szerelmi története között is akad valami külsőséges egyezés: a házfelgyújtás, elbújdosás. Hermina hűtlensége és érzésben külön élősége.

Akad az Álmodozó szerelemben magocska a Zétából is. Pajándi felolvas Bogátinénak, a főtanító feleségének. Bogátiné elalszik olvasás közben. Pajándi mint elérhetetlen szerelmét megcsókolja. Bogátiné felretten álmából, arcul üti Pajándit. Pajándi a sértést kénytelen tűrni, mert állásához sorsa kényszeríti.

Nem a Zéta és Emőke szerelme-e ez Gárdonyi első kísérletezésében?

Az álmodozó szerelem is, mint Gárdonyi regényeinek legtöbbje, a boldogtalan szerelem sajtóadásának hangulatában vonaglik. E regénye, bár családi életének tragikus fordulata idején jelent meg, a boldogtalan szerelem benne elképzelés, mert amikor Gárdonyi az Álmodozó szerelmet írta, még valóban csak álmodozott a szerelemről. A kis Pék Katóka tanítgatta álmodozni.

A regény szerkezetileg szétesik. Alakjainak gyengemarkú összetartása ott bizonytalankodik az első betűtől az utolsóig. A természeti leírások elesett színei darabosak. Szereplők nem kiforrott jellemek. A falu leírása nem az „*En falum*“. Talán nem is magyar falu. A parasztok nem ő-znek zamatosan, se nem roppantják dunántúliasan a *mil-len* szót. Őszintén: Falu rossza parasztok.

A regény mégis értékes. Figyelemreméltó alkotás. Él benne az író Gárdonyi karcolásának néhány karaktervonala. Fogyatékosága mint a gyer-

mekfejj gondolkodása: néha kissé félszeg, de azért néhol kedvesen eredeti. Érdekes, hogy az első regényében Gárdonyi a komoly hangot végig megőrizte.

Az *Almodozó szerelmet* Gárdonyi nem tagadta meg, mint a többi fiatalkori kísérleteit. Kéziratára nem írta rá a „*Ne adjátok ki*“ dörgedelmet a „*halálom után elégetendő*“ megtoldással. Hogy könyvalakban mégsem jelent meg a sorozatban, oka: tartottunk tőle, az olvasóközönség nem fogadja azzal a megértéssel és szeretettel, amivel az irodalomtörténetírók vagy a Gárdonyi irodalmi fejlődését kutatók fogadnák.

Zendülés a pokolban.

A Győri Közlöny 32 közleményes regénye az *Almodozó szerelem* Gárdonyi mesélő kedvére időt mért: ráért gondolkozni újabb témáról. Regényírói lélekzetvétel nem sokáig tartott. 1886 január 11-én belekezd a *Szerelem örültje* „regényébe“ és május 10-én már odaböki a végére a pontot. Tizen-négyszer fejezet. De ez nem regény: elbeszélés.

Nem tetszik neki. Fanyalog rajta. Javíthatja. Közben képzeletét hirtelen a sodró vihar gyorsaságával más szél csapja meg: a színpad.

Mint színikritikus eleven vértől duzzadó, egészségesen talpraugró ötleteit a dicsőségjelentő deszkák világába szeretné kergetni. Talán vezérelte a hírnév utáni vágy. De inkább az, hogy az élet köznapi nélkülözéseit elfedje.

„*Zendülés a pokolban* című színművem írásához május 12-én (1886) fogtam. Befejeztem május 17-én. Tehát 5 nap alatt.“

Látványos bohóság. Három felvonás. De csak

a szerző mérte ki háromnak. Valójában: bő egy-felvonás, három képben.

Első felvonás. Színhely: a pokol. Egyáltalán nem Dante-i elképzelés. A kárhozottak vasrácsos ketrecekben. Nemtomqui Ferenc szélhámos. Laci cigány. Jano tót. Ördögök. Angyalok. Sőt... maga az Úristen is. Nemtomqui Ferenc vén felesége elől menekül a pokolba. A fizetés nem természetére Ferencnek. Lucifer emmiatt kinevezi a pokolba pénzügyminiszternek.

Második felvonás. Nemtomqui pénzügyminiszter a Pokol minden pénzét elmulatja, Lucifer feleségét elszereti. Külön ketrecbe zárják. Nemtomqui erre fellázítja az ördögöket Lucifer ellen. Ferencet az ördögök császárrá koronázzák s nőül veszi Sátán Ellát, Lucifer elszeretett feleségét. A felvonás zárójelenete: Megjelenik Sári a földi boldogság és keresi az urát.

Harmadik felvonás. Lucifer díszterme. Ferenc visszaigyekszik a hozzászegült elkárhozottakkal a Földre. Az Úr megjelenik és nem engedi. Sári megtalálja férjét, Ferencet. Az Úr sajnálkozva néz Ferencre: — No, fiam, ha a te feleséged volt ez a vénasszony, akkor minden bűnöd meg van bocsátva... mennybe jössz velem!

A színmű a Gárdonyi gyűjteményes kiadás Szentjánosbogár kötetében található. Elgondolásban eredeti, ötletes munka. Megvalósításában naív. Jellemző, hogy a szerző már az első színdarabjánál sem halad a színműirodalom sablonjai szerint. Teljesen új renden kaszál, ami még eddig nem volt elgondolásút nyújt. Darabjának van drámai magva. Összeütközése. Bonyodalma. Minden a jellemekből fejlődik: tréfája, vígsága, szatírája. Hogy azután a megvalósulás eszközei gyengék, — kezdő tolla nem tehet róla.

A darab témája olvasmányából szökemlik elő. Madách: Ember tragédiája és Renan. „Renant olvasom. Minél többet olvasom, annál jobban szeretem Krisztust.” Érdekes, hogy előbb a cáfolatot olvassa, azután tér a műre.

Óvatos.

A Zendülés a pokolban, Gárdonyi első dicsőségreménye: Bekopogtat vele Népszínházhoz. (1886 június 5.)

Levelet kaptam a Népszínház titkárától, hogy a darabom ügyében menjek az igazgatóhoz. — Jót várok. Bizonyosra veszem, hogy előadják. Este megnéztem (olvashatatlan gyorsírással írott) c. darabot a Budai színházban. A közönség nagyon hidegen fogadta. Megborzadtam arra a gondolatra, hogy az én darabom sorsa hasonló lesz. (1886 jún. 12.)

Holnap, úgy érzem, jövőm küszöbére lépek. (1886 június 13.)

Darabomat a Népszínháznál nem fogadták el. Visszaadták. Meglepett. Igaz, nem válogattam az élceket. (1886. jún. 14.)

Darabomat némi javítással benyújtottam a színikörhöz.“ (1886 június 17.)

Budapest.

Sikere nincs a darabjával.

A Zendülés a pokolban számára nincs színház, mely szét merné nyitni bársonyfüggönyét. A színmű mégis Gárdonyi életének új útját zsinórozza: Rákosi Viktor Gárdonyi nevét a Budapesti Hírlap hasábjaira illeszti. Ezt a kitüntetést a Zendülő Pokol rovására krétázhatja sorsa feketetábláján.

Rákosi Viktor humoreszket és tanügyi cik-

ket vár Gárdonyitól. Kap is. Az első nap (1886 június 18) három elbeszélést termel ki Gárdonyi a tollából: *Benő füle*, *Pihenni*, *Legújabb divat*.

Mind a hármát szívesen fogadják. Gárdonyit a gyenge honorárium mellett két szó érinti szíven: Budapesti Hírlap! Külső munkatárs!

Itt sem áll meg. Élniakarása új gondolatot villant agyában:

A Budapesti Hírlapban megjelent három cikket zsebre vágva, felajánlja munkásságát az elérhetetlen Pesti Hírlapnak. Azután ugyanezzel a három cikkel benyit Budapesthez, Egyetértéshez és Verhovay lapjához, a Függetlenséghez.

„1886. augusztus 19. Ez a nap vagy nagyot emel rajtam, vagy pedig visszataszít öt évvel.”

Verhovay belső munkatársnak fogadja a Függetlenséghez.

— „Örömöm nagy!” — újong Gárdonyi. Szeptember 9-én jelenik meg a Függetlenségben az első cikke: a *Botbüntetés*. Délután a nap dicsősége hangulatával sakkozik a Törökcsászársban, este meg a Krisztinavárosi sörcsarnokban ünnepel.

Van költőpénze.

Győrnek hátat fordít.

A Tanítóbarátot tovább szerkeszti Pestről. (I., Lovas-u. 4.)

Hogy a pesti életnek kihasználja a komolyságát is, beiratkozik a polgári tanítóképző intézetbe. (A tanárképző titulust az intézetre csak később ragasztották.) Rendes hallgató „az intézet jótéteményeinek igénybevétele nélkül!” Magyar nyelvi és történettudományi szakos.

Tanul. A Naplójába másolt órarendje szerint: magyar nyelvtant, magyar irodalmat, magyar

szavalást, németet, földrajzot, nevelést, tornát és vívást.

Tanárai: Lovcsányi, Rohn és a kálvintéri iskola „magyarból középserű“ eleven emléke: Király Pál, akiről az első nap már azt írja: „érezem, hogy összekoccanok vele.“ — „19-en vagyunk. Mindenki el van ragadtatva a tanároktól, csak én nézem tiszta szemüvegen őket.“

Gárdonyi naponta élvezgeti tolla sikereit. Tetszik neki a munkás-robotos fővárosi élete. Buzgalommal mártogatja a tollát s vetíti papírra gondolatait. Pihenésében is fejjötrő munkát folytat: sakkozik sokszor idegölő nehéz játszmákban neves bajnokokkal.

Mint pesti lakos ért ahhoz, hogy Devecserben, Sárvarott kifejlesztett sakktudását is értékesítse. 1887 január 30-án a pesti sakkör nemzetközi versenyben győz. Gárdonyi Gézát megbízzák a *Magyar Sakklap* szerkesztésével. Ezért 60 forint tiszteletdíj csapja a markát. A sakkör áldásos intézmény egyébként is Gárdonyira. Ott ismerkedik meg Erkel Ferencsel, az Isten áldd meg a magyar zenéjének halhatatlan nevű szerzőjével. Erkel Gárdonyi magyar zene iránti vonzalmát istápolja, fejlesztí annyira, hogy később Dankó Pista „a cigány-Petőfi“ előtt, becsült zeneértő tekintéllyé emelkedik. Ugyanaz év áprilisában Csávolszky, az *Egyetértés* főszerkesztője újságjában a sakkrovat vezetésével bízta meg. Gárdonyi a sakktábláról ugrat be az Egyetértéshez.

Most már nyitva előtte a Függetlenség, Budapesti Hírlap, Egyetértés. Az író toll magyar Botondja egy ütessel betörte a rengeteg várkaput: érvényesülhet.

Király Pál.

A magyar irodalmat oktatta a polgáriskolai tanárképzőn. Gárdonyi kezdettől fogva nem kedvelte. Különösen nem azért, hogy Ziegler Géza I. éves hallgatót irodalmi fegyelmezetlenségeiért többször megintette. Gárdonyi akkor már a *Tanítóbarát* szerkesztősége diadalszekerén felvonult a győri parnasszusra. Ez a hírlapírói nyúlfarknyi multja talán több gőgöt tömött mellénye gombosora alá, mint illetet volna s függetlensége érzése szemét annyira szúróssá nevelte, hogy nem egyszer átdöfte vele Király Pál büszke tekintetét.

Ez a hangulat-párbaj viaskodott egydarabig közöttük. Király Pál tollforgató tekintélye a Kálvintértől a Paedagogiumig magasba szökkenő ívet futott meg. Gárdonyié is. De Gárdonyié mégis jóval laposabban sikamlott akkor még a magyar horizonton.

Király Pál irodalmi munkássága az *Egyetemes földrajztól* a *Növények életén* keresztül a *Magyar Nyelvtan mondattani alapon*-ig terjedt az időben s Gárdonyi ebben az elegy-belegy munkásságba s a *Magyar Nyelvtan mondattani alapon*-ba belekötött, megforgatva kissé tudós professzorát a túlságos őszinteség zsírjába, morzsájába a Budapesti Hírlap serpenyőjén.

A sütiögetésnél Gárdonyi megégette az újját. A Király-i tekintély megvédésére a Budapesti Hírlap főszerkesztőjétől a paedagogium igazgatójáig mindenki előrángatta a „ködvágót”. A sérelem rendbeigazítására még maga a Király is vállalkozott. Gárdonyi azonban tolla vitorláját nem volt hajlandó igazságérzése ellen forgatni. Nem vonta vissza állításait. Király Pál a katedrára csapko-

dott előtte. Az igazgató az igazgatói asztalra. Gárdonyi a saját mellére:

— Amit írtam, megírtam. Az úgy van! Azon senki kedvéért nem változtatok! — vágta oda szóról-szóra így a tanárjának.

Sárospatak, Eger, Budapest-paedagogium, — három szekunda a magyarból Gárdonyinak. Csak-hogy ezt a harmadikat Gárdonyi már nem várta meg: elillant.

Újra Győr.

Felsővattai Vattay Béla m. kir. államvasúti mérnök névjegye melléklésével a Győri Hírlaphoz néhány költemény surrant be a napi postán. A mérnök névjegye fehér lapján azt írja Szávaynak:

Igen tisztelt főszerkesztő Uram!

Ha idemellékeltem verseim a közlés mértékét megütik, készséggel küldök prózát is. Egyben kérem szíves értesítését, hogy b. lapjánál esetleges elhelyezkedésem lehetséges volna-e és ha igen, mily feltételek szerint . . .

Gárdonyinak Győrben akadt dolga: Pesten született kisfiának az orvos levegőváltozást ajánlott. Gárdonyi a családszállítás gondjaitól fáradtan, *A filozófus* c. novellája kéziratával betért Szávayhoz. Szávay lelkesedve húzta elő a fiókjából az államvasúti mérnök költeményeit:

— Ide hallgass Gézám! Ez aztán poéta! Micsoda csengő rímek! Lágyhangú sorok! Első vers: *Erzsike*.

Gárdonyi hallgatott.

Szávay lelkesedett.

Gárdonyi újra hallgatott.

Szávay másik verset olvasott. Újra lekesedett.

— Szerződtetem.

— És mire becsülsz te egy ilyen kiváló szerzőt? — érdeklődött Gárdonyi.

— Mire? Adok neki egy évre 1000 forintot! Elég az manapság. Ha nagyon követelődzik, 1200-at!

— Adj neki 1300-at.

— Majd meglátom. Lehet, hogy még annyit se sajnálok.

— Hát ha megadod... akkor bemutatkozom, felsővattai Vattay Béla m. kir. államvasúti mérnök vagyok. (Napló.)

— — — — —

Gárdonyi-Vattay mérnök az 1300 forintos álomtól elszédült. Beszegődött a Győri Hírlaphoz vidéki ujságrobotosnak. Mert ha hozzá mérjük a Győri Hírlap telt reménységéhez a Tanítóbarát előfizetése kasszáját és még azonkívül a pesti lapok ólommezőiről kikerülő gyűjtést-hordást, jó vidéki pocakot, ökörszemű aranyláncot és vastag szivart formálgathatott elő e nagy summából képelete.

Gárdonyi hát elszédült. De ha más valaki áll az ő helyzetében, az is csak fába-falba tenyerelt volna ez álomba sergő-forgó ígérek tánctól.

Félév se kellett hozzá, — már nem keringett vele a győri világ. Félév múlva ráeszmélt: kár volt testvéresülni a vidékkel, mikor Pesten oly jól befészkelődött soraival a neves lapok betűi közé. Vágyai Mekkáját eladta lyukas garasért.

Kezdődött előlről a csalódás: pénztelenség, vidéki lapok szerkesztőinek személyeskedő konconmarakodása, családi bonyodalmak. Mindezekben Gárdonyi idegzete jobban őrlődött, mint a

pesti szédületes robotban. Lázadó szelleme mintha angyallélekkel volna puszi-barátságban, megbékélt e sorsán is. Érezte, hogy lesz még egyszer ünnep a világon. Tűrt csendben. Legfeljebb ha hosszú-szárú pipájából felhősebbeket szippantott, mint azelőtt.

Félesztendő multán se garas, se dohány, elbúsulásával átballagott újra a *Hazánk* szerkesztőségébe. Betelepedett a régi asztalához s ott tömött rá a tajtékra s ott bökte be tollát a fekete bodzalebe, hogy alkosson.

A *Hazánk* szerkesztőségében első betoppanásakor régi öleléssel és diktátori hatalom átnyújtásával fogadták a református parokja oszlopcsarnokos boltozata alatt. Írásos szerződését mindazonáltal nem Pereszlenyi főszerkesztővel, hanem Pannónia-nyomda bérlőjével: Gaár Ivánnal kötötte meg. Saját kárán megtanulta Gárdonyi, mi a jog, törvény és igazság. Előszedte az irodalmi marsallbotot és diktált:

„I. pont. Gárdonyi Géza 1888. év július 1-től fogva a *Hazánk* belső munkatársa lesz s mint ilyen, kötelezi magát: a) tárcarovat vezetésére, úgy, hogy e tekintetben sem a főszerkesztőnek, sem a kiadónak, Gaár Istvánnak, gondja ne legyen; b) havonként egyszer, illetve egy év alatt 12-szer vezércikket vagy más efféle társadalmi cikket ír; c) a hírovertot időnkint egy-egy humoros hírrel érdekessé teszi.

5. pont. A kényesebb természetű cikkeket Gárdonyi Géza a kiadó és a főszerkesztő előleges beleegyezése nélkül nem adja a lapba s viszont, ha a főszerkesztő iratain kívül valamely oly tartalmú közlemény jelennék meg, mely a lap tekintélyét csorbítaná s a munkatársaknak így hátrányára válhatna (értve a személyeskedő közle-

ményeket), ez Gárdonyi Gézának előlegesen tudomására hozandó és beleegyezésével közölhető, — ellenkezőleg felbonthatja a szerződést s ugyanakkor minden határidő bevárása nélkül kiléphet a munkatársi kötelek alól.

6. pont. E szerződés 1888 július 1-től 1889 július 1-ig érvényes. Felmondás 1889 ápr. első napjaiban történhetik.“

— — — — —

Megtörtént még ennél is hamarabb.

Divatgróf.

(1888 március 2.)

Gárdonyi a Győri Hírlapnál újból előszedte eldobott vidéki újságírói szerepének betanulását: a heti kétszer tárcairást, színházi kritikusságot, hír után lőtás-futást. A fölújítást a régi siker koronázta. S amint odahajolt, Petőfire formázó bokros haja a lámpafény mellett, a papírosa fölé, mintha e petróleumszagú fényből egy-két sugárka már dicsősége sugaraiból is táncolt volna eléje a kétlépcsnyi dolgozószobában.

Gárdonyi akkor még nem is álmodta, hogy jövője csillogó útja porában rakosgatja szöges cipőit, kenyértelen tarisznyával a hátán.

Szávay úgy fizetett, mint az előfizetők: soványan.

Gárdonyi pénzforrást keres. A színpadon reményteljesüléseket érez. Odavágódik gondolataival. Kéthónapi újságíróskodása után a színlapragasztók Gárdonyi nevét csirizelik a hirdetőoszlopokra, házvégekre, kőkerítésekre. Fehér, piros és zöldszínű ragasztékok hirdetik, ordítják Győrnek, Nádorvárosnak, Szigetnek, Újvárosnak és Révfalunak egyaránt:

GÁRDONYI GÉZA EREDETI BOHÓSÁGA

P á r a t l a n b é r l e t f o l y a m b a n .

Folyószám 62.

GYŐR SZAB. KIR.
VÁROSI SZINHÁZ

Idénybérlet 39. sz.
II. havi bérlet 19. sz.
(Páratlan.)

P é n t e k e n , 1 8 8 8 m á r c i u s 2 - á n

D I V A T G R Ó F

(Egy névtelen akadémia 100-ik gyűlése.)

Eredeti bohóság 3 felvonásban. Írta: Gárdonyi Géza.

S Z E M É L Y E K :

Gróf Beaugarache . . .	Mikóy Lajos	Hopsza, táncművész .	Szép Aladár
Helén, huga	Laczkó Aranka	Pap Ryca, filozófus .	Csenteri
Gróf Kézi, rokona . . .	Komjáthy János	Maki majom	Parányi Adolt
Jean, inas	Beczko József	Csodaszerész	Zombory
Lencsi, szobaleány . .	Závodszy Teréz	Handl	Marothy
Apolló, költő	Balassa Jenő	Hordár	Kozma
Oblé, természettudós	Dálnoky János	Kofa	Mikeyné
Boblé, történész és ré-		Öreg úr	Horváth
giségbúvár	Szepessy Gusztáv	Kisasszony	Fürst Hermin
Koblé, nyelvész	Torday Károly	Mészáros	Csete
Roblé, darvinista	Báthory	Rendőrbiztos	Zombori Imre
Meló, zenész	Sólyom Lajos		

Rendőrok, kofák és egyéb elegybelegy, ácsorgó bámsz népség.

Történhetett volna a 70-es években Párisban.

Helyárok: Páholý 4 frt. Támlás és erkélyülés 1 frt. Elsőrendű zártszék 80 kr. Másodrendű zártszék 60 kr. Földszinti állóhely 40 kr. Diák, gyermek s katonajegy földszintre 30 kr. Karzati ülőhely 30 kr. Karzati állóhely 20 kr. Egy szinlap ára a pénztárnál 10 kr.

Jegyek előre válthatók d. e. 9-től 12-ig és d. u. 2-től 5 óráig a színház nappali és este fél hét óráól az esteli pénztárnál.

Kezdeté 7, vége fél 10 órakor.

SOMOGYI KÁROLY
a győr soproni színházak igazgatója.

A színház tömve. A nézőtérre még a sétatér nyári összecusukható farácsszékeit is becipelték. A pénztároskisasszony két estére való jegycsomót osztott ki üvegrekesze adogatóján.

A lámpasor megvilágult a színpad peremén. A közönség tapsorkánja fogadta a helyi nagyságot, mikor még el sem kezdődött az arisztokrata színjáték.

Gárdonyi nem győzött eleget hajlongani a lámpák fényében.

Mi történik, ha a színmű véletlenül tovább fűti a lelkesedést! Itt se szék, se színpad, se színház, helyén nem marad.

A veszedelmes lelkesedés robaja az első felvonás után elcsitult: taps? — mintha egyszerre mindenki elfelejtette volna a taps tenyérösszeve-regető mozdulatait. Néma beleámulása ezer fejnek a sötétből a világított levegőbe. Kétezer fénylő szemcsillanás. Mind a kétezer csodálkozó, meglepett, mást váró és hideg.

Gárdonyi érezte a bukás végzetes zuhanását. Reményeinek forgószélbe perdülését. És látta az oldalajtót, amin át a csalódásból kimenekülhetett a második felvonás után.

A szerző a hiába öltött frakkot otthon bossúsan rángatta le magáról. Letépte a mancssettát, hogy a gombok tévedt sziporkákként pattantak szét a levegőbe. Leszakította a máslis nyakken-dőt, a gallért. S vígasztalanul, elkeseredve, kimerülten dőlt le az ágyába.

— Írtam bohózatot. Csináltak belőle tragédiát. Furcsa tragikomödia. Üsse meg az istennyila!

S hirtelen felugrott az ágyból. A Divatgróf kéziratát az asztalról felkapta. Darabokra tépte. Szaggatta. Hasogatta. Mérgedt ereje fékezetlen vadságával kályhája ajtaját felrántva, a papiroscso-

mót oly erővel vágta be rajta, hogy a visszacsapódó hamufuvallat felhőként terjengett szét a szobájában.

A Divatgróf bukása a legtökéletesebb volt, amit valaha színpadi szerző megért.

A Gárdonyiért előzőleg rajongó közönség lehangoltsága csitíthatatlan. A harmadik felvonás után:

— Ostobaság! Szamárság! Örültség! — kiáltozással ugráltak fel a helyükről s a székeket csapkodva, tüntettek az író és a direktor ellen.

— Ostobaság! Szamárság! Örültség, — visszhangzott tovább a színházi folyosón és az utcán is.

A helyilapok kritikái ugyanezt mondták, írták, csak bővebben és csinosabban.

Minthogy a kéziratból ma már egy sornyi sincs, nem ítéltető meg, kinek volt igaza, a közönségnek, a kritikusoknak, vagy Gárdonyinak, aki lapja március 11-iki számában így látja talentuma leforrázását:

(1888.) Március 2-án került a *Divatgróf* színre. A darab egy gyorsan lefolyó lázas történet, tehát az előadásnak is gyors menetűnek kellett volna lennie. Színészeinket a budapesti vendégek fellépései annyira kimerítették, hogy az olvasópróbával együtt csupán csak négyszer próbálhatták a *Divatgróft*. A Győri Közlöny kritikusán kívül mindenki tudja, hogy még a fővárosban is hetekig próbálnak, tanulnak egy új darabot. Természetes tehát, hogy a lázasan gyors cselekményű darab vontatottan ment, éppúgy, mintha valami csárdást a leglassúbb tempóban játszana el valami olyan banda, amelynek fele minden hangszeren tud ugyan játszani, de jól egyen sem. A legjobb banda játékának hatását is tönkreteszi csak egyetlen kontármuzsikus is.

Vegyük most azt, hogy a darabban előforduló kellékek sem voltak pontosan beszerezve. Így például előfordul, hogy az akadémia elnöke egy lábú botszékeket hozat, nehogy elaludjanak a tagok, míg ő beszél. A tagok az egész ülés alatt ezeken a székeken inognak s a felvonás azzal végződik, hogy a Divatgróf toilettejétől megijedő unokahúg visszatántorodásával meglöki a sorban ülő akadémikusok elsejét s így a gyöngé alapon nyugvó akadémia földre kerül.

Ezt a jelenetet hogyan vitték a színpadon keresztül! Az előírt egy lábú székeket három lábú vadászszékek helyettesítették. Tehát a helyzet várt komikuma az ellenkező hatást idézte elő.

Aztán, mikor a feldülésre került volna a sor, valamennyi akadémikus állott s állóhelyéből bukott fel, — ami így leírva mulatságos ugyan, de látva, boszantó.

A felvonás teljes befejezése úgy történik, hogy a Darwinista majma (ez is eszkimót mutatott), kiugrik a ládából és földön heverő tudósának a hátára ül, ennek tábláját pedig, melyen nagy betűkkel ez áll: *A tudomány diadala*, a maga nyakába teszi.

A közönség nem érthette meg a dolgot, mert a függöny egy jelenettel hamarabb lecsapódott.

— — — — —

Nem vitatom, hogy színészeink hogyan játszottak, csak annyit mondok, hogy a darabban tizenhárom komikus szerep van, ezek közül csupán egy női és tíz egyforma terjedelmű. Tizenkét komikusa nincs a társulatnak és mindenki tudja, hogy a rosszul játszott komikusszerep ellenkező hatást idéz elő.

— — — — —

Mit szóljak arról, hogy a második felvonásban előforduló néptömeg alig négy-öt személyből állott!

Aztán a lassú, vontatott menetű akadémiai gyűlésen és a piaci jelenetben, miként hangzottak a beszédre felhangzó éljenek, helyeslések és tiltakozások, midőn ezek nem a beszédek hatásaképp nyilvánultak, hanem a sűgő hangja után.

Persze a bölcs kritikusok ezért is a szerzőt okozzák.

— — — — —

Írhatnék többet is, elősorolhatnám, hogy a darabban előforduló sokféle kellék felerészben más volt, mint ahogy előíratott, de minek beszéljek Ciceróként a magam háza érdekében, midőn úgyis tudja mindenki, hogy nem a darab bukott meg, hanem az előadás és hogy a helyi lapok egyrészének érdekében állott, az előadás gyarlóságát a szerzőnek, mint versenytársnak a rovására tűntetni fel.

Csak azt említem még meg, hogy a direktor aznap Budapesten járt, direktort pedig helyettesíteni elegendőképpen nem lehet.

Aki mindezeket összeveti, megértheti azt, miért nem sikerült az előadás, — egy Shakespearerel, Molierrel vagy Csiky Gergővel éppen így megtörténhetett volna ez a sikertelenség, — s hogy nem történik, ez onnan van, mert darabjaitkat nagyobb betanulással és a főv. művészek alakításainak megfigyelése után játszhatják színészeink.

Nem vitatom azt, hogy darabom gyenge-e vagy sem, egy előadás s ilyen előadás után ezt nem ítélni meg senki, — s legkevesbé a Győri

Közlöny kritikusa, aki a darab előadása után úgy ordít, mintha csak ma vett volna először magára oroszlánbört “

Garabonciás diák.

(1887 dec. 25.)

Ezt a lapcímet Vas Gereben tolla csöppentette ki először (1861-ben). A lap négyhónapos korában kimúlt. Címét az irodalmi ócskaságok közé söpörték. Pedig magyarosabbat aligha húzott volna elő gondolatai fiókjából egyetlen tollforgató sem. A győri Garabonciás diáknak csak annyi a köze Vas Gereben születéséhez, hogy a rég elfelejtett címet Szávay Gyula 1882-ben újból előassa és lapja tetejére illeszti Győrött. A Garabonciás Diák így Pestről vidékre utazott. Cégérvé vált egy vidéki élclapnak.

— Vidéki élclap?

Bizony nevetséges vállalkozás mindkét értelemben. Az olvasót vidéken könnyű megnevetetni, de csak az erszényig. Az erszénybe vidéken is komoly képpel nyúl, még az is, aki addig nevetett.

Szávay Gyula fiatal jogászi vérmérséklettel reménykedett a nevetetés anyagi sikerében. Abban az időben a fővárosi lapok mágnesse még nem rángatta-kapkodta fel oly garmadával a vidéki ujságíró tollakat. Így Szávay gyakorlott írógárdával indulhatott vállalkozásába: Ábrányi Emil, Ujváry Béla színműíró, Gerő Gyula főmunkatárs és más helyi kiválóságok támogatták.

Mire Gárdonyi Győrbe érkezett, az ékes nevek kihulltak a lapból. Gárdonyi a szerkesztőségben csak Szávayt találta egyedül, ahogyan a Garabonciás Diák-kal vesződik, kínlódik.

A Garabonciás Diák fehér mezeje Gárdonyi tréfamagjának humuszt tartogatott. Kedélyének vidám tavasza sikerrel termelt is rajta hosszúbajszú tréfakalászokat. Szávay 1887 karácsonyán a Garabonciás Diák szerkesztése terhét teljesen Gárdonyira akasztotta. Ekkor jelent meg *Tsörge Adány levele a zű nászához Tzompó Mihálhol*. Ez a levél igazi Gárdonyi tolla pelyhe-fosztókája. A *melhöz hasonló lyókat kívánok* olvasásából rögtön gyanúba foghatjuk a Tsörge-Tzompó búzaszagú atyafiságot Göre Gábor bíró urammal, kivált, ha a Tsörge Adány betűit egy kissé jobban megolvassuk. Bizony készakarva se lehet letagadni a Gárdonyi-toll apaságot. Íme az első közlemény:

Tsörge Adány levele a zű nászához Tzompó Mihálhol.

Tisztös nászom!

Mán mondok megnízöm azta Deják Ferenczöt, a Zannyukkaa, mer úvvót a Zújságbo, hogy kiverték vasbú osztég fölüttették egy toromra, még a zis benne vót, hogy a kirá mög a fölséges minisztérgyom is mönnízte. Má Nászom az szíp löhet, így gondúkodttam a zannyukommaa. A kukoricza meg az Szöllő jó fizetött, mondok, hát ezt a pizt rászánom. Jaj Éldös nászom, csak törött vóna ki az kerekem küllője, vagy lött vóna valami más veszödelöm, csak marattam vóna ott-hunn, mér, mer annyi bajjom vót, hogy még az létániábo is fővöhetnének mártérosnak. Mikó begyüttünk Győrbe, mögkérdözöm, hogy hun löhet fölünyi. Aszonták, hogy abba a nagy házbo. Bemönök a Zanyukkaa, osztég aszondom egy embörnek, hogy ki a kocsissa annak a gőzösnek,

mer én mögfogadom. Aszonták, hogy váccsak bilértöt a pénztálná. Odamönök az Bilértés úrho! osztég aszondom: Aggyon az úr bilértet. Aszonygya: hová? Mondok: az Naccságos Deják Ferencz úrho! akit kivertek vasbú. Aszonygya: Budapestre? Mondok: Oda hát! Aszonygya: Möllik osztál? Mondok: Hát a Paraszt osztába Én is mög a Zannyuk is. Aszonygya: Fizessön kee Öt Pöngőforintot, mög negyven Krajczárt. Mondok: Ölig lösz tán három pöngő is. Aszonygya: Itt nöm löhet alkunnyi Mondok: Ne izéljen a Zúr, hiszön tudom én jobban, velem is aakúttak mikó fuvaros vótam. Aszonygya, hogy nem szót semmit, hanem bécsapta az ablaktyát. Ájnye annyuk mondok, micsinyájunk? Aszonygya, hogy csak agyuk mög a mit kír. Oda mönök az üveg kasznyiájáhol, akibe út, osztán békajáttok: Hajja-e az úr nem löhetne az bakra űnyi az kocsis mellé. Aszonygya, hogy röhögött. Mondok: Hát talán az saroglábo is mögférnénk a zannyukkaa. Aszonygya, hogy izé semmit se mondott, hanem még mindétig röhögött. No mondok hát aggyon az úr, ahogy monta, de legalább azt a negyven krajczárt engeggye ee. Nem engedte ee, hát csak mögvöttem a biléttyit, hanem még azt mögkirdöztem, hogy eevisznek-e ezért Pestig. Mikó má mögvót az bilét, mondok a Zannyuknak: Gyere. Osztég kimöntünk az Zajtón és beleűtünk a kocsiba. Szíp kocsi vót. Kanapékók vótak benne. Nem mertünk leűnyi, mér mer mondok akkó talán többet kő füzetnyi. Rögetű estig ott átunk, délbe ettünk szalonnát, de vizet nem tuttunk innya. A Zannyukom mindig fohászkodott, hogy jaj béh soká indul mán a gőzös. Este asztán hat órakor mögindút. Mögát sokszor, de vigyáztam, hogy előbb ki ne szájjunk. Eccő csak aszt kajáttýák: Pápa, kinézek a Zablakon,

hát odaszó egy kondoktor, hogy mit keresek az kopétába. Mi köze hozzá mondok: Pestre mögyök a Zannyukkaa az naccságos Deják Ferencz urhó. Aszongya: hogy szájjunk ki. Mán mondok én kifüzettem az bilétet még Győrbe, hát nem is szállok ki Pestig. Aszongya, hogy nem Pestre mén ez a gőzös. Dejszen mondok majd emögy e Pestre is. Lássá Nászom kihúztak az kupétábú osztán egy pengőt fizettem Pápán. Hijába mon-tam, hogy a kocsis a hibás mér hozott e Pápáro. Illen hunczutok az urak

mellel maradvány

Hű násszo

Tsörge Ádány

salytos és nömös.

Ez az írás tehát kétségtelen Göre Gáboré, de a név: Tzompó Mihál és Tsörge Ádány nem. Mert Tzompó Mihály és Tsörge Ádány uram öt esztendővel Gárdonyi levele előtt pottyant ki a teremtés műhelyéből a Garabonciás lappal együtt. Gárdonyi csak folytatta ott, hol Tzompó Mihál 1887-ben karácsonyfagyújtáskor elhagyta a dis-kurzust Tsörge Ádánynyal.

A tréfás tartalmú leveledzés nem új ötlet: a korabeli vicclapok folytonos rovata. Gárdonyi a *Füllentő* iskolájában élvezett ehhez hasonlatos penna-rágást: *Borteleki nömöss Ivó Dániel úr le-vele a tekintetes Ujságfundáló Urhol* — címen. Hogy e jó borézü estoriának zamatjából a Garabon-ciás Diák-nak is csurranjon-csöppenjen, Gárdonyi a diákkori mulattatóból rendelt Győrbe is, Szalay Pál uram Eger kalamárisából. (Garabonciás Diák 1888 febr. 19.) „Borteleki uramat“ a Garabonciás *Tekts, Törkölyössy Aszu Boldizsár barátságos*

Epistolája a Garabonciás Ujsághundáló Urhol változatban veti ki a győri közönség kacagtatására.

Gárdonyinak is született egy eredeti figurája a Garabonciás Diák hajlékában: *Dödölle Mátyás pógárembör eskolaszék mögjegyzései*. Ez a Dödölle Mátyás azért teremtdött, mert Tzompó Mihál uram ugyanakkor a pesti utazással foglalatostkodott, amikor a gatyás eskolaszék megpiszkálását Gárdonyi elengedhetetlen heti programnak tekintette. Dödölle Mátyás pógárembörre így hát nagy szükség fordult. Dödölle egy héttel előzte meg a Divatgrófot. Gárdonyi színpadi kudarca miatt teljesen megfélekezett Dödölle Mátyásról, úgyhogy, mikor a dühét a színészekre a Garabonciás diák asztalánál kiszusszantotta *kö-serves íletöm estóriájá-t* megint csak mint *irom én Tzompó Miháj* kezdi el, rövid *előköhintés* torokreszeléssel. Gárdonyi tulajdonképpen csak a Divatgróf bukása után lesz Tzompó Mihál hivatalos írótolla. (1888 ápr. 1-én alkalomszerű dátum.)

Ugyancsak a Garabonciás Diáktól öröklött figurái Gárdonyinak a *Pagát Pepi ultimói*, *Don Gitáró Janno* románcai. *Fifikus Mátyás trafálja a dógot és Bernát Gazsi nro. 2.* Ezek az alakok később Gárdonyiasra kiöltöztetve tovább mókáztak még akkor is, mikor Gárdonyi a Garabonciás Diákot örökbe fogadta a főszerkesztő tartozásainak ellenértékéül.

Gárdonyi a Garabonciás Diákot a Győri Hírlaptól átcipelte a *Hazánk* szerkesztőségébe, ahol a *Skorpio* élclap a *Hazánk* melléklete szórta a tréfás sziporkákat. A Skorpio Gárdonyi Garabonciása betoppanására kimúlt.

Hogy mi minden huncutság gyülemlett a Garabonciás Diák felgyűrt szélű sapkája alá Gár-

donyi tollából, azt sok volna így egyiramra el-sorolni.

Gárdonyi írt e lapban prózát, verset. Írt mind a kettőből egyre többet. Az év végén már annyit, hogy nem győzte tintával: otthagya Gyórt a lappal együtt. A Garabonciás Diákban megjelent érdemesebb Gárdonyi-írások: *Aff és Kaff* (vadregényes ballada prózában), *Lord Blimblum*, *Lakodalmi költség* (cigánytörténet), *Zephi-riánka* (karrikatúra), *Sírok titka* (részlet egy verses elbeszélésből; a folytatás, hogy megíródott volna, nincs nyoma), *Szappanbuborékok*. Ezeken kívül versek a régelfelejtett lányokhoz: *Marcsához*, *Krisztinához*, *Liszkához*, *Vilmához*, *Nancsihoz*, *Lujzához*, *Mucusnak* és a *Kató*-versek. (Ez a Kató nem a Pék Kató, hanem egy másik devecseri lány-ismerős: Suly Kató.)

Prózájából az *Aff és Kaff* két kiskutya szerelmes története rövidszavas párbeszédekben. A gyenge témát Gárdonyi később se tudta volna ötlete-tesebben, ügyesebben megoldani. A beszéltetés kurta-furcsa őszintesége Don Vigoléra Gárdonyi sarzsit varr.

Versei itt még a rímesmesterség iparos asztalánál való gondolattalan rímkalapálás. Annyira az, hogy szinte lelkiismeretfurdalás gyötört, hogy Garabonciás verseinek címeit Gárdonyi életrajzába belehintsem-e? Elegendő lett volna ezidőből csupán a Hazánk-ban megjelent verseiről megemlékezni a *Levelek a tengerről* sorozatról, amit a felesége elválása folytán elszakított kisfiához írt Grison:

En édes kis másom, Isten ajándéka!

Szívemnek álmából testesült gondolat! — meg-szólítással.

— — — — —

*Hasztalan keresed apádnak alakját
Elmosódik az majd, mint az álmképek:
Csókom nem ér hozzád, sóhajom nem érzed
S vissza is riadsz tán, ha majd visszatérek. —*

könnyezéssel.

A Garabonciás Diák Gárdonyi kezén kimúlt. Munkatársai elfogyadoztak. Gárdonyi maga próbálta írásaival jóllakatni a Diákot. De nem győzte kosztal. Gárdonyi tehetsége konyhájáról terítették a *Tanítóbarátnak* és még a *Hazánknak* is Garabonciásnál, *Tanítóbarátnál* laptulajdonosi kényszerből, a *Hazánknál* főmunkatársi kenyérkeresetből.

Nem győzte.

Egy évi próbálkozás után Gárdonyi irodalmi tűzhelyéhez se fája, se szene, se húsa, se zöldsége.

Megoldás:

Elmenekül jobb vidékre, a Tiszaparti Párisba: Szegedre.

Dr. Yang A. és dr. William Black receptjei.

Ezt a két nevet talán illene elhallgatnom. Az egyiket inkább, mint a másikat. De félek, hogy valaki meggyanítja s a régi írások aljáról elviszi tudományos székfoglalója élére ékszernek, s ha szerencse fia tán egyetemi katedrát ácsolnak neki, mint Rákóczi Ferenc emlékei kutatójának. Pedighát az irodalmi vándorélet útján ez a két ánglius név is felszedődött az ínséges időben.

Dr. Yang a török szultán nyugalmazott hárem-orvosa. Mint e magasságos hivatal viselője ponyváfüzetet ír egy pesti könykiadó rendelésére. Először Arrabonaban (Győrött), azután Szegeden, majd Pesten. Első kötete a *Szerelem titkai*, utána a *Szép-*

ség titkai, A hárem titkai, A családi élet titkai, és végül, aminek a receptjét a doktor már rímekbe szedte: *A nászék.* Az orvos a titkok leleplezésében talán világrekordot ért el. A tartalommal azonban nem léphetné át az ország határát se oly együgyűségek és korántsem oly estivilágításos valóságok, mint a címről következtetni lehetne. A kiadó a csiklandós címeket 25 forinttal takarta el kötetenként. S a könyvet darabonként egy forintjával és ravasz mosolyával csomagolta be a túlságosan fiatal vevőnek. Dr. Yangnak a török szultán a nyugdíjat következetesen elfelejtette postára tenni, a sokat nélkülöző szerző így a könyveskalmár 25 forintos honoráriumaira nagyon is rákényszerült. A díjakból 8—10 napig elszerénykedhetett családjával együtt, — Allah növelje nagyra szakálát a kiadónak! — hálálkodással.

A titok leleplezését dr. Yang szegedi rendelésre is folytatta. Szegeden más közérdekű titkok felfedezésére is rátér: *Hogyan élhetünk száz esztendeig.* Ha azt írja: máról-holnapra, — a saját neve alatt kibocsáthatja. De így! — ki hiszi el egy olyan vékonykötésű csupacsont tollforgatónak, mint amilyen Gárdonyi volt, hogy éppen ő oldja meg a százesztendő titkát.

Nevet ide! Nevet!

Dr. Yang nevét és összes írásait a pesti kiadó örök időkre a markába szorította. Így csak újabb szaktekintély: dr. Willam Black keletindiai angol orvos menthette meg a helyzetet.

Dr. William Black és dr. Yang ismerik egymást. Kölcsönös megbecsülésben élnek. Black előzékeny barátjához. Előzékenysége szinte túlságba menő. Dr. Black könyve utószavában ajánlja dr. Yang arcpirosítóját. Előzőleg pedig a saját könyvét

azzal zárja: mindenki élélhet száz esztendeig, ha előbb meg nem hal.

A dr. Yang könyvekre még ráadást is kényszerített a kiadó az ínségeséletű szerzőből: a *Szerelmi levelező*-t. A Szerelmi levelező Gárdonyi nevével jelent meg Győrött. A könyv: Levelezésmin-ták. A levelek liliommal egykézbe foghatók.

Mind e sok szerzőségvállalás Gárdonyi fiatal-sága meggondolatlan lépése. De ez a lépés is kellett az élethez.

Megtörtént.

Letagadni nem lehet.

„Nincs véletlen és nincs szándék, — vigasztaló-dik az öregedő Gárdonyi egy egri látogatója előtt. (Világ. 1924 júl. 6.) — Egy láthatatlan ujj van, amely öröktől fogva kijelöli utunkat és ahová mutat, oda mennünk kell: szégyenbe, dicsőségbe, éjszakába, napsütésbe, katicabogárnak, kőszáli sas-nak, kocsiút kavicsának, hegyen égő tűznek.“

Mit jelölt ki ez az ujj Yang orvosnak?

Az élet megfelel reá.

Dr. Yang A. (a második kiadástól Yang O. J.) nevének megfelelő lelkiismeretes munkát végez-hessen, s a szultán kenyerét nála senki kétségbe ne vonhassa: belemerül török szavak rejtelseibe. A Szerelem titkai tele töröknyelvű idézetekkel. A Szépség titkai Mohamed szavaival indul. A többi kötetek is hemzsegnak a Koránból, török íróktól, költőktől elszededetett idézetektől.

Gárdonyi talán megismerkedhetett volna al-kalmasabb úton is a török nyelvvel és irodalommal. De az élet így irányította rongyoszebbű vándorát. Így küldötte el, vezette el e szemetes úton az Egri csillagok felé.

Száz novella.

(Győr, 1888.)

A *Szerelmes történetek* tíznovellás első sikerének dicsősége sokáig melegítette Gárdonyi lelkét, a *Zendülés a Pokolban* és a *Divatgróf* jégcsapjai után.

— Ha tudtam tíz novellát írni, tudok én százat is, — morgadozott magában a szerző. Olyan százat, ami miatt közönségem előtt nem szégyenkezek.

Ez a tudok százat is! elgondolás ugrasztotta ki a címet: *Száz novella*.

De bizony a Száznak indult novellából nem termett meg csak húsz. A húsz közül is tizenkilenc soványka. Egy közülök, a Cyprián meg nem is novella, hanem novellából felcseperedett regényke. A húsz novella két füzetben indítódott világlátni. Azidőben (188) európaszerte divatozott, hogy novellagyűjteményeket, regényeket egy-kétíves részletekben árusítsanak. Így a regények forgalmazása könnyebb. Pár filléren ki-ki ízléséhez szabott olyan regénykezdeteket, novellagyűjteményt vásárolhatott, ami ha nem érte el kíváncsi Gaurizankárját, nem nyúlt a folytatása után. Így felaprózottan jelentek meg Jókai regényei is. Hogy mást ne említsek a Háróm márványfej is az évben fordult ki nyomdából a közönség elé, márványfejenként egy-egy kötetnyi részekben.

Száz novella!

Micsoda hangzatos cím még ma is!

Csak az a kár, hogy a tartalma magán viseli még az ifjú toll pelyhedzését. Kár, hogy az elbeszélések néhol a rémregények tájain botorkálnak,

néhol meg az élclapok alacsony humorán lesik kacag-e az olvasó? A Száz novella Gárdonyi tolla elkalandozása a két véglet felé. Vér és humor! A közönség ízlése kívánta így. Gárdonyi akkor nem válogatta, hogy csak nemes szemet metszen gondolatai vesszejéről. Közönsége ízlésének hódolt azzal is, amikor hőseinek regényes hangzású, lehetőleg idegen neveket válogatott. És akkor is, mikor önmagát gyakran romantikus álnevek alá bújtatja. A két irodalmi végletben botorkálásából érheti a vád: Gárdonyi Győrött még egyáltalán nem látta, hogy az irodalom művelése mely ágának vesse neki erejét. A regény vagy a novella-e az, mely felé tolla lelkesedettebben forduljon.

Gárdonyinak az irodalom Győrött még nem életcél, hanem teljesen kenyérkereset.

A szerkesztőségi szoba mellett éhesen zaka-
toló nyomdagép Gárdonyi irodalmi működését fokozottabb tevékenységre hajszolta. A gépeken nyitva álló gondolatgarat tömése Gárdonyi tollajárásának menetjét annyira gyorsította, hogy írásainak bírálatára soha nem ért rá. Nem foglalkozott önmagával. Amit írt, rögtön kiadhatta. Nem alkothatott annyit, amennyit ki ne adhattott volna! Innen ered aztán, hogy írásainak szintje egyre alább és alább csúszik, s egyre vékonyodó irodalmi hangot ereszt értékben és csínyben.

Hogy Gárdonyi ez irodalmi hangtompulás iránt teljesen érzékét veszítette volna, szinte elképzelhetetlen. A sok álnév, melyekkel menekült önmagától, menekült Gárdonyitól, arra vall, hogy belső ösztöne szerint élt benne valamicske lap-pangó sugdosó érzés, ami a sok írás után meg-megsiramlott: és a fülébe lehelt:

— Géza, ez árt a tolladnak! Géza, ez árt a nevednek!

Gárdonyi Száz novellája némely elbeszélésében mintha gyermekkorá rémregényalakjai ölelkezve ballagnának végig a betűsorokon. A sályi paraszttasszonyok szellemlátó rémüldözésétől a minden megölt regényalakért külön írói honoráriumot számító Özsén Szü (Eugen Sue) vérfreccsenéseig minden rémkép ott kísért a győri szerkesztőségi szoba falán.

A Száz novella első belépője a *Hóhér álma* legalább is olybá réved előttünk, mintha francia papiroson fogalmazták volna. Mintha Gárdonyi csak belejavított volna Özsán Szü dolgozatába. D'Ormin Ninon szépséges marquise-fejét a forradalom fűrészpóros-kosárban kívánja ünnepelni. Ninon vőlegénye a hóhér vad lelkét megenyhíti. Sanson a vérengző guilotin-mester, bárdja élébe dől, csak azért, hogy Ninont megmentse.

A rémregényes szín rávetődik a Száz novella más lapjaira is. *A holtat kötő eskü*. A túlvilág titkát megfejtő két tudós. Megesküsznek: amelyikük hamarabb elszáll e tudományos földi világból, megjelenik a másiknak, hogy a túlvilágról biztos adatokat szállítson. Eredmény: a másvilági hang megszólal: „a túlvilág se nem olyan, mint írják, se nem olyan, mint beszélük!”

Az árvalegény. Pala Ferkó. Apró töviskes bajszu magyar. Olyan Bor Baracs Imréje hetykeségű. „Hallod-e Zsófi, szavam vóna hozzád...” egyszerű-beszédes Gárdonyi novella alak. „Tuba Zsófi akácfalevelet tépdesett fehér ujjával. Azon találgatta, mit szóljon a szóra, hiszen eddig nem volt hozzá szava a legénynek, csak csókja, sok édes csókja, — s a csókra olyan könnyű a felelet!” Pala Ferkó a „szóban” megkéri Zsófi kezét. De

Tuba Zsófi nem megy Ferkóhoz, mert Ferkó talált gyerek s mit mondana a világ, hogy a gazdag Tuba István lánya egy ilyen „sehonnai“-nak lesz a felesége. A legényt szíven üti a „sehonnai“ szó. A kocsmában legénycimboráit az asztal alá issza. Végül ráhúzatja a cigánnyal: *Kitették a holttestet az udvarra*. Közben lassan kivonja a csizmaszárból a rézzelcifrás bicskát s a szívébe szorítja.

Ez az első faluszagú Gárdonyi-téma a Száz novellában. Gárdonyi rálépett benne jövője útja nyomára.

Erdei lány. Egy rablógyilkos lánya az erdő rengetegében lakik, hol „viháló baglyok“ röpkednek, s hol „keresztet vet a jámbor keresztény, fülére húzza a szűrét és visszatér.“ Az apja rejtette ide a lányt a lelkiismeretes emberek elől, hogy a földi igazságszolgáltatás karjaiból önmagát megmentse s lányával háborítatlan békességben élhessen veszedelmes kirándulásai után. A lány búvóhelyét egy bátor vadász felfedezi. Az apa éppen véres kalandokra indult. A vadász szíve lángra lobban a lányért. A vadász anyját évekkal előbb a rablógyilkos megölte és kifosztotta. A lány apja volt a gyilkos. A vadász ráismer. Lelövi. Önmaga is megsebesül. Mindketten meghalnak.

Gárdonyi ezt az elbeszélését később kevesebb vérrel lejátéztatva, újból megírja. (Péter fája.)

Fagot boszúja. Gárdonyi első történelmi lehető elbeszélése. A nagy Fagot, mintha Atilla árnyékaként nyúlna az ember-áldozó fehér ruhás druidák és gallok huszonötezer dárdája fölé. „Megesküdött a nagy Fagot a hatalmas Teutra, ki a világot rendezé. A rettenetes Ogmira, kinek lába alatt megrendül a föld. A vérontó Ezusra, ki harcokat rendez az emberek között. S minden istenekre, hogy fia halála miatt egy ember sem marad Balan váro-

sában élve.“ A papnő jövőbe látó fekete szemeivel figyelmezteti:

— Ne öljetek meg senkit Balanban, mert téged is megölnék, óh nagy Fagot! A boszú nem alszik!

Fagot ravaszkodva játsza ki a jóslatot:

Balan város lakóihoz követet futtat: „Míg véretek helyett arany folyik táborunkba, addig szabadon menthetitek életeteket.“

Éjnek évadján a város északi kapuján ömlik kifelé a kincs. A déli kapun tolong kifelé a nép. A déli kapu hídját a gallok lerombolták. A feneketlen tó vizébe mérgezett hegyű dárdákat szórta. Aki beugrott a vízbe, a dárdák ölték meg. Aki kint maradt, a tolongás. Fagot nem ölt meg senkit, magukat ölik meg Balan lakói az utolsóig. Hogy a jósnő szava teljesüljön, egy közkatona a druidák közül, az égiektől félelmében, ledöfi Fagot. A jósnő álmatag arccal, reszkető kezekkel susogja: „Megöltetek mindenkit Balanban. Téged is megölte, óh, nagy Fagot.“

— E novella, mintha Atila hadjáratainak avult pergamenjéről éledt volna fel, Gárdonyi még bizonytalan vonalakkal dolgozó tollából. Az elmosódott kor és a nagy király homályos alakjáról megállapíthatatlan, hogy a catalaunumi mezőre vagy Aquilea városa elé vezessük-e a jóst, ki a csata kimenetelét jövendöli.

Ez emberirtó novellahadjáratban enyhéb hatású az *Egy gyilkos, aki nem gyilkolt*. Szaharán utazó török és szomjúságtól alélt kígyóbűvölő. Ezt a témát Gárdonyi később ötletesebb megoldással kétszer is átírja: *Bölcs kádi* és a *Török igazság!* címen.

A velőben cikázó cselekmények izgalmait nem bírná a Száz novella olvasó közönsége, ha

mulattatásukról is nem gondoskodna. Vér és humor. A két véglet ütemesen váltakozik. A Száz novella páratlan számú elbeszéléseiben gyilkolnak, a páros számúban kacagnak. Ilyen páros számú elbeszélések tartalmában még az az érdekes, hogy a hős rendszeren a párját keresi. Így: *Pista gyerek átka*, jogász szerelem, *19-ik számú szoba*, egy kis szállodai eltévedés, *Bor Gábor*, falusi csizmadia nőülése, *Ádám*, az első emberpár találkozása, *A kastély kisasszonya*, — a kisasszony meg a kulcsár, *Éjjél titkaiból*, a gróf meg a nevelőnő.

A kacagtató novellákban a helyzetkomikum túlteng. A tréfák néha csak sikertelen szójátékok, elértékek. Ahol meg a novellatéma tragikus, ott hőseiből annyi vér ömlik, hogy később Atilla és Szu-lejmán hadjáratai alig csorgattak több piros színt, mint a Gárdonyi kezdő kora irodalmi termékei együttesen.

Cyprián.

Ez a regény a Száz novella második kötetében rejtőzködik. Gárdonyi első könyvbe megjelent regénye (1888.) Ez érdeme miatt osztottam be a Gárdonyi összkiadás komoly könyvei közé. A *Vallomás* regény mellé állítottam társul. Éreztem, hogy olyanféle cselekedetet végzek, mint aki a cuclis üvegét beállítja az értékes porcellánok közé a vitrinbe. Egy pillantás... és mindenki felfogja az értékek különbözőségét. A nagy értékre komoly szemet mereszt. A kis üvegre mosolygást. Én ezt a mosolygó tekintetet óhajtottam a vizsgálódó szemből előcsalni.

Cyprián regény a név alapján olyanná tűnik, mintha meseszövése a karthauzi barátok *Vörös*

kolostora legendájának szájhagyományából indulna. Gárdonyi Cypriánja azonban csak a nevét viseli a repülőgép titkait elsőnek felfedező tudós fráternek. E kettő egyéértelmezése abban botlik meg, hogy Gárdonyi Cypriánja szerzetes ugyan, de nem tudós. Ez a Cyprián egy az „Isten rabjai” közül. Mint minden szerzetese Gárdonyinak, Cyprián is ember. Hozzá Cyprián embe-
rebb ember, mint Jancsi fráter a Nyulak szigetén. Cyprián a boldogtalan szerelem embere és áldozata. A barát szerelme Jolán grófnő iránt eldobatja az ifjú Cypriánnal nemes hivatása szentelt szövetét. Jolán grófnő a feleség, ura áldozatát azzal hálálja meg, hogy Volage-zsal megcsalja. Cyprián, a volt szerzetes, párbajban kardot villant a Volage ellen s átszabdalt mellél véresen összeomolva kibékül Krisztussal.

Cyprián kolostori élete a bükkhegység zöld rengetegében, mintha első vázlata volna Margit királylány történetében a domokosok Szigeti kolostorának. Cyprián csalódott szíven ott sajog az ifjú Gárdonyi ifjú boldogtalan szerelme. Az örökké változatos boldogtalan szerelem, melyet az író asztaláról egy életen át nem tud lesöpörni. Cyprián Krisztus képjelenése a halálos ágyon... mintha aranykeretét ugyanaz a kéz szögelte volna, ami Jancsi fráter illúziós Mária képéét.

Gárdonyi Cypriánban érezte először, hogy nemeset alkotott. Megelégedettségében regényének új formát keres: témájával a színpad felé fordul. Cypriánt átformálja négy felvonásra. A *Klastrom szentje* (1888 aug. 12—22.) tíz nap alatt levedli a regény keménytábláját: kosztümös alakok élőszavaiba fordul. A színmű feligyekszik a Népszínház színpadára. De profán kezek viszatartják.

Gárdonyi arca könnyekig szomorodik. A bizalom napokra megrendül benne elhivatottsága felől. Ólombetűhöz kötött napszámos élete változhatatlanságát látja maga előtt elkeseredésében.

A tiszaparti Páris.

(1888—1893.)

— Szegedi Híradónál. —

A tanítóságából kibontakozott Gárdonyi, mint valami politikai üldözött, lopta magát az ország egyik sarkából a másikba. Menekült, kereste a kiszökkenhető rést a nyomorúságból. Azt hitte, ha otthagyja Győrt, ottmarad vele a nyomorúsága is. Megpróbált már mindent: a selyemtenyésztestől a sakkozásig, az élclap szerkesztéstől a színpadi szerzőségig. Semmi sem sikerült. 1888-ban új regényekkel a szívében kikötött Szegeden. A Garabonciás Diák beállított, az alföldi metropolisba, mint *Paprika János*.

Gárdonyi tollát Szegeden betoppanásakor már ismerték. 1887. január 23-án jelent meg az első cikke a Szegedi Híradóban, azóta Bába Sándor, a Szegedi Napló tulajdonosa, többször hívogatta a győri redakcióból. Gárdonyi szerette Győrt. Megszokta a barátságos dunántúli szívet, akik már azidőben is úgy tekintettek föl rá, mintha egy eleven ércszobor járkálna közöttük Gárdonyi alakjában. Gárdonyi a szegedi csalogatásra azzal válaszolgatott, hogy egy-egy cikkekét dugott Bába Sándor konkurrenciájához: a Szegedi Híradóhoz, hogy ezzel szoktassa le Bába Sándort a gyakran megéledő szándékáról. A cikkektől természetesen Bába Sándor prüszkölt s hogy mégis megszerezze Gárdonyit, kénytelen

volt ajánlatai aranyfedezetét növelni. Csakhogy Gárdonyi is értett a bankópréshez: nekivágott Szegednek s a Szegedi Híradó ablakából mosolygott fel a Naplóra, lévén a szerkesztőség a Híradónál földszinten, a Naplónál az emeleten.

— No lám, itt vagyok!

Bába Sándor kitűnő irodalmi éleslátása érezte Gárdonyiban az új üstököst. Hatodik érzéke volt ahhoz, hogy a kalamus mellé ültetett hírdiákjait szemenkint ügyesen válogassa. Dícséretére váljék Bába Sándornak, embereiben nem csalódott. A Szegedi Napló iskolájából a magyar író-toll kiváló tekintélyei röppentek szét az országba: Mikszáth Kálmán (a nagy palóc), Enyedi Lukács, Gelléri Mór, Kulinyi Zsigmond, Pósa Lajos, Békefi Antal, Gáspár Ferenc, Sebők Zsigmond (Mackó úr), Lipcsey Ádám, Kabos Ede, Sas Ede, Tömörkény István, Palóc László (a kis Palóc), Móra István (Móra Ferenc is innen indult, de később), Ujlaki Antal, mindezek csupán Gárdonyi Géza idejéből.

Az ellentábor a Szegedi Híradó is büszkén nézhetett végig a maga Gárdonyi-korabeli hírszerző és szépíró daliáin, különösen mikor Lipcsey Ádám átpártolt a Híradóhoz (1891): Nagy Sándor (Senex), Kemechey Jenő, Palotás Fausztin, Mócs Zsigmond, Lányi Ádi, Palóc László (a kis Palóc, 1891-ig) és Paczor Károly altábornagy a szegedi honvédkerület parancsnoka, aki katonai kötelezettségből állította haptákba a betűket, lévén a Híradó mungó: kormánylap.

A Szegedi Napló babéros multja Mikszáth Kálmánnal kezdődik. (1878—1881.) Mikszáth a „Tót atyafiak” és a „Leláncolt Prometeuszok”-kal országos hírt teremtett az Iskola-u. 21. I. emeleten levő, két börtönszoba kinézésű szerkesztő-

ségnek. Íróasztalához minden újonnan érkezett tollforgatót leültettek:

— Innen indulsz! Itt lélegzed magadba az aranytollú ősz ihletét! Megbecsüld magad! Méltó légy a kitüntetésre, hogy a Nagy Palóc szalmafonatú székén rakhattad keresztbe lábaidat!

A Nagy Palóc szegedi pályaindulása és előtörése feledhetetlen sikere volt Bába Sándornak, akiről följegyzi a krónika, hogy addig sohasem látott Mikszáth-tól tárcarovatba helyezhető egyetlen betűt sem, míg a két forint, két korsó sör és két virzsinia le nem szurkoltatott a valóságban a „Nagy Palóc” úr asztalára. Bába Sándor azidőben is nagyon rosszul állhatott a két forintok dolgában s különösen hónap elsején, amikor Mikszáth Kálmánnak a „Szeged szebb lesz, mint volt” felséges szavak kitalálójának 100 forintot kellett még a cikkenként két forint, két korsó sör és két virzsiniákon felül előteremtenie.

Csoda-e, ha a nagymultú szerkesztőség ajtaján Gárdonyi a győri kopottasban amúgy nyíltan egyenesen be se merte dugni a fejét. Gondolta előbb ünneplőbe öltözködik a Híradónál. A Híradónál Gárdonyi korában darabig Nagy Sándor, később Mócs Zsiga viselte a főszerkesztői tekintélyt. Mócs Zsigáról tudnivaló, hogy egyike volt a világ legkülönösebb főszerkesztőjének. Nem állta a tintaszagot. Mindenre vállalkozott, de írni azt nem! (Pedig ha írt, a tolla gyönyörűen fogott.) Tintagyűlöletében szívesen ráállt még arra is, hogy Zubovich Fedorral a vakmerő kalandorral elinduljon a Balkánra szabadságért harcolni a mandzsu mezőkön s ott kibéleltesse magát egy-két ólomgolyóval. Mócs Zsiga a Gárdonyi érában megelégtelt már a harctéri ólom súlyokat. Hogy a főszerkesztői tisztet Senextől

átvette, nap-nap mellett töprenkedett a dolgozni ne kelljen megvalósításán. Erre a célra ítélte alkalmasnak és szerezte maga mellé az akkor még csak a szorgalmasságáról híres Gárdonyit:

— Legyen egy hangya, ki helyettem az írott betűk zsombékját a lapnak összehordja!

Mócs Zsiga Gárdonyi alkalmaztatása után csak egy-egy félórára kukkantott a szerkesztőségbe. Csak olyankor fúrta be magát mélyebben a szerkesztőségi papirosok közé, ha Pestről Tisza Kálmán érkezésének hírszellője lengedezett, vagy valami más kormánypárti nevezetesség jártatta Szeged felé kiváló tekintélyét. Máskor Gárdonyi dolgozhatott két társával Lányi Ádival és Boross Samuval rogyásig. Így volt ez elméletben. Valójában pedig úgy, hogy Lányi Adi és Boross Samu csak azt várta-leste, hogy Mócs Zsiga a küszöbön átemelje a hosszú sovány lábait, — egy-két perc — és se híre se hamva egyiküknek se. Még csak azt se mondták vigasztalásul:

— Te vagy a legfiatalabb. Hát tanulj!

Mit jelentett ez a lapszerkesztés Gárdonyinak?

A Híradó hétköznapi 8—12 papírmező. Vasárnap 16. Három hasáb széles s majdnem száz nyomtatott sor magas egy-egy fehér mezeje. Ebből a rengeteg térből a hirdetésé egy teljes oldal. Egy a regényé. Egy a tárcáé. Vagyis öt teljesen ép-egészes oldal írtat tele ha akar, ha nem a legböjtösebb napon is a lapnál az, kinek nyakába szakadt az irodalom. Pesti lapokból való szövegátírást használhatatlan szerkesztési módszer: a lap öngyilkosságot követ el ily meggondolatlan cselekedetével. Soha meg nem veszi többé a Híradót se úr, se kofa, ha csak egyszer is ugyanazt ugyanúgy közli, amit Pest. Telefonon a parlamenti tudósi-

tást megkapták néhány mondatban, de csak akkor, ha Szegedre vonatkozott, és azt is csak azért, mert a jó öreg Híradó, a jó öreg Tiszapolitika támasza és talpköve.

Gárdonyi darabig túrte, sajolta e sorsöt.

Mócs Zsiga egyre gyakrabban utazgatott vidékre ismerőseihez. Mint háborút járt hős itthon is megkereste mindig, hol lehet karddal, pisztollyal becsületet verekedni. Nem volt krakéler természetű. De ki tehet róla, ha borozgatás közben történeteit nem hiszik. Ha azután a pátriája jámbor falait elhagyta, mindig meglelte a maga bógánckóróját, aki beléje kapaszkodott szúrós karmaival, tüskéivel.

Ha Mócs a vidéket járta, szinte természetes volt, hogy délután hatkor beállít a postától a hivatalos sürgönyfullajtár:

Híradó.

Szeged

Réggel párbaj. Lapot csináljátok. Holnap este otthon.

Zsiga.

Gárdonyi első alkalommal meglepődött. Sajnálta a kardforgató Mócs Zsigát. Csodálkozott, hogy kompániája nem érti meg. Következő alkalommal már furcsálta az ügyet. Rákövetkezőleg erőset szippantott a meggyfaszárból. Tizedszer vagy huszadszor aztán megmozdult türelme. Mikor látta, hogy Burger Zsigmond a kiadó a sürgönnyel kezében nyitja meg ajtaját, el se olvasta a „csináljátok a lapot!“, hanem előrántott egy papirosszeletet s ráírta:

Csinálja a pokol!

És a két szót ráragasztotta egy táviratblan-
kettára.

De azért az aznapi ötoldalt megírta.

Azután lecsapta a tollát s átpártolt a Napló-
hoz.

Soha jobb pillanatot (1890 márc. 14.) nem
választhatott volna tettehez. Március 15-én Bur-
ger nyomdatulajdonos eladta a Híradót Várnay-
nak. Mire Mócs Zsiga alföldi portyázásából meg-
tért se lap, se kiadó, se Gárdonyi.

Szegedi Paprika.

(1888 dec. 25—1890 ápr. 1.)

A Szegedi Napló vasárnapi humora.

Szerkeszti: Paprika János.

1888. évben kötötte a Híradó öreg kará-
csonyfájára a fiatal Gárdonyi Géza. Az ajándé-
kon rajta díszeltek a győri Garabonciás diák
Szegedre szállított kliséi. Csak a lapfej öltött új
ruhát, de az is mintha a szerkesztőség az árva-
gyerekek karácsonyfa-ünnepén szerezte volna:
szegényeset. Az új lapfejen a szegedi magyar mo-
solyogva megkínálja a nimötöt bográcsos halász-
lével. A németnek hajaszála égnek mered a papri-
kától. A rajz szerint mind e nagy szívesség a fűz-
falombos Tiszapartján. A háttérben Szeged város
épületei csúcsosodtak az égnek. A lap keretén a
piros paprika karót rogyasztó fürtökben fut fel
két póznára.

Az első szám beköszöntő versét Gárdonyi
mondja. Utána *Don Tschatschino de la Cava*-ról,
a pesszimisztikus költőről és egyben titkos dráma-
íróról élcelődik Gárdonyi. Dont Tschatschino után

bevonulnak a Garabonciás Diák ismétlődő témái mind, mind: *Dalmőfhelfbordításoktól Aszondom Benedek szottyantásáig. Megérkezik a vidám újságnitóra Galiba Adány levele a zű Nászáhol, Böllér Mihájhol* — is.

Gárdonyi mingyárt az első nap belebetegedett volna, ha meg nem engedik neki a Szegedi Híradónál, hogy kifordítsa tréfazsákját.

Egyetlen új rovata a Szögedi Paprikának *Szöged veszödelme*, a városi tekintélyek kifigurázására. Ilyenféle alkalmoszerűségek:

*Az én becsületes nevem Agost
Méltósággal tudom adni a nagyságot
Sanda a nézetem. Felgyűrt a nadrágom.
Nem szólok, ha előbb a szót meg nem rágom.
Almaimat egyszer Bakai feldúlta,
Képviselőségem miatta lett kurta.*

Ennek a Szöged veszödelmének egyszer Gárdonyi is megérezte a Szögedi paprikáját. A sok élcelődés May R. Miksa szegedi bankárnak idegeit megtámadta s a névtelenül megjelent *Alom* (1889. év június 9.) c. vers humorától annyira feldühödött, hogy a bankár a szerkesztőségbe rohant tartozásait kiegyenlíteni.

— Ki írta ezt a cikket? Hol az a skribler! Majd megmutatom én neki, amit más eddig nem mert: megérzi a kezét egy szegedi polgárnak! Itt ez az új bot. Összetöröm rajta! — Ilyenféle stílusban ordítózott. Hadonászott. Követelte a szerzőt.

Gárdonyi éppen nem tartózkodott a kalamárisa tintapöttyös környékén. A sértés választ kívánt. Mócs Zsiga rábeszélésére egyszerű becsület-sértési perrel intézték az idegcsillapítást. A járás-bíróság öt forint büntetéssel rótt a gazdag ban-

kárt. A törvényszék azonban a megfellebbezett vádat nem látta sértőnek, minthogy a fenyegetés ismeretlen szerző ellen irányult. Az Álom vers szerző nélkül nyilazott a bankárra. May R. Miksa felmentődött. A tábla a törvényszék igazságmérőjét pontosnak jelezte. Így az ügyet rendbeigazítva, May bankár elszítta a békepipát a Hungáriában Gárdonyival. A bankár ifjúlegény ügyvédbojtárja (huszonhat éves) Kókay István dr. azonban a járásbírósi tárgyaláson veszedelmes komolyan markolt Gárdonyi hajába. Gárdonyi se volt rest, komikus figurázásában megtáncoltatta Kókayt. Megintcsak névtelenül és megintcsak a Híradóban. (1890 jan. 10.) Erre meg Kókay akaszkodott Gárdonyiba. Komolyan. Két segéddel. Gárdonyi erre várt. Kókayhoz menesztette Babó Emil doktort és a törökverő Mócs Zsigát.

Gárdonyi győri ujságíró kora óta értett a szobai kardcsörrentéshez. A Győri Hírlap szerkesztőségében pihenő perceit vívásra használta. Szávayval gyakran porolgatták egymást a sisakos küzdelemben. Pesti ujságíróskodása alatt meg olasz tőrrel próbálgatta a barátságos spékelt. Gárdonyi, a nyugodt, békés ember, bízott fegyvere komoly sikerében. Érezte, hogy a nyugodtság fél győzelem, akár Gárdonyi jelmezében, akár Dobó István páncéljában.

Kókayval való párbaját a Szegedi Napló egy hosszú hasábon méltatja. A Napló 1890 január 19-iki számából idenyírtam, hogy a viadalt részrehajlás nélkül közölhessem:

„*Véres kardpárbaj* volt tegnap (1890 január 18.) városunkban. — A küzdelem Gárdonyi Géza és dr. Kókay István közt folyt le délután két órakor a Sörház-kaszárnya vívótermében, szigorú föltételek mellett. A felek kétszer csaptak össze a

leghevesebb támadással. Az első összeütközésnél dr. Kókay István bal kezén könnyebb sebet kapott s miután a segédkező orvosok a harcképtelenséget nem konstatálhatták, az ellenfelek újra fölállottak. A második vezényszóra a viaskodók még hevesebben csaptak össze; az elkeseredett harcban mindkét fél sebet kapott. Dr. Kókay az alsó nyak balfelén sérült meg, mely sérülés nagyon könnyen végzetessé válhatott volna. E sebeken kívül dr. Kókay több kisebb bőrkarcot is kapott. Gárdonyi Géza ellenfelével csaknem ugyanazon pillanatban sebesült meg. Kisebb sérülése a balarcán történt. Miután az orvosok a sebeket bevarrták és bekötözték, befejezést nyert az ügy, mely városunkat több napon át foglalkoztatta. A felek nem békültek ki.“

Gárdonyi sebesüléséhez csak az a megjegyzésem, hogy Gárdonyi sajátmagát sértette meg a küzdelem hevében a kardkosárral. Elég mélyen. Látzott is a forradás az álla csontján teljes életén át.

Hogy a Szögedi Paprika csipkedő kedélyességének erejét tompítsa, Gárdonyi egyszer önmaga életét is kifigurázza. *Egy poéta történeté*-ben. Versét valamikor a győri Garabonciás Diák nyomatta le először. (1887 nov. 6.) De újra előszedte a Garabonciás diák ládafiából. Érzésem szerint kézfogásul szánta a megtréfált helyi nagyságokkal való békekötésnél. A vers vége, ami a vers vége szokott lenni: elfanyalodás, ezúttal irodalmi pályája iránt.

Bárhogyan is veri lantját
Megbámulják, meghallgatják
Megdicsérik az emberek
És könnyeznek a hölgyszemek
De azt nem kérdi egy se:
— Hej barátom ebédelt-e?

Pedig olyan sápadt, halvány.
Mondják: — Szegény eped talán
Sokat szenved, mélyen érez!
Az ám: — Mint a farkas — éhes!
De lám mi az ördög lelte:
Homlokához csap egyszerre,
És a lantját földhöz vágja!

— — — — —
Most nőtt be a feje lágya!

Don Vigole.

A „ponyva“ árnyékában.

A kritikátlan győri idők rémregényfakasztó hangulata átcsapott a Szegedi Híradó ólommezejére is. Gárdonyi Szegeden győri kedvvel dermesztette tovább a levegőt olvasói körül. Írása tele gyilkos törrel, szívverést megállító alakokkal. A Cypriánból a vallásos gondolat tömjénfüstje eltompította a vérszagot. De Cyprián után alkotó művészete ismét a rémregények döbbenetes alakjaival teszi tönkre az olvasó éjszakai nyugalmaát. A Szegedi Híradónak 1889-ben megjelent két Gárdonyi regénye a *Félkerekű apostol* és a *Szentek útja*, fogvacogtató két olvasmány. A lap szegedi kofa és tanyai kisgazda olvasói élvezték, amint betűzgették. Az úriosztály azonban a ponyvára rakott olvasnivalónál többre nem igen becsülte.

A Félkerekű apostolt kétségtelenül Burger Gusztáv nyomdatulajdonos üzleti érzéke hívta életre. Az anyagiakban gyengélkedő Gárdonyiból Burger jó üzletet kereső nappali szelleme vallatta ki a félelmetes éjszakai szellemeket havi tíz forint a különérdekért elszámolással.

Burger nagyon értett a kétszer kettőhöz. A tanyai csizmások élvezettel fogyasztották a ponyva-

irodalmi szörnyűségeket. Különösen abban a formájában, ahogy azt Gárdonyi egyszerű rövidre vagdalt mondatokban megírta. A Félkerekű apostol: az alsziri csatatér halottai közül feléledő csata- és regényhős betoppan kedveséhez Helénhez. Micsoda gyönyörűség lehetett egy szegedi paraszt szemében! Alsziri csatatér! Tudta ezt addig valaki a gányók közül s a város falán túl élők közül, hogy van Alzsirország is a világ négy sarkán innen.

Most már tudja!

Szóval a regényhős betoppan a kedveséhez és a találkozás meglepő jelenetében értesül, hogy Helént a nagybátyja valami krumplikenyeres polgárnak szánja hites társul. A csaták vitéze Kálmán, a vagyonos Helén és a kissé már töppedt agyvelejtű nagybácsi, hárman három akaraton.

Kálmán mint festő jelentkezik a nagybácsinál.

A regénybeli nagybácsi a művészek barátságát becsüli. Örül, ha országos híró kiválóságokat gyűjthet maga köré. Kálmán kihasználja országos híró kiválóságát — ami nincs. Az öreget rendőrkézre juttatja (ez aztán tetszhetett!), hogy újra kimenthesse s így megszerezze Helén kezét. Sikerrül.

A Félkerekű apostol érezhető kasszasikert zuhintott a Szegedi Híradó páncélzsebébe. A lapkiadó örömeiben a kezét csiszolgatta. A szerző szeme meg ugyanakkor kétfelé mosolygott egyszerre. A lap felé vidámabban. A pipája felé szomorkásabban. Mert bizony a kézdörzsölés olyan honorárium, ami jólesik, de elszíni még sem lehet. A Félkerekűt megjelenés után könyvbe foglalni kár volt volna. Nem érdemelné meg a kötetet. Az egyetlen, ami miatt jelentős a könyv:

Gárdonyi török csataleírásai ebben a regényben szökkennek elő legelőször. Igaz, hogy Mócs Zsiga stílusban. Nem Dobó Istvánosan. És nem Szulejmán szultánosan. De mégis itt dobban meg az első felfogott kardvágás a vaspajzson, hogy Eger vár falai mellett megsokasodva düböröghessen — Allah Akbár! — ordítással, és a — Jézus segíts — dicsőséges diadalával.

Szegedi Napló.

(1890—1891.)

A Híradótól való hirtelen búcsúja után két napra meghozta a posta a levelet Bába Sándor lapjától:

„Hozzám intézett ajánlatára Önt 1890. évi május 1-től kezdve a Szegedi Napló szerkesztőségébe belmunkatársnak alkalmazom, havi hetven forint fizetéssel, kölcsönös egy havi felmondás kikötésével.

Szeged, 1890 ápr. 29.

Tisztelettel

Kulinyi Zsigmond
szerkesztő.

A Szegedi Napló, már mikor Gárdonyi hozzákerült, patinás multja büszkeségével hordozta fejét nemcsak Szegeden, de mindenütt az országban. Kitűnően volt szerkesztve. Kitűnően írva. Minden sorában rejlett valami az irodalmi találás művészetéből. Tárcarovatai különösen akkor mutogatták a napilapban elveszettnek hitt szépségeiket, ha könyvbe szorítva jelentek meg szerzőik külön gyűjteményeként, amikor is nem egyszer odasorakoztak a pesti irodalom arany-

tollú díszes leventéi mögé. De nemcsak mögé, hanem néha elé is, ha Mikszáth, Pósa, Szabolcska, Sebők besorozásáról volt szó.

Gárdonyi azidőben még alig-alig pislákoló faggyúgyertyalángja az irodalomnak. A Szegedi Naplónál a hírrovatban világítgatott. Talán nem is fénnyel, hanem csak úgy, mint a tarka mezőn az esti mécsvirág, amelyről senki se tudja miért mécsvirág s ha már mécsvirág, hogyan világít. Hát Gárdonyi is ilyen esti mécsvirága lehetett a Szegedi Naplónak. Megbújt a többi tarka mezei fejek között, mignem meglátták a mécsesét. Mint kifelé komolykodó ember, tehetségének kipróbálására először a Napló vasárnapi mulattatóját a *Hüvelyk Matyi*-t osztották. Gárdonyinak ekkor már megvolt a maga tréfás multja: a Garabonciásból Paprika Jánossá, a Paprika Jánosból Hüvelyk Matyivá csapott. Őhüvelyksége trónját a Naplónál méltóbb tehetség nem is igen sziporkázhatta volna körül tréfáival azidőben. E trón iránti tiszteletből a sajtókollégák apránként a tárcarovathoz is beengedték. Lassan-lassan aztán felkapaszkodhatott a vezércikk uborkafájára. Ezzel a Naplónál a legénysorba került. Megszerezte a „sztár“-gázsit (ahogy ma mondanák). Azt a sztárgázsit, amit Mikszáth Kálmán „Nagy Palóc“ úr élvezett a kétkorsó sörön és két virzsinián felül.

Gárdonyi, a falusi néptanító, a Szegedi Naplónál könnyen üthette a nép lelkéhez férköző magyaros hangot. A Napló ellenzéki politikája és írásainak magyar levegője áhított volt a Tiszapartján. A lap az abszolút tekintély hatalmával feszelgett Szegeden és környékén. Az előfizetők ugyan a vasszegélyzetet nem csiszolták le a küszöbről, de a hetipiac környékbeli fehérnépei a

maguk ötezer példányát akkurátosan megvásárolták, hogy otthon az apjuk az ujját megnyalinhassa a „lássuk mi újság“ erányában.

Gárdonyi Szeged emlőin szivogatta magába a tősgyökeres magyar szó tejét. Itt tanulta meg a rövidszavas észjárást. A lenge magyar stílust. És a kockára vagdalt mondatokat. Itt hallott először őszinte kritikát sorairól, melynek egyetlen félreecsúszásában az ellenzék Híradó kacagva kapaszkodott meg s nekivágta gúnysarkantyúját, hogy a Napló felszisszent belé. A Naplónál Gárdonyi kritikátlan sorokkal nem fordulhattott nyomdagépbe. A grófok, grófkisasszonyok és egyáltalán a címeres világ kirázódott a lap rostáján. A gatyás társadalmat az ilyen nagyúri fajzat nem érdekelte: „dobni kellett“.

A városi közönség és az újságíró érzésben, kritikáiban, a lap szeretetében összeforrt. Az olvasók tetszése, nem tetszése levélben, telefonon naponta özönlött a főszerkesztő asztalára. Az őszinteség iktatóba került és a mérlegelőbe. A szegedi paprika, szegedi szappan, szegedi halászlé, szegedi bicska mellé idők folyamán odakerült a „szögedi bötű“ is, a Napló betűje.

Betyár a levegőben.

Burger kiadó előfizetőt csalogató lépvezzét Bába Sándor a Szegedi Napló tulajdonosa is megirigyelte. Leste-várta, hogy Gárdonyi kezéből, ha más nem: az éhség, mikor csavarja ki a Híradó tollát s neki is szerkeszt majd olyan Félkerekű apostol-féle lasszót az előfizetők gyönyörűséges fogdosására. Gárdonyi befutott a Napló karjaiba. Gárdonyi kihasználására kapóra jött Bába Sándornak a hétszeres rablógyilkos

Gyömbér Pali akasztása. A szegedi tanyavilág és a város a nagy árvíz óta nem remegett oly izgalomban, mint 1890 elején, mikor Gyömbér Pál a Csillagbörtönben csörgette a láncot. Az asszonyokat és gyerekeket öldöső Gyömbér ellen a düh ott pironkodott, foltosodott az utca és a piac járókelői arcán. De inkább a piacén: Aszszony-öklök rázogatódtak időnkint a levegőbe a Csillagbörtön felé s fekete cseréppipák egyenesen irányultak a tekintetes törvényszéki bíróság ablakának, hirtelen felcsapódó füstpamattal és az elfojtott harag szemcsillanásaival.

Bába Sándor könyvkiadó elérkezettnek érezte a levegő nyomását arra, hogy a nép dühét irodalmilag kihasználja. Egyik oldalon Gárdonyi tolla, a másikon Ujlaki sorai hevítették a néphangulatot. Az izgalom nőttön nőtt. Szegeden egyre izgatottabban várták a hóhért, — Kozareket, — hogy Gyömbér Palit függőlegesre igazítsa. A Híradó és a Napló nyomdája összes nagy betűit beszedték naponta a lapba:

Kozarek jön!

Kozarek elindult!

Kozareket Kecskemétről visszarendelték!

Kozarek holnap érkezik!

Kozarek Szegeden!

De mindez csak írás. A valóság az, hogy Kozarek nyugodtan kavargatta feketekávéját valamelyik pesti kávéházban s kubaszivarfüstbe takarózva várta-leste, mikor indítják útnak a haramia kötelével.

Bába Sándor szénája ezidőben rosszabbul állt még az országénál is, azzal a különbséggel, hogy az ország pénzügye a miniszter fejét fájditotta, Bába Sándornak azonban nem volt kire átruházni a maga fejfájását. A jó Gyömbér-alka-

lom, az első riportok Bába Sándor zsebének jelentettek hízőkúrárt. Ha már bele lehet markolni az aranyba, hát minél nagyobb merítővel! Bába Sándor titokban felkészült a végső szenzációra. Gárdonyival lágy alexandrinusokba szedette Gyömbér Pali életét, a születésétől mind az akasztófaig, melyre már előbb is rászolgált volna. Szegény Gárdonyi akkor már harmadik hónapja nem látott egy rézgombot se a Híradótól. Elír-melte hát a Napló tulajdonosának 10 forintért Gyömbér Pali élete viszontagságait éneklős szavakba. S mikor az ujságok szerint is utolsót villant Gyömbér Pali hajnalsugara a szegedi igazságos égen, egy kapualjra való rikkancsgyerek rohant ki Zrinyi Miklós lelkesedésével a Napló boltívei alól a kofák megrohamozására:

— Gyömbér Pali akasztása! Szegedi Napló! Különkiadás! Külön melléklet! Gyömbér Pali, az akasztófa vérvirága! Csak tíz krajcár, Gyömbér Pali meg az apja eredeti fényképével.

A különkiadás tízezer füzete úgy röppent szét a szegedi piacon percek alatt, mint a szakadt dunyha libapelyhe a szélfuvallatban. A kedélyek zaklatottsága lecsillapult. Seppegő ajkak fejcsóválva szemelgették az öreg betűket:

*Sirathatsz mán. édesanyám,
Fiad hollók prédája mán.*

A rettegett betyár ott csüngött a füzet borítékképén sárga-piros színekben vibráltatva az igazságot e Földön. Minden becsületes lélek megnyugodva dugdosta szatyrába, bugyrába, szekere ülésébe a gondosan összehajtogatott irodalmat s igyekezett minél előbb a tanyafelé, hogy az ott-honiak is hadd kapkodjanak a városi szón.

Egyszerre csak, mint valami levegőből előbukkanó verébsereg csap le a piaci nyugalomra a Szegedi Híradó rikkancshada:

— Híradó! Külön kiadás! Gyömbér Pali bírája nyilatkozik az elmaradt akasztásról! Koza-
rek beteg! A zöld uborka megmentette Gyömbér Pali életét!

A kofahad felsivalkodott. Földhöz csapkodták a Naplót. Idegesen kotorászták elő újra a második szoknya zsebéből az öt krajcárt. Rásiklatva szemüket a lapra.

— Ehhát csakugyan igaz! — A Napló becsapott bennünket. Vissza a pénzt! — ordították elkeseredésükben s rohantak a Szegedi Napló elé s egyesült erővel szedték sorra a kalendárium szentjeit Bába Sándor és a főszerkesztő dicsőítésére, míg végre a rendőrség és a tűzoltóság Kocor kapitány vezényletével vitézül megmentette a szerkesztőség betörött ablakainak rámaít és a csukott fakapu két hatalmas szárnyát.

Gyömbér Palit másnap csakugyan felakasztották.

Gárdonyi meg mosolygott befelé, hogy *Somogyi lantos* álneve megmentette a kofaparádétól.

Párbaj.

Akit oly sok rémregény témával áldott meg az Isten, lehetetlen, hogy körülkerülje őmaga életével a fenegyerekek kardvillogtatását s meg ne cselekedjen valami rémdrámát a valóságban is. A Gárdonyi—Ujlaki párbaj a szegedi kortársak szerint ugyan csak vígjátéknak indult. Első vérre! címen. Hogy tragikussá fordult, oka: nem ismerték még Gárdonyi kardcsapásainak furfangjait. A vékony cingár tollforgatóból ki is olvasta volna

elő, hogy a kardforgatás épp annyira napi foglalkozása, mint a betűvetés. Mindenki azt hitte, hogy Gárdonyi jámbor ember, csak alakjait tudja ügyesen egymással hajbakapatni. De hogy ő maga is legény a talpán, erre nem számítottak a szegediek és különösen nem a párbajsegédek.

A Kókay—Gárdonyi bonyodalom Vasas-Szent Péter-utcai hotelje: a szegedi államfogház éppen azidőben számolgatta a napokat, mikor kezdi Gárdonyi kéthetes úrifogsága kitöltését. Gárdonyi maga se gondolta volna, hogy nemso-kára még egy hónappal tetéződik az állami emberszelídítő ketrecben töltendő szórakozás ideje. Az a nyugodt és megfontolt Gárdonyi, aki még a vasrostélyok közé kerülése előtt a párviadatok megszüntetéséről annyit elmélkedett a Szegedi Naplóban, véres összecsapást rendez legjobb barátjával. Lehet, hogy a 23 éves Ujlaki Antal is vakon bízott Gárdonyi galambnézésű szemében és párbajozást tűzrehányó ígéiben. Ki úgy ismerte Gárdonyi lelke őszinteségét, nem kételkedhetett abban egy percet se, hogy Gárdonyi nem örömmel verekszik. Ujlaki csak ott tévedett, hogy két olyan segédet választott, akik Gárdonyi írói tehetségére sohasem tekintettek másképp, csak irigységgel és féltékenységgel. Ujlaki ott tévedett, hogy segédeiben nem látta azt, hogy fojtott örömmel élezi a helyzetet, jópajtáságuk megbontására. Hogy ez csakugyan így volt, azt tanuk vallották a véres viadal után a törvényszéki kihallgatásnál (7982/1890. számú júl. 24-én felvett jegyzőkönyv).

Micsoda felhőből zúdult Gárdonyira a förgeteg?

Utólag szemlélve csekélység.

Gárdonyi a Szegedi Napló 1890 július 16-iki

számában a rendőri hírek között megemlíti, hogy egy *Fortgang* nevű gyanús alakot ma éjszaka letartóztattak. A rendőrség keresi, vajjon ki ez a Fortgang s merre van hazája? Ujlaki neve Fortgangból fordult magyarra a nagyméltóságú belügyminiszter úr magas hozzásegítésével. A letartóztatott kétes alak a rendőrségnél *Vorgang Natho*, foglalkozására: pecsétisztítónak volt bejegyezve. Gárdonyi újságírói jegyzeteit gyorsírással írta. Ujlaki és a szegedi újságírók rögtön látták a Fortgang—Vorgang tévedés lehetőségét. Kemechey Jenőnek és Csoór Gáspárnak mégis sikerült elhitetni Ujlakival, hogy ha az újságírók előtt az elírás nyilvánvaló is, nem lehet az az olvasók és a város szemében. Gárdonyi feltételezte barátjáról, hogy ily csekélység miatt nem ront neki karddal.

Tévedett.

Ujlaki érzékenységet a segédek a becsületügyig hevítették s beugrasztották a verekezésbe. Gárdonyi érezte, hogy Ujlaki barátja teljesen Kemechey és Csoór szándékainak játéka. Tudta azt is, hogy a kitérő bocsánatkérést ellenfelei gyávaságnak hírelnék. Ezt nem óhajtotta. Tehát ragaszkodott a fegyveres elégtételhez.

A mérkőzés: könnyű kard. Első vér. Ha sebesülés nincs, háromszori összeecsapás. Bandázs.

Gárdonyi segédei: Senex és Magyar Endre mérnök.

1890 július 19-én délelőtt tíz órakor mérte össze a két jóbarát ellenséges kardját. A kitűnő vívó Gárdonyi szembeállott a mérsékelt kardforgató Ujlakival. Ujlaki az első összeecsapásnál az oldalán megsebesült, s sebe fájdalmától félrerándulva, Gárdonyi második vágása a vállperecét érte. Ujlaki összerogyott. Közben a kardja bizony-

talánul hadakozva a száján megsebezte a feléje kapó Magyar Endre mérnököt s megsértette a kardját leeresztő Gárdonyi kezét is.

A párbajt beszüntették.

Ujlakit hordágyon szállították kórházba.

Csoór Gáspár és Kemechey Jenő a rendőrségre siettek.

Ujlaki négy napig a halál küszöbéről pillantgatott Szeged felé. Gárdonyi kardja átvágta a két vállcsontot és lesikamlott a szívcsúcsig.

A törvényszékekről az igazság tekintélyes osztói siettek Ujlakihoz. Csak ötödnapi engedték a bíróságot a halódóhoz. Kivallatták, faggatták a fehérbebecsavart kardbajnokot és a segédekét. Gárdonyit megmentette Cserey Zsigmond kórházorvos vallomása: Gárdonyi egy nappal a párbaj előtt kérte az orvost, mint Ujlaki barátját, bírja rá Ujlakit a szent a béke kézfogásra. De Ujlaki nem volt hajlandó.

A végtárgyalás jegyzőkönyve igazolja, hogy a párbaj a szabályok megsértése nélkül folyt le. (Dr. Hofbauer László: *G. G. szegedi újságíróskodása* tanulmányának 23. lapján ismerteti a jegyzőkönyvet.) Csak azt nem igazolja, lehet-e könnyű karddal két vállcsonton át a szívig suhintani. Az Ujlakit megsebzett könnyű kard ma is ott hirdeti a bizonyosságot Gárdonyi dolgozószobája könyvszekrényén.

Gárdonyi e párbaj után még bensőbb barátságba fonódott Ujlakival. És Gárdonyi a párbaj után többé nem írt se rémregényt, se rémnovellát. Elege volt a vérengzésből.

Figurák.

(1890 április 20.)

Gárdonyinak ehhez a könyvéhez Mikszáth Kálmán előszaván keresztül érünk. Az előszót Mikszáth Kálmán nem azért vállalta, hogy a Figurák kezdetleges szépségeit megvilágítsa, hanem azért, hogy Mikszáth Kálmán ünnepelt neve ragyogásával Gárdonyi Géza pompázatlan neve sugározzon.

Mikszáth Kálmán meghozta az előszóírás áldozatát. Viszonzás volt ez a magyar irodalomnak. Egykor (1882) a szürke Mikszáth is azzal vált felszökemlett csillaggá egyszerű szegedi zurnalistaságából, hogy Jókai Mór nevével és írással ajándékozta meg egy nem éppen legvérbelibb könyvét. (Frivol akta.) Jókai iránti háláját sugározta bele Mikszáth a Figurák előllépkedő soraiba:

„A törvényszéki vádlottaknál — írja Mikszáth Figurák elé, — csak az általános kérdések között szerepel, hogy az illető hova való; a lényegre mindegy. A könyvnél, fájdalom, majdnem az a főkérdés, hogy hol látott napvilágot? Egy szegedi illetőségű könyv már előre fitymáló mosolyt csal a kritikusi ajkakra, s e mosoly alatt szinte ott lebeg már a sententia: Bűnös és büntetendő.

Nekem magamnak is vannak Szegeden született szellemi gyermekeim, akiknek sokkal több küzdelmet kellett kiállaniok, mint a budapesti kölykeimnek, pedig talán erőteljesebbek, életrevalóbbak ezeknél.

Nagy primitivitás ez s nincs is meg egyebütt, csak az irodalomban, mert a fülemilének hadalol, nem kételkednek azért a nótájában, hogy

nem a városligeti fasorban teszi, hanem valahol a szatymazi bokrok között.

Nekem egyrészt örömet okoz, hogy ez a könyv éppen Szegedről jön, az én fogadott szülőföldemről. Mert az édes-vizű városnak, mely hadi vitézségével, kereskedelmi életrevalóságával, magyar hűségével megszerezte címerébe egy ezredév alatt a pelikánt, aztán a bárányt, majd a phönixet (ez került a legtöbbe), még szüksége volt egy állatra: a bagolyra. Arra a bagolyra, mely a szép homlokú Minerva istenasszony lábainál gubbaszkodik.

A paloták kupoláin csillámló napsugár nem veri ragyogását oly messzire, mint a nyomdák fekete betűiből kilövellő fény.

Egy városnak nem elég, hogy csak paprikája legyen: jobban mutatja, hogy igazi város, ha egy kis attikai só is terem benne.

Szeged egy rövid évtized óta magasan emelkedik ki az alföldi városok közt mint könyvpiac. Tíz-tizenöt figyelemre méltó mű jelenik ott meg évenként: s ha egyszer az a kérdés támadna, miért követel magának a többi alföldi városoknál nagyobb rangot, nem a nagy házait kellene fölemlítenie, hanem e köteteket.

Sok év sok tizenöt kötetjét lapoztam már át, de egyet sem találtam köztük feltűnőbbet, mint fiatal íróársamnak ezt a könyvét, a Figurák-at. Tiszta kék ég alatt derült napsugár mosolyog, a frissesség harmatja reszket alakjain. Sok szín, sok szellem s még több elmésség. Csak még az ízlésnek kell egy kicsit tisztulnia.

S szinte érzem, mikor őt e néhány sorral bemutatom a közönségnek: No most ugyan erős ellenfelet veszek magamnak!

De úgy gondolom, nem volt becsületes s

igazi kertész sohasem, aki azért tapos el üde, illatos virágokat, mert nem ő termesztette.“

Mikszáth a különféle könyvek elé írt előszóit hamis útlevelek-nek nevezte egy későbbi cikkében. Gárdonyit nagyon szíven érintette e zord kijelentés. A Figurák második kiadása megérhetésének örömeiben előre gyönyörödve, Mikszáth e kijelentésére Gárdonyi ezt írja jegyzeteibe:

„Én mégis lenyomatom ezt a nekem írt előszót újból. Ha hamis ajánlást írt is, tőle még az is többet érő, mint mástól a nem-hamis.

Megbecsülöm. Mert életem legküzdelsebb idején, mikor mindenfelől hidegség környezett, az ő kezét éreztem először melegnek. Kezet nyújtott anélkül, hogy ismert volna, hogy kérni mertem volna reá. És az a kéznyújtás emelt föl a csüggedésből.

Tréfából tette?

Ez az ő ügye.

Velem jót cselekedett.

Ez az én ügyem.

Mindenkor hálával gondolok reá.“

A Figurák Singer és Wolfner bizománya-ként jelent meg. Bár szegedi földön sarjadtak betűi, mégis a Figurák Gárdonyi első pesti kirkatott ért könyve. Figurák vitte Gárdonyi nevét először a pesti utcák könyvkutatóinak szeme elé.

A Figurák humorisztikus rajzkötet. „Furcsa emberekről furcsa históriák“. Huszonhét beszélyke. Néhány közülök (Paradicsom, Jób, Klein és Ábelesz) bibliai történetek Mark Twain modorában, groteszkül modernizálva. Tetemes szám a szerkesztői élet apró cseprő bajaiból ellesett jóízű képecske. A többi szerelmi kalan-

dok, az írónak humorra viszketeg tolla néha vastag vonásaival.

A kötet papiros borítékján: füstkarikákat fújó pipás alak az íróasztal mellett. Lámpavilágban. Mintha a szerző maga volna. Talán Gárdonyi rajzolta? Ha abban az időben, mikor a Figurák megjelentek, nem is volt a címkép időszerű. Ma már az: A kötetről fiatal angyalfejek mosolyognak felénk a felhők fodraiból.

A legfeketébb Afrikában.

(1890 aug. 2. — ?)

Írta Sir Mummery Róbert. Gárdonyi első országos sikere. A Szegedi Naplónak első olyan folytatásos regénye, mely a lapot elragadta a megye határon túlra is a Jó Palócok után visszaszerezte a lapnak azt a régi dicsőségét, amivel annakidején Mikszáth sugarazta be a Napló nevét.

A regény a Vasas Szentpéter-utcában íródott. Az állami úrifogság kenyerén. 1890 aug. 2-től. Íródhatott-e más időben, mint kánikulában.

Az ötletet hozzá az angol újsághírek tették. A külföldi és a pesti lapok tele voltak Stanley Henrik Morton (tulajdonképpen Rowland Jakab) belga Afrika utazó felfedezéseinek magasztalásával. Az egyszerű hajósinasból újságíróvá, majd felfedezővé vedlett Afrikajárót Brüsszelbe értekor a királya százezer ember élén személyesen fogadta a pályaudvaron. A katonaság és rendőrség nem bírta a néppel. Stanleyt a király jobbára ültette, az udvari fogaton vitte palotájába, s a tiszteletére rendezett ebédn Lipót király köszöntötte fel a Kongó és Fe-

hér Nílus vizeinek feltáróját, ki a tudománynak felbecsülhetetlen szolgálatot tett. A korabeli újságok (Fővárosi Lapok. 1890 ápr. 22) hírtették, hogy Stanley a brüsszeli királyi palotából Pestre is ellátogat.

Az európai államok mindannyian Stanley dicsősége mámorában úsztak. Stanley diadalútja és az ismeretlen világfeltok felderítésének sikerei még a gyengébb kultúráltságú néprétegeket is öröme gyújtotta.

Ebben az európai hangulatban kelt életre Gárdonyiban Stanley utazásának kigúnyolása. Az államfogház udvarán levő kánikulai hőség könnyen kitermelhette belőle az őszinte átérezést és afrikai hangulatot. Mint mindenben és mindig a magyarságát előtérben látó író talán bánthatta az, hogy híres Afrika-utazónk Magyar László, kit a feketék a Kongó vizében valóságos királylyá kiáltottak, még egy honi rézmedáliát se tűzhetett mellére sikere elismeréséül. Stanleyben Gárdonyi felfedezte azt az alakot, kiben ily titkolt magyar érzéstől duzzadva tolla elmésségét értékesíthette s kitalálásaival megalakothatta a magyar Münkhausen báróféle alakot közönsége mulattatására.

Afrika az új leleményes helyzetkomikumok földjévé válik Gárdonyi írómappáján. Sir Mummery Róbert elszakíthatatlan nadrágtartójaként Gárdonyi humora sokszor a leírni sem érdemes esetekben a végsőkig feszül. Afrikából a melegen, az arabusokon és a strucctojáson kívül ugyan nem igen akad más jellegzetes Gárdonyi írásában. De várható-e több egy földrajzból megbukott diáktól. Stanley fölfedezéséről szóló feleletét a diák-

nak így is kitűnőnek ítélte a közönség. A siker őszinte siker. Annyira őszinte, hogy Gárdonyi Mummerynek a folytatását is megírta: *Bronzhercegnő* címen. A folytatáson érezhető, hogy rendelésre készült.

Sir Mummery Róbert tizennégy kiadást ért könyvét és örökáron értékesített szerzői jogát, Gárdonyi halála után, fia visszavásárolta. A könyvet megsemmisítette. Könyvárusi forgalomban azóta nincs. Oka: ismeretlen tollak a kötetet néhol ízléstelenségekkel bélelték, ami igazolhatólag nincs a kéziratban. Gárdonyi nem tiltakozhatott a betoldások ellen. Az „örök áron“ könyvekhez szerzői jogunk szerint semmi köze többé az írónak. A szöveg változtatható annélkül, hogy a szerző nevecégtábláját a borítékról lekapartathatná.

Gárdonyi ez irodalmi zsengeje színes és eleven humorával feledtette a közönség szemében a kezdetlegesség vonásait. A szerzőnek mégis meg kellett tagadnia alkotását. A török basa kerti jelenetéből idegen kezek néhány fügefalevelet elcsentek. Az idegen beavatkozás Gárdonyi életében rosszaló fejcsóválást jelentett. Halála után kegyeletsértést.

Mummery Róbert érzésem szerint ma a Stanley dicsőség elhervadásával is kedves barátja volna az ifjúságnak. Lehet, hogy e barátságot a közel jövő Gárdonyi gyermekfejhez formált soraiban ismét meghozza.

Szeged Pílvaxa.

A szegedi Hungária újságíró-asztala, tiszteletreméltó márványlap. Feketekávés csészek sorakoztak akkor is a márványán, s akik az öntöttvaslábak köré telepedtek, még csak álmukban sem mertek arra gondolatot forgatni, hogy nekik az élet egy-egy ilyen márványlemezt a falba is illeszt majd. Rajta aranytoll lesz felül és aranykalamáris. Alatta név. Az ő szerény nevük. Külön külön. És két évszám: az egyik az öröm évszáma, a másik a szomorúságé. És e két számot összeköti egy gondolatjelecske. Ez a kis jel az aranyhíd, az Örökkévalóságnak hídja. Dicsőséges életük e hídon át jut majd a nemzet emlékkönyvébe.

1889-ben a Hungária újságíró-asztala, Mikszáth-asztal, később Pósa-asztal, Dankó-asztal, Gárdonyi-asztal. Csodálatos asztal volt ez. Olyan igazi mesebeli asztaltábla, mely Szegedről elvándorolt s megkereste a világ négy sarkát. Mikszáthé elvándorolt a szabadelvű pártba. Pósaé Pestre az Orientbe. Dankóé San Remóba. Gárdonyié meg Egerbe.

Mikszáth asztalánál politizálni lehetett.

Pósa asztalánál tréfát szerkeszteni, meg csingilingi versecskézni.

Dankóénál zenélni meg köhécselni.

Gárdonyiénál meg csak komolykodni.

Szegeden a Hungária-kávéház üvegfallal elválasztott rekeszében ültek össze délutánonként cukros feketebablére a szegedi írók és íróbarátok. Gárdonyi idejében Pósa Lajos töltötte ki az elnöki karosszat. A kitöltés Mikszáth után kissé vékonyabban sikerült, de nem sokkal.

A Hungária asztalánál avatták fel az újon-

nan érkező tollat szegedi íróvá. Addig csak „gyüttment“ volt ott még az országos hírű Jókai is, míg a vérszerződést a feketekávés csészéből ki nem hörpintette. S ha a felhörpintés megtörtént, a szegedi irodalom bizalommal kapaszkodhatott kétfelől a mester karjaiba, nem volt joga onnan a jövőendő nagyságokat lerázni.

Gárdonyi is eljárt a Hungária vaslábu márványához. Kiitta mindennap a szokásos vérszerződést és melengette a jóbarátság hevét Pósa Lajossal meg Dankó Pistával, a fekete pemethajú muzsikuscigánnyal. Szeged fülemüléjével. A magyar zene Petőfijével.

Dankó Pista ott élt a Hungária-kávéházban. Azért írom élt, mert Dankó inkább otthon a lakásán számított vendégnek. A magunkfajta földi halandó ott él, ahol az éjszakáit átálmodja. Dankó a Hungáriában éjszakázott. A Hungáriában álmodott lágyan dallamos magyar melódiákat. Dankó fülemüléségének a Hungária volt a virágosmezeje, orgonabokra, hol kibocsáthatta dalait éjjel a csillagfény sugarai felé. Ilyenkor aztán a magyar földről felröppent angyalkák kikönyököltek a felhőszegélyre s gyönyörködtek a fel-felszálló hazai akkordokban.

Dankó Pista dalait ott szerezte a Hungáriában. Az írók asztala volt a kottafüzete. Megbecsülhetetlen jó papirosa az asztalnak: a fehér márvány. A ceruza, tinta egyformán fogja és pincérszalvéta a törölőgumija. E fehér márványlapra pontosztta át Dankó öt vonalra a hegedűje négy húron pengetett, cincogtatott ötleteit.

Erre az asztalra írta s szedte-rakta rímekbe Pósa Lajos is sok-sok csilingelőszavú költeményt.

A Hungária márványán fonódott rímekbe ez a verse is:

*Nem jó mindig a fonóba eljárni.
Legényeknek szép lányokkal cicázni.*

Amikor Pósa ezt a versét megírta, nem ismerte még Dankót. Pósa akkor a szegedi színház titkársága tekintélyét viselte és nem a Pósa bácsiét. Ez az oka, hogy mikor verse a Szegedi Naplóban megjelent, Dankó Pista csapzott hajával és cigánysága összes feketeségével tétovázás nélkül odamerészkedett Pósa-hoz, s büszkén bejelentette:

— Pósa úr kérem. Muzsikát írtam az ön versére.

— Muzsikáát?

— Muzsikát. Csak az a baj kérem Pósa úr, de ne tessék érte haragudni, a muzsika jó, de a vers nem jó.

— Nem jó? Hát ha nem jó, írj különbet.

— Nem az a baj kérem, hogy egészen nem jó. Csak hiányzik belőle egy taktus.

— Már hogy a pokolba hiányozna.

— Pedig hányzik, kérem. *Nekem* hiányzik.

— Neked. Nem neked írtam én azt a verset, te tücsök.

— Tudom én azt kérem. De ne tessék azért haragudni, ... ha abban a versben még egy taktus vána ... Írjon a vershez még egy taktust Pósa úr. Igen kérem Pósa úr. Még egy taktust. Én érzem, hogy a hegedűmmel ez a vers dal szárnyra kapna. Csak egy taktuson múlik instálom.

— A nóta jó?

— Meghiszem azt. Eljátszom instálom. Eljátszom én rögvest.

Azzal hirtelen nyakába szorította a hegedűt, sunyorított egyet a bandának s ott az újságírók nagy álmélkodására, megbűvölésére eljátszotta a „*Nem jó mindig*“ vers dallamát. Pósa szíve megdobbant a zenére, s a márványasztalon odaköltötte hozzá Dankó kedvéért a hiányzó egy taktust:

*Nem jó mindig, minden este
a fonóba eljárni.
Legényeknek szép lányokkal,
Menyecskékkel cicázni.*

Ezután Dankó újra hegedűre fogta a verset. Pósa könnyezett örömeiben. Magához ölelte Dankót s így tartotta szívéhez szorított barátsággal egy életen által.

Gárdonyi — Dankó.

Dankót Pósa mutatta be Gárdonyinak a Hungáriában. Dankó Gárdonyitól is kért taktust. Nem egyet. Sokat. És nem csak szövegtaktusokat. Zenét is. Gárdonyi volt Dankó zeneértő tekintélye. A Dankó-dalok bizalmas bírálója. A Gárdonyi-hagyatékban levő eredeti Dankó-kéziratok (59 nóta) és levelek tanúsítják, mennyit csiszolt, javíttgatott Gárdonyi Géza Dankó Pista szerzeményein. Lehet, hogy a zeneértők ajkbiggyesztve mondják:

— Bár ne javított volna.

Mégis Gárdonyi baráti beavatkozását Dankó Pista el nem engedte egy nótájánál se.

A Hungária-asztal márványán toppant e világra a szivarfüstös levegőből a legelső Görenóta is. Akkor, mikor még Gárdonyitól ha megkérdezik:

— Te Géza, ismersz te valami Göre Gábor nevű bírót Lepénden?

Azt felelte volna rá:

— Bizony nem ismerek én. Mégcsak azt se tudom, hol a sárfészekbe lehet az a Lepénd.

Ha Lepéndet nem is tudta, melyik orszá-
g végén fekszik, de a *Haragszik a feleségöm, azért
támadt kedvem níköm* nótáját megszerezte. A
Hungária márványa volt a nóta bölcsője. A vers
mellé Dankó odaceruzázta az „ongorára és em-
böri szályra való kvótát“ is. Külön magának
meg a hegedűre valót is. (1899 okt. 4.)

Pósa Gárdonyi érkezése után egy évre meg-
vált Szegedtől (1889 nov. 24.) ráhagyva asztalát
és Dankót Gárdonyi pártfogására és szerete-
tére. Gárdonyi az asztalfőre Dankót ültette.
Szeretetében pedig túl igyekezett licitálni Póstát.
Pósa elköszönése ünnepélyes vacsora keretében
játsszódott le. Műsoros est. Első szám: Gárdonyi
verse Pósa Lajos stílusban. A versből csak a
kezdő sorokat ismerem:

Csicsija bubuja
Alszik a Katinka
Aranyos pillangó
Fából gyertyatartó.

— — — — —

Utána Dankó Pista következett. Dankó kü-
lön nótát faragott az utolsó vacsora tiszteletére.
A nótának utókorra maradt refrénje: „Hej koc-
máros mit ugrál kend jobbra balra!“ Dankó
után Gárdonyi következett az ünnepségen. Gár-
donyi köszöntője Pósa tiszteletére. A nyilvános-
ság előtt tanító kora óta nem szerepelt szerző a
baráti körben hatásosan szorított kezét az utolsó
halpapríkás mellett Pósával.

Kedves Pósika! — szónokolt Gárdonyi, — egy kis ház kapujára ott a templomtéren kiakasztódott a tábla: Bútorozott szoba kiadó. Soha nem gondoltam, hogy én egy ilyen kurta háromszavas táblára könnyes szemmel nézzek. Ma mégis megtörtént . . .

„Legyen költészetére nézve, — fejezte be a szónok mondókáját, — a Szegeden eltöltött idő *csecsemőkor*. Kívánjuk, hogy éljen a dicsőséges és fényes *gyermekkor* végső határáig. És ezzel, azt hiszem mindnyájan lekívántuk róla azt, ami neki olyan zokon esett, hogy öregnek nevez-tük.“

A szónokot ezután számosan üdvözlik, annyira szívére sikamlott Gárdonyinak, hogy előrántotta zsebéből *Pósa búcsúja* c. gúnyversét, mely végső soraiban így ünnepel:

— — — — —

Gyermekreményim s dadák tanyája
Örökre tán Szeged Isten veled
Fölszállt a gyermek költemények ára
Fölszálllok hát én Pestre föl velek!
Ha visszatérek paprikák hona
Legyek ha, — más nem — itt sokszor koma!

Argyrus királyfi.

Gárdonyi a színpaddal eddig sikertelenül próbálkozott. Népszínházi szereplése négy kézfogással véget ért. Egy kézfogás, amikor hozta a darabot. Egy, amikor vitte. Egy járattal tartozott az ördögnek: a „*Zendülés a Pokolban*“-nal és egygel az Istennek: *Cypriánnal*. (Klastrom szentje.)

E színházi lohasztó mult után még megért annyit, hogy Győrött egyszer a nevét a *Divat-*

gróf színmű plakátján rákefélték tömzsökös hirdetőoszlopokra. A siker ezúttal is a kudarcban vonaglott.

Gárdonyi nem is fordul ezek után talán soha színpadi fényesség felé. Elvégre is nem molylepke az író, hogy fénynek röpdössön csak azért, hogy megégesse magát. És talán nem is kerül többé a sугólyuk kilesője felé élete végéig, ha a véletlen 1890. évben eléje nem terít egy pályázatot. A Műbarátok Köre 200 frankos díjjal csábította a próbálgatás színműírói mezejére a fiatal tollakat. Amilyen tekintélyes az összeg, oly kicsi az ellenérték: mindössze egy kurta egyfelvonásos.

Gárdonyit a tragikus mult után nem vonzhatta a siker reménye. De azért nekivágott. Könnyű megelélni az okát, miért?

Az *Argyus királyfi* tündéries dalmű egy felvonásban pályaművét Hubay Jenő, Váradi Antal, Aggházy Károly és Hubay Károly bíráló tekintélye elé bocsátotta s vagy háromszáz pályamű közül nyertesnek beérkezett.

Munkájának e diadalmas felbukkanása új irányt jelölt szépírói tevékenységének. A népies mese szerencsés tollra talált nála s ettől kezdve bízva bízott a népies alakok sikerében. Nem szegyelte többé előforgatni műveiben a falusi figurákat, a nép gondolkodását, a nép lelkületét. Itt érezte először, amit később könyvei jeligéül oda dobott: magyart a magyarnak!

Gárdonyinak a pályázat nem 200 frankot jelentett. Nem sikert. Nem dicsőséget. Nem szárnyakat a nevének. Hanem irodalmi életfordulót. Tollának új irányt. Meséinek új tartalmat.

Fejedelmek találkozója.

1891 májusában a szegedi festőművészkolónia kiállítást rendezett, hogy Szeged művészi fejlődését falraaggatott színes képekben illusztrálja s a festő ecset vidéki mesterei összemérhessék erejüket. E művészkiállítás Szeged gazdasági, ipari és kereskedelmi előretörése a nagy árvíz után gondolattal hírelődött szerte az országban. Minden foglalkozási ág megépítette a maga fedelét. Alatta díszbeállította termékeit, cikkeit, alkotásait.

Szeged város e kiállítására meghívódtak a nemzet nagyjai. De főleg azok, kik Szeged nagygyáfejlesztéséhez vállukat feszítették vagy azt a vállfeszítést legalább mímelték.

A város hálájára méltó nevek közé illesztődött különösen két irodalmi nagyság, Jókai és Mikszáth neve. Jókai-é inkább azért, hogy a szegediek lássák az írók fejedelmét. Mikszáth-é meg azért, mert a nagy árvízpusztítás idején ő adta Ferencz Jóska a császárnak a szájába a Szeged szebb lesz, aranymondást. Illő hát, hogy ha már a császár ezúttal elmulasztotta Szeged meglátogatását, ott legyen az, aki abban az áradásos zűrzavarban a felséges ajkakat helyettesítette.

Jókai kíváncsiságát a szögedi nagykiállításon a szegedi festők munkája felé fordította először. Kacián Géza, a halálszínű festő, szegedi rajztanár kalauzolta a regényírót Mikszáth társaságában. Jókai minden kép előtt tisztelettudóan megállapodott. Minden képhez volt egy-két érdemes szava, amiben talán több tapintatosság settenkedett, mint őszinteség. Egyetlen kép, szénaboglyák a zöld réten az, ahol komoly szeme művészt érzett s mely elé kétszer is visszatért.

— Ugyan kié ez a kis kép? De helyes! — kérdezte Kaciántól Jókait.

Kacián hirtelen nem ismert a képről a festőre. Leakasztotta a képet. A kép hátlapjáról olvasta: Gárdonyi Géza. Szekfű-utca 2.

Gárdonyi pirulva állt az újságírók csoportjában. Mikszáthtal beszélgetett. Ekkor köszönte meg a Figurákhoz írt előljáró szót. De közben messziről folyton figyelgette, szemlélte az irodalom aranytollú páváját: Jókait.

Kacián kiragadta Gárdonyit a csoportból s bemutatta az írófejedelemnek:

— A művész!

— Örülök barátom, hogy megismerhettem. Nagy jövőt jósolok ecsetje művészetének.

Gárdonyi szerette volna a szénaboglyákat azonnal felgyújtani.

Arad és Vidéke.

A szegedi írói sikerekből Mummery Róbert és Árgyus királyfi szerzőjének kijutott. A nagyragadozás reményeivel túlságosan táplált írói gyökerecske a tekintélyes törzsek között szeretett volna hirtelen feltörtetni a levegőbe, hogy észrevegyék és meglássák az új irányt, mit az ő írása képvisel az irodalomban.

Szeged erre nem volt Gárdonyi szerint alkalmas. Itt mindenki magyarosan ír. Magyaros alakokat szerepeltet. A hasonló kvalitások között hirtelen utat törni nehéz.

Gárdonyi emiatt elvágott Szegedről.

Kapóra jött neki a félévvel előbb búcsúztatott Sas Ede helyének megüresedése Aradon. Sas Ede az Arad és Vidékétől azokban a napokban Nagyváradra helyezkedett át. Méray Horváth Károly,

az Arad és Vidéke szerkesztője Sas Ede pótlására Gárdonyit szemelte ki. Talán ismerte Gárdonyi kóbor természetét vagy a családnak Arad felé sajnó emlékeit, — a vége, hogy mézes ígérettel (keves munka és súlyos garas) Aradra csalta. Hogy miket kötött Méray csalátekül a horogra, hogy Gárdonyit megfoghassa, itt közlöm:

Tisztelt Gárdonyi úr!

Kívánságára szívesen kijelentjük, hogy f. é. augusztus 1-től szerkesztőségünk belső munkatársának tekintjük és mint ilyen, megállapodásainkat a következőkben formulázzuk:

Feladata a riport lesz. Erre helyezzük a főszílyt. A riportra azonban ön mellett még valakit alkalmazunk, akivel ezen teendőket megoszthassa úgy, hogy önnek maradjon ideje és módja riportját szépen kidolgozni. A hatáskör precise formulázható minden tekintetben, azonban szíves buzgó-sága, úgy reméljük, meg fogja találni a maga hatáskörét önként.

Fizetése havi 100, azaz száz forint, előre fizetve. Felmondási idő három hó.

Arad, 1891 július 6.

Méray-Horváth
felelős szerkesztő.

Gárdonyi azt hitte, Aradon két kézre foghatja a mindennapi ünnepi kalácsot. Csak mikor beleharapott, akkor tért észre, hogy a kalács vízzel készült s rosszabb a szegedi cipónál.

A szerződésben ígért második munkatárs sohasem érkezett meg. Gárdonyinak kellett a lapot kitermelni az első betűtől az utolsóig. Az előre ígért fizetségek később se futottak be. A munka

terhe egyre súlyosabban nehezedett rá. Idegei fel-
őrlődtek. Mummery Róbert kalandjainak folyta-
tása, a *Bronzhercegnő*, még Szegeden írt regényé-
nek közlése enyhítette darabig roskadozó mun-
kabírását. Mikor az is megszűnt: a hercegnő
boldogan férjhez ment. Gárdonyi meg csalódottan
elvált, — a laptól.

Újságíróskodás Pesten.

Betegen, kimerülten tért a fővárosba. (1891
nov. 17.) Orvost keresett először. Annyira legyen-
gült, hogy szinte alig vonszolta az életet.

— Ideges gyomorbaj! — állapította meg az
orvos. Pihenés az egyetlen gyógyszer.

Hogy megélhetését biztosítsa, így beteg-ki-
merülten, az orvosi recept ellenére is, kieroőszakolt
agyából naponta legalább egy novellát. Első no-
vellái közül a *Hogy készül a dráma?* cíművel be-
jutott a Pesti Hírlap büszke csarnokába. (1891 de-
cember 3.)

Először életében!

A Pesti Hírlap eddig elérhetetlennek tetsző
vágyak, álmok birodalma volt Gárdonyinak. Ez
a váratlan siker az ismét öngyilkosság felé komor-
kodó Gárdonyi tollának többet jelentett minden
orvosnál, meg minden patikánál. Fényességes szép
jövő derengését látta hirtelen maga körül. Olyat,
amiről ábrándozott akkor, mikor tollában csak ő
maga bízott. Senki más.

Fővárosba érkezésekor Pósa, Bródy, Sziklay,
Sebők fogadta. Pósa mingyárt az első este elvitte
az *Otthon*-ba. Bemutatta Gárdonyit. Gárdonyi
tisztelettel és alázattal pillantott körül, mint a sza-
lonba tévedt mezei egér, a zongora lábánál. Meg-
lepte ez a körülötte hirtelen kicsillanó fényesség.

Nem látott ő még soha egy gyülekezetben ennyi sok tehetséget. Nagyságot. Nem számított ő rá soha, hogy bekerül az író toll perzsaszőnyeges termébe, hol a toll ennyi kiválóságával egy lélegzetre szívhatja a levegőt! Nem gondolta, hogy valaha kezét is foghat így, együtt mindnyájukkal, a *kortársakkal*.

Gárdonyi szíve örömtől repesett. Egyetlen, aki szívét pillanatra megállította, Rákosi Jenő volt. Rákosi Jenő, aki hosszú életen át arról volt nevezetes, hogy a gyengéket magához szerette, támogatta, serkentette s nem bocsátotta ki figyelme meleg sugarának kéréiből. Rákosi Jenő! Talán életében ez volt az első hideg szava az áldott lelkű nagy írónak, amit Gárdonyi felfogott naplójában: „Balog Pál bemutatott Rákosi Jenőnek.

— Mit csinál itt Pesten? — kérdi igen nyájasan.

— Feljöttem, — mondok, — itt fogok ezután dolgozni.

— Hol?

— Mindenütt.

— Minek jött fel barátom, — felelte igen feketén, — akik itt vannak, azoknak is alig van kenyerük.“

Gárdonyi a pesti kenyértelenséget nem igen tapasztalta. Írásaival így betegen is 7—8 forintot előteremtett naponta. A *Pesti Hírlap*, *Magyar Hírlap*, *Budapest*, *Mátyás Diák* betűi ontották a Gárdonyi termést.

Elhelyezkedése is símán rendbeigazodott: Bródy Sándor fogta be maga mellé. Az egri diák az egri diákot. 1891. december 11-én Gárdonyi Géza a *Magyar Hírlap* belső munkatársa címet nyomatta újonnan rendelt névjegyére. Amellett az

En Újságomban Pósa kedvéért a Nagypót mesélteti hétről-hétre.

Az 1892-iki újév, e kettős szereposztásban, köszöntött Gárdonyira, aki alig egy hónap alatt keményen megvetette a lábát a körengetegben: Budapesten.

Göre Gábor bíró úr levelei.

Ha az írók születése napját megörökíti az irodalmtörténet, mért ne tehetné ugyanezt alakjaik világrajövetelének napjával is. Különösen, ha az író véletlenül oly pontos könyvelő, hogy miután a Magyar Hírlap szerkesztősége asztalánál lankadttá írta magát, otthon, a hangos családi körben még előnyitja a naplóját és bevezeti a napirovást: az eseményeket. Mit szerzett papíron és papírban? Így nyújthatom az utókornak a pontos dátumot Göre Gábor bíró uram születése napjáról, hogy aki évente csutorával vagy pusztára gondolással emlékező pillanatot szentel e névnek, ismerje meg: 1892 június 6., este 10 órakor látta meg a magyar földet Göre Gábor bíró úr, Lepénden.

Ezen a napon kapta bíró úr az első tintatejet, hogy életet szopjon belőle. A hosszú élet nedűjét. Azét a hosszú életét, amit az apa maga se nézett elő csecsemőjéből. Igaz, hogy mások se bólintottak rá:

— Szerencsés órában született!

Hangsúlyozom azonban: csak a Göre név született ekkor. Az alak ott homályzott előzőleg is Gárdonyi koponyája csontboltozata alatt. Mert Göre Gábor sohasem járt élő valóságként a Föld útjain. Bármennyire szeretnének is Gárdonyi egyes

életrajzírói az agyagba lelket lehelni. Göre Gábor a matrikulába bejegyezve nincs. Hatnakovics kárdi előljáró élő személye sem volt olyan, aki Gárdonyi Göre Gábor mezét úgy, ahogy volt, felöltötte volna.

Gárdonyinak írói pályáján végigcammog egy csizmás falusi kisgazda alak, aki Gárdonyi előtt viszi csíkos tarisznájába rejtetten a falu humorát. Gárdonyi élete folyamán sokszor odafordul ehhez a tarisznához s kilop belőle egy-egy vidám falatot újságjainak.

Göre Gábor bíró legelső formája a Garabonciás Diák *Dödölle Mátyás* eskolaszék megjegyzése. Ez a Dödölle Mátyás Görére még csak azzal formáz, hogy a paraszti észjárás humora csattan ki egészséges ábrázatából. *Tzompó Mihál* köserves életöm estóriája leveledzés-éről meg az a látszat, mintha egy oskolába egy mestertől tanulta volna a bötűt Göre Gáborral Lepénd község állami elemi népiskolájában. Ebbe az iskolába bejárogathatott *Aszondom Benedek* meg *Fifikus Mátyás* is, mert mindketten egy ugyanazon lepénde stílusban rágják a szót. A Garabonciás Diák tolla legalább is olyanformán vallja. Lepénd község tulipános ládájából szedődött elő a Szögedi Paprika *Galiba Ádány* levelei nászáhol, Böller Mihályhol, *Galam-bom Pétör* (1889 január 13.) *Gugyis Kelemön* (u. akkor) *Dorozsmaji Gyárfás* virslis képviselő közügyi töprengései (1889 nov. 10.) *Tzompó és Kárasz* beszélgetései is. De azonos egy kézírás velük a szögedi Hüvelyk Matyi (1890 jan. 5.) *Lőrincz*, a város cselédje, *Kötsönös Rókus* háziúr mondókái is. Ezek mindannyian a Göre Gábor bíró úr házasorán laknak, csakhogy idébb. Abban a sorrendben, ahogy említettem. Kötsönös Rókus szomszé-

dos Durbints sógorékhoz. Még az alakja is olyan gebecsontú, ahogy az „ulyságtsináló úr a Hüvelyk Matyiba kipingáltatta emböri ábrázattját.“

De hogy a lepéendi atyafiság közül Kátsa se panaszkodjon, az első lélekvándorlásnál Kátsa *Kótyél Tutyi Gyurka* névre hallgatott (Szögedi Paprika 1889 jún. 30.), a második vedlésnél *Csucsí Álmos* hirtelen klarinétos néven (Szögedi Paprika 1890 február 16.). Párisból és Amerikából „epistolázott“ az itthonvalókkal, mint valóságos „hazsai mívés.“ Majd Lepéend községben *Kátsa* cigányként veti a vályogot hétköznapi és nyiszálja a hegedűt ünnepen meg a lakziba.

Ennyi sok név után jutott el Gárdonyi a Göre, Durbints, Kátsa lepéendi Laokoon-csoporthoz. Ezt a Laokoon csoportot ugyan nem a kígyó fonta össze, hanem az ital, mikor a pincéből egymásba kapaszkodva hazaballagáskor dallikóztak. Görög embernek való az, hogy a kígyó tartsa össze köztük a barátságot. A magyar bor mellett alkalmasabb módon fonódik össze.

Gárdonyi a Göre nevet Szőlősgyörökből vitte Pestre a Magyar Hírlaphoz. Gárdonyi édesanyja szőlősgyöröki lakos. Házának negyedik szomszédja volt Györe Gáspár földműves. Jómódú gazda. Komoly tekintély ott helyben. Tekintély külön a pocakra, és külön az értelemre is. (Bár az értelmé nem haladt tovább az elemi tudományoknál.) Györe nevéből nyírta ki Gárdonyi az ipszilont. A Gáspár névből meg Gábort fordított, nehogy ráismerjen valaki faluja szülőttére és tiltakozzon Gárdonyi humora ellen. Gárdonyi Géza monogramma megmaradásáért gondolta ki a Göre nevet, amely így is annyira eltérő, hogy nagysokáig senkisé sem sejtette benne Gárdonyit.

Hogy került Görére a bírói méltóság? És ki volt a modell?

Erre is felelek:

Gárdonyi édesanyja szőlősgyöröki háza során a harmadik szomszéd (Györe Gáspártól nyolcadik) az öreg Cságolyi bácsi. Jómódú, mindigvíg pógár embör. Rövid ideig a bírói tisztet is viselte Győrökben a nagybot, nagykalap és nagycsutora díszeivel. Méltósághordozó, értelmes külsejű paraszt. Olyan két lóbőrcsizma, belegyűrve hatalmas kétszárú feketenadrág, a pocakon két arasznyi széles fehér ingöv, egészségjelző, fölötte állig futó ezüstgombos lajbi, kis inggallér és vékásfej. Ilyenféle rajzolatú büszke magyar volt ez a Cságolyi bácsi, akinek mindig rájárt a szája a tréfára, de komoly cselekedeteiben több mulattató rejlett, mint a tréfaiban. Jellemző rája az a tette, — amire még gyermekkoromból emlékszem, — hogy aratáskor a gabonája kévéiből saját maga lopatott. Elhordatta az Icíghez meg a Singer zsidóhoz s egész évben hol a Singerhez, hol az Icíghez járt a gabonaárát lenni. A családja csak hosszú évek során eszüdött a turpisságra. A családi leleplezés következménye, hogy a bírói széket alóla kirántották Szőlősgyörökben. De kárpótlásul Gárdonyi a lepéni örökös bírói székbe telepítette és ismeretebb bíró Magyarországon tán ma sincs Cságolyi bácsinál. Alakja Göre Gábor néven bevonult az irodalomtörténetbe. Hogy mennyire jó nyomon járok a Cságolyi-Göre-figurával, igazolom Gárdonyi Gézának egy eddig kiadatlan versével:

Piros öregember a Cságolyi bátyám,
Veszpörémi kulacs lóg mindig a vállán,
Ifjan csizmákat varrt, örökké-tartókat,
Meg is választották hálából bírónak.

Igazságos bíró: a szegényt nem nyúzza.

Bölcs, becsületes.

— Fiam, — szól kulacsán egy nagyot húzva, —
Légy mértékletes.

Mert a bűnök anyja a mértéktelenség,
Gazdagnál, szegénynél pusztító ellenség.
Lappangva, titkon dúl, nem is vesszük észre,
Csak mikor a kisdob átdobol más kézre.

Jól vigyázz hát fiam: élj az árral úszva,
Így élni helyes.

Ámde, — szól kulacsát jóízűen meghúzva, —
Légy mértékletes.

Lásd, az az ember is, ki az újságban áll,
Tízezret sikkasztott, s most a dutyiba hál
Nem volt mértékletes: mindig dőzsölt, ivott.
Isten megbüntette: látod hova jutott.

Ha mértékletes vagy, sohse kerülsz guzsba.
Hát jól igyekezz...

Fiam, — szól kulacsán ismét egyet húzva, —
Légy mértékletes.

Végy énrólam példát: lásd én bíró vagyok
Becsületem, mint a kárbunkulus ragyog.

Mindig józan voltam: de van is ám hitel!

Kérdezd a kocsmárost, meglátod mit felel:

Aki mértékletes, — ez a dolog nyitja, —

Van is hitele...

Tyhű! — szólt a kulacsát lefelé fordítva, —
Fiam, hozd tele.

Ime, ez volt Cságolyi bácsi. Göre Gáborra öltöztetését annak köszönhettem, hogy Fenyő Miksa a Magyar Hírlap főszerkesztője végigolvasva a lapszedést, megrökönyödve szólt a szerkesztőség tagjainak:

— Urak, a mai lapunk szürke és unalmas. Legalább egy érdekes vagy vidám cikk volna benne! Így nem lehet lapot szerkeszteni! Gárdonyi úr, ön írhatna valami mulatságosat!

Gárdonyi fanyaran mosolygott:

— Írhatok.

A többi kollégákat nem szerettem volna sérteni a mulatságossal. A szedést is lehetőleg kímélni kellett. A hirdetés szűkebbre szorításával segíthetett már csak a lapon.

Gárdonyi kelleetlenül ült az asztalához s írta meg az első Göre levelet néhány kurta sorban:

Tekintetős szerkesztő hivatal!

Lyó egészséget és hasolló lyókat kívánok, továbbá oda erányul az kérésöm, hogy minekutána bíróválasztás leszön nálunk és az én nevem még soha ki nem szerkesztődött a zulyságba, noha az szögedi árvizkárosok lyavára is adakoztam 40-ven krajtzárt és én illesztöttem az torom gombot az toromra, hát szeretném és az felesigöm is ügön óhajti, hogy kiszörkesztenék az nevemet, mert Göre Gábor a zén nevem és az Jézust én énekölöm az paksióba a nagyhétön, máskülönben bírónak meg nem választanak, hát szörkesszék ki az böt-sületes nevemet, hogy mögválasszanak, mejhöz hasolló lyókat kívánok

Göre Gábor.

A szerkesztő megjegyzése: Ezennel kiserkesztjük Göre Gábort, hogy őt bírónak megválasszák s neki bölcsséget és jó adófizetőket kívánunk.

A levél megjelenése után való nap délelőttjén Horváth Gyula a lap főszerkesztője és tulajdonosa, Szemere Huba képviselő barátjával komolyan keresik a paraszt levelét a szerkesztőség irattárában.

— De jót kacagtam ezen a buta levélen — mondja Horváth Gyula. Elteszem az irataim közé. Hadd mulassak rajta máskor is.

A levél nincs sehol.

Gárdonyiért futtatnak egy nyomdászgyereket.

Gárdonyi nem tudja miről van szó. Besiet a szerkesztőségbe. Mosolyog:

— Sajnálom, el kell rontanom az illuziót. Én magam koholtam ezt a levelet.

És előhúzza a fiókjából a fogalmazványt.

— Nem hitték neki.

Gárdonyi erre a következő nap megírja a második Görét:

Tekintetös kiserkesztő hivatal!

Lyó egésségöt és hasolló lyókat kívánok és köszönettel vagyok, mivelhogy immáron bíró ur vagyok és mivelhogy a zárvamöggyei tótok éhözéssel foglalkoznak, hát kivetöttem 12-t zsák krumplit adóba, és 2-t véka babot, a mit el is loptak az zsákokkal együtt. No ijen szöröntsétlenség. Mondok tisztótt falu mindönkinek bötsület adassék, de az tolvaj nem löhetett más, mint az Vida Imre, de mivelhogy ü tisztösségös embör hát ralyta nem löhet kereskődni és másnap éjjel visszalopattam tüle, mejhöz hasolló lyókat kívánok

Göre Gábor
bíró ur.

Erre már elhitték, hogy csakugyan Gárdonyi az első levél szerzője és nem másolat a Göre levél.

Gárdonyi attól kezdve mindennap kitalálhatott egy Göre-levelet, ha tetszett, ha nem. A Magyar Hírlap szerkesztősége nem is kért, nem is várt mást Gárdonyitól, csak Görét.

És Gárdonyi, — hónapok mulva megütközéssel kapott észbe: nem is írhatok lapomnak komolyat csak Görét.

Ez nagyon elszomorította. Gyűlöletessé vált előtte Göre, Durbints, Kátsa. De mert arannyal fizették, írta tovább is kedvetlenül.

Paradicsom.

Színmű. Gárdonyi a pesti újságíró írta.

Egyfelvonásos vígoperett. Az első előadása 1893 febr. 24-én Szegeden. Zenéjét Barna Izsó, a szegedi színház akkori karmestere, később több nagysikerű operett komponálója szerzette.

A Paradicsomnál az írónak az volt az érzése:

— A darabot megölte a zene.

A zeneszerzőnek:

— A zenét megölte a szöveg.

Vigasztalódás: a bukás nem volt olyan lehangoló, mint a színigazgató remélte. Elvértve tapsok is elcsattantak.

Az író szerint a szöveget tapsolták.

Barna Izsó szerint a zenét.

Eredmény: megért három előadást. A harmadikat már ingyenjegyekkel, de azért félházzal.

A Paradicsom az Árgyus királyfi 200 frankos sikerén indult. A Figurák kötet *Gizehi pergamenlapok* c. elbeszélése okozta színpadra kívánczóságát a témának. Gárdonyinak a pergamen-

lapok nagyon megtetszettek. Hogyisne, hiszen tömve neveltető helyzetekkel. Az első emberpár paradicsomi szereplése... mintha Mózes is már vígoperettnek szánta volna Gárdonyi számára. Gárdonyi megírta újra modern paradicsomkerttel és filagóriával. A nevetséges helyzetek teremtésében pazarul, sőt néha túlságban. A drámai megoldás kétségtelenül mesteri tollra vall. Lenyűgöző, könnyű nyelv megleli az utat a nézőközönség szívéhez. Ha Éva jelleme nem fordul annyira vérbeli pesti nővé és Ádám a monoklis tőzsdeügynök-típusságból valamit föláladoz, ma is felkaphatna a darab a tisztességes kabaré díszletei elé.

A szegedi három előadást vidék több helyén ismételték. Még Győrött is. Különösen tapsos sikere volt Sopronban, annyira, hogy Bécsbe is felvitték. Bécsben a Józsefvárosi színház a főpróbáig jutott a Paradicsommal, mikor a cenzura vallásellenes tartalma miatt betiltotta. (1895 február 20.)

A Paradicsom Gárdonyi első külföldi sikere. A szerző már az első országhatáron átlépett művével sem volt szerencsés. A többivel meg, amik a Paradicsom után következtek, minddel határozottan balul járt. Gárdonyinak külföld sohasem jelentett paradicsomot, mint kortársainak. Ezt a Paradicsomnál tapasztalhatta legszomorodtabban.

Gárdonyi vallása.

Nem szándékoztam e kérdéssel bibelődni. De mégsem térhetek ki előle. Gárdonyi két életrajzpróbálgatója vetette eléem a témát: ifjú Szabolcska és Sik Sándor. A fiatal Szabolcska azzal, hogy feltárta Gárdonyi és Szabolcska Mihály bi-

zalmas levelezésének azokat a lapjait, amiket Gárdonyi sohasem szánt a nyilvánosság elé. A fiatal Szabolcska doktori soraiban Gárdonyi Géza leveleinek választalan közlése sok félremagyarázásra ad alkalmat. Sik Sándor (Gárdonyi, Ady, Prohászka könyvében) Gárdonyi vallásosságában azt érzi, hogy a református tiszteletes és a magyar író levelezése némely tekintetben horzsolja a reverendát s nem érti, hogy a vallástalanságot mért éppen a felfalusi református tiszteletes úr elé tálalja Gárdonyi. Őszintén szólva e vallási vita alapja a jóbarátság belsőséges melege s kevés a része abban Szabolcska poéta civil hivatásának. Sokkal több és hatalmasabb mozgatója annak, hogy Szabolcska a levelezés idején a családi tragédia ugyanazon szerencsétlen mélységeiben vergődött, mint Gárdonyi. E közös egyézés forrasztotta össze bizalmasságukat annyira, hogy a vallástalanságról, szerintem, könyvben közölhetetlenül polémiáztak. Gárdonyi házassága és a római katolikus egyház dabronyi apostola között tagadhatatlanul meg volt a szomorú kapcsolat. Ha ez nincs így, a boldog házasság és az egyedül üdvözítő vallás, fiatal fejjel tekintve, talán nem együtt zuhant volna alá a magasságokból Gárdonyi érzékeny lelkében. Hogy Szabolcskánál az Istenfélelem erősebb alapokon mozdíthatatlankodott, mint Gárdonyinál, ez természetes. A református teológia a papköltőnél a hitnek vasbetonfundamentumot vert, és vasbetonra épített. Gárdonyi is azért fordult hozzá, mert érezte a Szabolcskánál a megingathatatlanságot. Érezte, hogy Szabolcska istenhívősege a rézkorlát, amibe kapaszkodhat, ha a mennyei lépcsőkön az újrafeljutás ismét a szívébe kívánczkolna.

De egyelőre ott még nem tart, a „pápistának

keresztelt istentelen pogány“, — ahogy Gárdonyi önmagát címezi, — hanem „valami maliciózus tetszelgéssel fejtegeti atheista meggyőződését Szabolcskának, s brutális kíméletlenséggel variálja a mult század második fele atheizmusának népszerű frazeológiáját“. — Sik Sándor szerint.

Mi ez magyarul? És mi ez az időfolyamatban?

Szabolcska megírta Gárdonyinak (1894 október 7.): „a vallás és a poézis ikertestvérek“. Gárdonyi válaszolt: „Én... a jó Istenért nem nagyon lelkesedem, nem látok benne mást, mint egy örökké duruzsoló öreg urat. Előttem Isten a jó ember. Mennyivel nagyobb egy jó, nemes-szívű, szeretettől sugárzó ember, mint egy villámokat szóró, dirregő-durrogó tengereket hajigáló Isten! (Okt. 10.)

Ez a levél csak odavetett színvallása Gárdonyi hitének vagy inkább meggyőződésének. Nem is igen várta utána Szabolcska hittérítő prédikációit. De Szabolcska érezte magát annyira jóbarátnak, hogy megkísérelje Gárdonyi visszafordítását a pokol tornáca felé kanyarodó útról. Küldözte Gárdonyinak a hitoktató leveleket, amire Gárdonyi konokul válaszolgat. Ime levélváltásuk:

Kedves Géza fiam!

Mint pap felelek arra a leveledre, amit te nem paphoz, hanem a poétás emberhez írtál. Te, kedves fiam, egy tévelygő lélek vagy. „Térj meg, mert elközelgetett az Istennek országa.“ Látom nagy szomorú szívvel, hogy te kemény „faséban“ vagy az Úristennel. Fiam, békülj ki vele, míg nem késő; mert „ha nem is a vallás, Istenhez térít majd az oldalnyilallás“. Rengeteg tévedés-

ben vagy. Teremté az ember az Istent saját ké-
pére és hasonlatosságára. Kétségbe kellene esnem
felőled, ha az volna a te Istened, akit itt rajzolsz,
az a „villámokat szóró, didergő, durrogó, tenge-
reket hajigáló Isten“. Úgy látszik te belefogtál a
biblia olvasásba, de nem mentél tovább az ó-szö-
vetségnél. Az a bosszúálló Jehova, akit te raj-
zolsz, a régi pogánykor istene. Óh, az újszövet-
ségé, a miénk, barátom, más! János, az Úr leg-
kedvesebb apostola, azt mondja, hogy „az Isten
szeretet és aki szeretetben lakozik, az Istenben
lakozik“. Ő mondja azt is, hogy (betűről-betűre
citálok): „Az Istent soha senki sem látta, de ha
egymást szeretjük, az Isten mibennünk lakozik“. Az én istenem, barátom, a szeretet. Még pedig
bibliai alapon is. Ha az volna az Isten, akit te
rémletesen rajzolsz: még ebben az órában össze-
hajtogatnám a palástom, s odadobnám a szent-
egyház lábaihoz. Ohó, barátom, más az, más az!
— Igaz, hogy sok komizság, sok alávalóság van
a világon, amit mind emberek csináltak a jó Isten
cégére alatt. De ki mondta azt neked, hogy azért
Isten a felelős? Kezdve a felekezetek válaszfalá-
tól, ami mind nyomorult emberi munka, egész a
szentháromság dogmájáig Istent hiába keresed.
Ő a szeretetben van csak, ami az egészséges szívű
királyt oda készíti hajolni a beteg koldus fölé,
mint ahogy tette a szeretet legnagyobb mestere,
a mi mesterünk, a názáreti ács fia.

Ejh, találkozoznunk kell; ezer ív papíron se
írnám le, ami forr bennem. Legközelebb többet.

1894 okt. 12.

Csókol igaz szeretettel

Miska.

— — — — —

Az én Istenem a szeretet. Neked, mint írod, Istened a szeretet! Egy hiten vagyunk, mint a huszár, meg a regimentszabó, csakhogy mégse egyen. Én ezt az Istent el is ösmerem és imádom, de csak a kultuszát. Úgy szeretnék egy nap meg egy éjszaka vitázni erről veled. Notandum, én már voltam a legvadabb atheista. De hova mégy te Isten nélkül? Mádra. Van lelked? Van. A világ olyan sejt, mint mi. Van lelke? Van. Istennek hívjuk. Ha te enélkül kimagyarázod énnekem az embert, a világot, az öntudatot (ami a legfőbb), megeszem a fejemet és elmegyek újdondásznak a készülő új heti lapotokhoz. (Persze, azután.) Ne képzelj holmi számár bigot papnak engem, de Istenben akkor is hinnék, ha egymagamban maradnék vele a világon. Utálom én is az Istennel kereskedő képmutatókat, de azokat Jézus is, a szelíd birkaember, kikorbácsolta a jeruzsálemi templomból.

Micsoda egy dolog lett volna az, ha ti egyszer Fesztyvel együtt itt teremtek! Hátha a jövő tavasszal. Köszönöm szíves részvéted a multkori gyászjelentésemnek. Vagy lesz belőle valami, vagy nem.

1894 okt. 14.

Ölel

Miska.

*

Budapest, 1894 október 15.

Kedves Miskám!

Igazad van, hogy nem szabad leszólni azt, akit csak egy ember is tisztel, főképpen, ha azzal az eggyel beszélünk. De pajtikám, szeretném én azt látni, hogyan disputálnád belém azt, hogy:

1. Ő van.
2. Ő jó és igazságos.
3. Ő gondot visel ránk.

Ha ő volna, akkor volna igazság a földön. Igazság a földön nincs.

Magát a földet se találom okosságnak. Minek csinálta? Minek rajta 300.000 millió ember ma s ugyanez 100 év múlva egy ölnyivel lejjebb, a föld kérge alatt, s újabb 300.000 millió élő fölött? És mind a boldogságot keresi, de meghal szenvedésben. Mire jó mindez?

Mire jó az, hogy a gyermek nyolc hónapos korában pokoli kínok között fetrengve kapja az első fogakat? Mire jó az örültség? Mire jó, hogy milliók gyomra bőg kenyér után? Míg egyes gazdag disznók Karlsbadba mennek túltömött gyomrukát visszaerősíteni. Mire jó, hogy én vagyok, meg hogy mások is vannak? Mire jó, hogy a harcsa eszi az apró halat, Slézinger Mór meg a harcsát? Mire jó, hogy az ember minél fejlettebb velejű, annál kényelmesebben élhet, de viszont kénytelen megtudni, hogy a sír örök megsemmisülés. Feltámadunk? A kéthetes embrió feltámad? Minek. A 30 éves nem támad fel? Miért nem? — Aki ezelőtt 10.000 évvel halt meg, miért él hosszabb időt, mint aki 10.000 év múlva születik. Miért...

De nem kérdezek többet. Ne felelj, kérlek. A biblia nekem nem argumentum. Azt Krisztus után sok száz év múlva csinálták. Ma történik valami, holnap ezer ember írja le, de ezerféleképpen. Olyan próféták, mint Krisztus, tömérdek sokan éltek, csak hogy nem volt alkalmuk híresekké lenni. Amiket Krisztus tanított: azok ösdolgok. Ha a kétezer év előtti Zendavestát nézed: ott vannak. Ha erre azt mondod, hogy később

írták, Krisztus után, akkor is bebizonyított dolog, hogy az alaptanai régiségek. Ha azonban pap volnék, ezeket tudva is pap maradnék, mert amit az Isten elmulasztott, hogy jóságot teremtett volna a szívbe, az a pap kötelessége Isten nélkül is. A vallás különben is a műveletlen, az állatember vigasztalója. Nekünk van vigasztalásunk Isten nélkül is, de annak nincs.

És én mindezt nem azért írom le, hogy ezeket a gondolataimat a leírásra érdemesnek tartanám, hogy a te szép elmédet és szívedet gyümölcsözőbb munkára fordítsam. Inkább lássalak atillában, amint szívedre tett kézzel énekled nemzeti örömeinket, minthogy lássalak reverendában hasra vágódva egy olyan hatalmas úr előtt, amelynek nyilvánulásai nyomán több könnyet látok, mint mosolyt.

Láttam már nagyon vallásos, Istennel élő, benne vakon bízó embereket vadállatként ordítani koporsó mellett. Meg tudad-e vigasztalni a szegény családot, amelynek kenyérkeresőjét brutálisan elgázolta az isteni végzés?! Ugyan hitted-e, amit mondtál: Isten megsegít. Minek segít? Miért ölt. Hogy segíthessen. És legtöbb esetben bizony nem segít meg.

Kedves jó papom, én nagyon szeretlek téged, hogy tiltakozol a sötétség ellen. De minek maga a sötétség is? Hogy láthassuk a világosságot. Minek akkor ez a sok ceremónia.

Ölel: Gárdonyi.

Kedves Gézám!

Én is átestem ezeken a vívódásokon. Sőt voltam atheistább nálad is. Én teológus koromban. Csak édes anyámnak köszönhetem, hogy akkor nem hagytam ott a dogmatikát.

Azok a kérdések mind átmentek az én fejem is. Hiszen csak világosan látnánk itt: akkor nem kellene hinnünk. Csak tudni. Ha meg tudnánk azt, hogy van Isten: akkor vége volna az embernek. Akkor nem volna se erény (igaz, hogy vétek se), se szabad akarat (igaz, hogy kételkedés se), se sok ezer minden egyéb. Óh, százszor rosszabb lenne így. Igazság nincs a földön, ha — úgy akarod. De ha úgy nézed: van. Jóság nincs, ha úgy nézed. Pedig van. Tőlünk függ minden, a mi szubjektivitásunktól. A test: világ. Istene a lélek. A világ: test. Lelke az Isten. Van lélek? Sohse láttad, csak a munkáiban. Ha nincs: az elefánt meg sok majomfaj okosabb vóna nálam. (Ez utóbbi az idegsejtek elméleténél fogva.)

Több kérdést tudnék feladni neked, mint te nekem, avval a föltétellel, hogy nincs Isten.

A világ? A milliárd világok? Hogy állt ez elő? Hogy lett? S ha minden úgy lett is, de az ember-lélek? Egy kukacból, egy sejtből? Igen, ha a test úgy lett volna is, de a lélek? A Shakespeare lelke pl.? Lásd több vakhit kelle ennek az elhívéséhez, mint az Isten lételéhez.

Mihelyt azonban püspök leszek: a felekezetenélküliséget én is megszavazom, s ajánlani foglak tégedet közénk püspöknek!

Felfalu, 1894 nov. 20.

Isten áldjon meg. Ölel

SzMiska.

Parlamentünk jeles figurái.

A vidék és a karzati közönség tájékoztatására irtalmatlan hűséggel előmutogatja: Nemeskéry Sándor. (1894. Rozsnyai Károly kiadása.)

Ha nem tudnók Gárdonyiról, hogy édesatyja Nemeskéren született, soha rá nem jönénk, hogy e név csakis az ő tulipános subája lehet, amibe belecsavarodik zimankós időben, amikor a politika a háborúságait csattogtatja, cikáztatja végig az országon. E háborúság őszinte megírásához Gárdonyi rápattantotta koponyájára az ismeretlenné varázsló álarc gumiját. Hogy aláírása őszinteségét elkerülje, kölcsön szerzi édesatyja politikai bujdosókorabeli álnevét.

Gárdonyira a Magyar Hírlapnál a Göre mellett politikai riporterséget osztottak. (1893 jan. 28.) Egyik kezében a lepéendi bírói pálca: az igazság, a másikban a parlamenti toll: jog és a törvény. Ennél különb három szót nem lehetett volna még az igazságügyminisztérium falára sem kőbe vésetni, lévén ez ott együttesen kőbe aranyozva azon oldalkapun, ami a királyi palota felé nyitogatja méltóságos szárnyait, no meg az ügyvédi kamara felé, minthogy mindkettőjüknek illik is e három szót naponta reggeli után elolvasniok.

Gárdonyi komolyan csinálta politikai rezortját. Hogy a képviselőségig nem jutott, annak sem ő az oka: a képviselőséget nem az ő természetére szabták. Tisza Pista ugyan megkínálta vele, de olyan korszakban, amikor az obstrukció leverésére az öreg Tisza fia a magyar sajtót igyekezett e mézes pántlikával gyeplőre fogni.

Meg is írta Tisza Pistának Gárdonyi kegyetlen szavakkal: „Ha nagyméltóságod az országban mindenkit megvásárolt, a világosi fegyvergyáros fia becsülete akkor sem eladó“.

Dehát mindez a história jóval a Magyar Hírlap után történt. Az egri remete biztos barlangjából úgy dörmöghetett kifelé még Tisza Pistára is, ahogy akart. Tisza Pista pedig nem tehetett Gárdonyival csak annyit, hogy a véderő megszavaztatásának biztosítására szándékosan az egri hatvanas bakákat rendelte a parlament elé, oda-puskáztatott a magyar fiúkkal a pesti népre s ugyanakkor elmondhatta lelkesedett hangulatában híres beszédét:

„Közéleti szerepléseim legmagasztosabb pillanatában érzem magamat.“

Az utca aszfaltján maradt két átlőtt mellű ember is ezt érezte. Gárdonyi és fiai egy évig nemzeti színű pántlikával átfont fekete karszalagot viseltek e bősz cselekedetre.

Amikor Gárdonyi a Magyar Hírlap újságírója, mint politikai rovatvezető a parlament lépcsőjén felhágott, még Tisza Kálmán fekete pápaszeme villogtatta a parlamentben a császár akaratát.

„Eszembe jut, — írja Gárdonyi a naplójába, — micsoda áhítattal léptem át az országház küszöbét.

A szívem dobogott, mikor a haza sorsának kohójában éreztem magamat. Még a szolgák is úgy tündek fel nekem, mintha az ország gondjai boronganának arcukon. És a képviselőket micsoda magas lényeknek néztem.

— Ezek — gondoltam — a haza oszlopai, czeréves nemzetünk életének új biztosítékai. Megannyi Árpád, Verbőczy, Deák Ferenc.

Még a lelkem is kalapot emelt előttük.“

Gárdonyi hamarosan kiábrándult e hangu-

latából. Láttá, hogy az országgyűlés örök harc. Örök veszekedése a képviselőknek egymás közt és az osztrák ellen.

Később aztán ilyenformán fogta föl tolla hivatását:

„A vidék azért járát lapot, hogy mindennap elolvassa mi történik Pesten.

Budapesten főkép országgyűlés történik. Ez mindenkit érdekel. Nem azért, mert nagyfontosságú gyülekezetnek tartja, hanem azért, mert a parlamentben csaknem mindennap van veszekedés és a veszekedés érdekes.“

Parlamentünk jeles figurái, a képviselőház zajos vitáinak főrendezőivel foglalkozik. Tisza Kálmán, Wekerle Sándor, Károlyi Gábor gróf, Apponyi Albert gróf, Rohonczy Gedeon, Rosenberg és Visontai, Ugron Gábor, Pulszky Gusztí, Thaly Kálmán, Szilágyi Dezső, Széll Kálmán, Barabás Béla, Szemere Huba, Horváth Gyula, Bartha Miklós, Csávolszky Lajos, Bánffy Dezső báró, Madarász József, Polónyi Géza fejei tűnnek elő a parlament padsoraiból. Gárdonyi tolla éllel vágja őket, de lelkiismerettel. Karakterük Nemeskürty könyvében egy-két vonással színpadí jellemmé írva mered az olvasó elé. A honatya polgárrá vedlik. Lehajítja magáról a ráképzelt nimbuszt. Gyarló emberi vonásai kiütköznek. Érezhető rajtuk: íme, én is éppúgy az élet fonákságával terhelt földi vándor vagyok, mint ti olvasók.

A parlamentünk jeles figurái és Gárdonyi naplójának az ország ismert alakjaival foglalkozó részét könybe foglaltan ezután szándékozom még kiadni Gárdonyi Gézának a „Fiamnak, utasítások“ végrendelet szerint *Aranymorzsák* címen. Eddig a könyv azért késett, mert az idő

távlata szükséges ahhoz, hogy a sorok őszinteségei ne sértsék se a multat, se a jelent, helyesebben se az apát, se a gyermekeit vagy unokáit.

Báró lelke.

— Nem a téma a fontos, — mondogatta Gárdonyi, — hanem az, hogyan írják meg.

A Báró lelkénél se a téma volt fontos. Talán e könyvénel eszűdött ez írói igazságra először. Mert a Báró Lelke Annuska fehér lelke inkább. Azé az Annuskáé, aki a *Novellák* kötetbe így van belefoglalva: Annuska apáca lesz. Ez a novella nyúlik meg a Báró Lelke kötetben regénykévé a falu levegőjében földbirtokos, kasznáros, falusi plébános, két főiskolás fiú és két felsőbbiskolás leány: Annuska, Vilma sikerült jellemeivel. A báró hazajáró lelke nem rémületes. Csak arra való, hogy a mese megoldásának szokatlan kulcsot keressen.

A regény 23. fejezetre darabolódik. Moziszerűen. Az apró jelenetek elágazódó cselekményei méltóságos higgadtsággal hömpölyögnek. A két Balogh fiú és a két falusi úrileány jellemrajza őszinte. De az öregekkel itt-ott észrevehetően nehezen boldogul Gárdonyi. Fiatal jellemekben annyira művészt és értékest alkot, hogy e témájával és szereplőivel később eljut a Nemzeti Színház színpadára.

A Báró Lelke volt Gárdonyi első regénye, melyet kiadó vállalt. Könyves Kálmán bocsátotta ki ezt a kötetet 1893-ban. Könyves Kálmán vállalat volt Gárdonyi első kiadója, mely nemcsak hogy kiadta, de illusztráltatta is a Báró lelkét Pataky László festőművésszel. Gárdonyinak élete folyamán nem volt több oly művészien illusztrált

kötete, mint a Báró Lelke. Az Egri Csillagok, Isten Rabjai, Láthatatlan ember művészi belései jóval az író halála után készültek.

Lámpás.

(1894 jan. 8.)

„A lámpás én vagyok.

Világítok a sötétségben. Utat mutatok. Nálam nélkül vak a látó is.

...elmondom balesetemet, amelyet iskolai nyelven életnek nevezünk. Elmondom őszintén, mintha gyónnám.“

Így indul a regény.

Aki világítani fog belőle, egy hosszúpipás néptanító. Kétnyalábú fény lövell a lámpájából. Egyik üvegen át a falu kulturátlansága felé vetődik sugara. A másik üveglapon át saját küzdelmes tanító élete felé. Története a szabadságharc idejére tolódik vissza, hogy a cselekménynek történelmi háttérrel kerítse. Talán helyesebb lett volna időtlen időbe helyezni az élettragédiát, mely leplezetten a saját élete tükreként hat. A tükör nincs jól csiszolva. Lapja itt-ott vastagabb, hajlottabb, torzra fordító. Néhol a foncsor homályos és sápasztóan vetít, különösen mikor vallásellenes és egyházellenes elvek kifejezése vetődik reája.

A munka kétségtelen a *Hatalmas Harmadik* öse, a *Hatalmas Harmadik* első próbálkozása. Az élettragédia nem kapott még a szerzőnél se elég távlatot, se elég tehetséges tollat. Annymira nem, hogy a Lámpás fényében a valóság megtalálása határos a lehetetlenséggel. Ezt annál inkább állíthatom, mert még a szerző fiatal éveiben tíz év alatt hét kiadást ért műbe legalább hatan bele-

dolgoztak, korrigáltak lehetetlen hitelveket és csiklandósnak szánt jeleneteket.

A Lámpás volt az a könyv, melynél Gárdonyi ifjúkori írásainak megtagadása kirobbant. Boszúságában tagadta meg valamennyi zsenge alkotását. Elszörnyedt a beírásokon, átalakításokon. Ami megbotránkozását növelte az, hogy a Lámpás kézírata nincs meg s így még igazolni se lehet a beléhintett töviseket.

„Az én fámnak több a korán elhullatott gyümölcse, mint más fáknak, — kesereg Gárdonyi. — S ezen nincs mit röstelkednem. De azt mégis röstellem, hogy az éretlenségek egy része új meg új borítékban az érettek közé keverve áru-lódik az irodalmi piac olcsó Jánosainál.“ — E néhány lehangoló mondatával Gárdonyi a Lámpást szerette volna végleg elfújni.

Mikor Gárdonyi élete lámpája kialudt, talál-tam rendelkezést a könyvek összkiadásának ren-dezésére.

„Minden könyv címlapján rajta legyen, hogy eredeti kézirat nyomán készült-e a mű?

Az én kiadóm most már az én fiaim lelki-ismerete.

Amely könyv összes munkáim gyűjteményé-ben nem szerepel, az a könyv ifjúkori kísérlete-zéseimnek merőben értéktelen maradványa. S még ha valaki lélekfejlődési vizsgálatért érdeklőd-nék is az olyan írások iránt, még e tekintetben is csalódik. Mert az ócskások, akiknek azokban a szűk években eladtam, — Geld für Alles! — nem-csak a kiadási jogot vették meg tőlem minden-korra, hanem a szerzői jogot is, ami azt jelenti, hogy a szövegen tetszésük szerint változtathat-nak, maguk végezhetik a korrektúrát s hitelesí-tési záradék nélkül nyomathatják.“

Szeretném ezek után boldoggá tenni Gárdonyi Géza álmát, — ha talán nem tudná — a Lámpás szerzői joga és raktáron lelt példányai vissza kerültek a kiadótól. A papíros lángot vetett. Elhamvadt. A Lámpás ötven évre kialudt. Ötven év múlva a törvény az írók műveit elveszi a családtól és közpredára bocsátja. Akkor Gárdonyi Géza kezeírása is megváltozhat. Nem tiltakozhat ellene senki mi jelenik meg e név cégérével. Az író családi életén, szerelmén, vallási nézetein kalandor tollak tobzódhatnak. A kiadók zsebükre ütve mosolyoghatnak a Gárdonyi-család jóízlést védő kétségbeesett hangján, s Gárdonyi Géza szent hivatását tisztelő érzésein.

Jól van-e ez így? — nem tudom. Én ma még az utcán rámmeredő szemekből csak azt olvasom: mily boldogság nagy író utódjaként élni.

Ma még az.

De később?!

Április.

(1894 márc. 15.)

Gárdonyi Géza első verskötete. Annyi prózai nyomdafesték és keménytábla után meglepetésszerűleg hat. Más írók a vers cifraságain élik ki irodalmi kiskorúságukat. Rendszerint verskötettel kezdik. Olyan ez, mint a csecsemőnek a csengő. Gárdonyi egy elégetett verskötettel túljutott a csengőskoron. Gárdonyi lelakiszerelme: Pék Katica megfosztotta vagy megmentette az irodalmat Gárdonyi verspróbálgatásainak az utókorra maradásától. A Gergelyi Katicáról szóló egyetlen verset is a Vas megyei lapok őrizték meg az elmúlástól. Az Április kötetbe érdemesített legrégibb versein: *Katicám* (1884), *Krisztus álma* (1888), a *Kanásznóta*, *Levelek a ten-*

gerről (1889), *Boldog éj* (1890), *Kossuth Lajos neve* (1891), *Irma* (1891), *Annuska lelkem* (1891) meg másutt is néhol meglátszik, hogy Gárdonyi keze nem a hivatásos verspengető művésze. Gárdonyi elbeszélő. Testestől, lelkestől az. Ha keze ráfutamodik is néhány akkordra a rímek csengő billentyűjére, az elbeszélő hang itt is előtűnik soraiból: *Házassági ajánlat*, *Az utolsó ember* (bundában olvasandó), *A kupéban*, s valójában csak az ezeken kívül zengett, többnyire rövide kurtított versek rímei azok, amik bájosan csilingelnek. Verseiből itt-ott a népdal egyszerű hangja dalol felénk. (*Levél a tanyáról*, *A báró kisasszony*.) Néha csak hangulatot, kapunk belőlük, néha meg csak írói kedvtelésből fakadt vidám ötleteket: (*Te kis hegyi rózsa*, *A Szikszay ablakában*, *Emeleti kisasszony*). A kötet beköszöntője gúnyversek. A szerző magamagát gúnyolja. Szokatlan őszinteséggel. Háromszor. Egymásután.

Szerelmes dalai a legáprilisiabbak. Gyakran csak pillanatnyi hevülésűek. (*A mama elaludt*, *Mikor a nagymama*.) Néha meg a mult emlékek felvillanásának poetikus elkapásai. Verseivel Szabolcska egyszerűségéhez igyekezett közel. De néha Pórához térül vele. A kötet megjelenésében is Szabolcska biztatása szunnyad. Megjelenése után Szabolcska üdvözlése büszkélkedteti. E Szabolcskasorok melegebben hatottak Gárdonyi szívére, mint a nyomtatott kritikák hozsannája. Ezért feltárom:

Kedves barátom, Géza!

Három heti bolyongás után ma kerültem haza. Legkedvesebb meglepetésül a te új könyved fogadott. Egy párszor elolvastam ugyan már, de igazán élvezni még csak ezután fogom. Derék, jó

dolgot cselekedtél, hogy kiadtad. Magad iránt is, meg az olvasóközönség iránt is. Igaz, őszinte magyaros poéta vagy. Nagy szó ez ma, barátom! Nem azért mondom, mert én is ezt a hangot próbálgatom, hanem mert ebben találok, ebben látom a jövő poézisét. S ez irány felé nekem még mesterkéltek vagyunk mindnyájan. Sőt az még Arany is. A jövő nagy poétája a legmerészebb dolgot is úgy tudja és fogja majd elmondani, mint az abonyi parasztleány azt a remek együgyűséget, hogy

*Inkább nézném az abonyi kettőt,
Mint Majlándban ezt a harminckettőt.*

Szóval a természetesség aranyos korszakát a költészetünkben igazán még csak ezután várom. Mint ennek az egyik előharcosához küldöm el hozzád a lelkemet meleg kézfogásra és forró ölelésre.

A többit majd megbeszéljük élőszóval. Készülök föl Bpestre, ha lesz belőle valami. Ha nem: úgy itt a nyáron, de bizonyosan várlak. Ha én mehetek hamarabb, persze, fölkereslek. Még sokat akartam diskurálni, de itt a pósta.

Isten áldjon meg! Könyvedet még egyszer és sokszor nagyon köszönöm. Akármit mondanak majd rá, légy biztos, hogy okosan tetted, hogy kiléptél vele. Sok nagyon jó vers van benne, amik egyenkint fölérnek egy-egy mai ú. n. jeles poétákkal.

Felfalu, 1894 IV. 14.

Ölel

igaz szeretettel

Sz. Miksa.

Örök naptár.

(1894 márc. 20.)

Magyar Hirlapos megleégedettsége napjaiban Göre Gábor uram tollpörcögtetése mellett Gárdonyi Örök naptárt eszel ki, hogy aki boldog, 3301 esztendeig élvezhesse a napokat, aki meg boldogtalan, megvigasztalódjon:

— De jó, hogy életem nem fog 3301 esztendeig tartani.

Az öröknaptár a kalendáriumok kalendáriuma, Gárdonyi Géza találmánya. Gárdonyi Géza ötletéből sarjadt. A hosszú élet titkát már Szegeden megoldotta, William Black dr. megoldása csak akkor tökéletes, ha hiszékeny olvasóinak a napokat is előszámlálja. Legalább is a 3301 esztendőig. Mikor az első példányt a nyomdagép kifordította, hirtelen eszébe villant, a mindig naptárínségben szenvedő Sárvár-i principálisa s elhatározta, hogy küld neki egy 3301 évre szólót. Meg is írta az ajánlást:

„Idősb Barabás Györgynek, egykori kedves principálisomnak: Kívánom, hogy az utolsó dátumig használhassa. Gárdonyi.“

A naptárba Gárdonyi gazdag aratásos reménye vetődik el. Ötletéből aranyhullást vár.

De eredménytelenül.

Kitűnt: az Örök naptár elképzelésnek jó. De sikernek rossz.

A munka 3301 évig is eltartó kemény papiroslapokon készült. A címlap Gárdonyi Géza illusztrációjával. A naptár azon az elven épül, hogy minden hetedik évben ugyanezzel a nappal kezdődik az év, így a hónap minden napja egyező. Az év napjait tehát hétféle változatban összeállítva kész az öröknaptár. A vonatkozó éveket a hónapok

fölött végigsorakoztatjuk. Amelyik év lejárt, azt a könyv tulajdonosa egyszerűen áthúzza.

Eddig rendben is lenne az ötlet. De közbe szól a szökeőv.

Ezen is segít Gárdonyi.

Szökeővben március elsején átugratunk a következő évszámra.

Ezt az átugrást már nem értette meg a község.

És még egy hiba, amire nem számított.

A naptárak után 1894-ben évi illeték járt az államkincstárnak leróva bélyegeken. Gárdonyi naptára 3301 évig jelzi az időt. A pénzügyi hatóságok 3300 év adóját egyszerre követelték Gárdonyi Gézán. Ily alapon az öröknaptár ára könyvben és adóban egy ház árára dagadt. Mire Gárdonyi a naptárilletéket fináncértelemhez idomította, már benne járt az idő öreg márciusban s mindenki kijózanodott az öröknaptár kíváncsisága gondolatából.

A naptárnak még egy nevezetessége azonkívül, hogy soha el nem kopik. Amikor Gárdonyi IX. Gergely pápa ihletével öröknaptárának a szentjeit piros vagy fekete betűkbe öltöztette, csodálkozva látta, hogy az ő szerencsétlen halállal kimult (1893 aug. 20) Árpád öccse nevének se piros, se feketébe öltözött szentje nincsen a listáján. De hogyan is lehetne, hiszen a honszerző Árpád a Hadúr szentje, fehér lovat áldozó büszke pogány. Nem igazság, hogy a honszerző őznek, az én kedves Árpád öcsém patronátusának névnapja vesszen. Mikor köszöntsék fel Árpádot a női ideálok. Mikor koccintsanak vele a víg jóbarátok. A magyar nemzetnek is illik, hogy Árpád neve legalább évente egyszer emlékezetébe forduljon még akkor is, ha

nem kereszt előtt áldozott, amiről a honszerző magyar legkevesebbet tehet.

Gárdonyi ceruzája IX. Gergely pápa művén javított. Az öröknaptárába Árpád nevét január 5. Árpád születése napjára berotta és kirántotta a helyéről szent Simont, akinek ez a kalendáriumcsinálás a legkevesbé fájhatott, merthisz Simonból akad az évben még éppen elég. Ziegler Árpád ugyan nem élvezhette névnapjait. Azonban Gárdonyi jóbarátja Feszty Árpád a *Magyarok Bejövedele* nagy kvalitású piktora különösen örvendezett, hogy Gárdonyi nevének is és főműve alakjának is helyet szorított a szentek seregében.

Novellák. Tárcák.

(1894 ápr. 7.)

Egyszerre, majdnem egy napon, három kötet könyv röppent ki a tolla alól. *Novellák* kötet, a *Tárcák* kötet prózája és az *Április* kötet versei.

Mind a három kötetet a szerző maga adta ki. Keresett rá kiadót. Nem talált. De érezte, e három kötet után nemsokára elérkezik az idő, mikor a kiadók majd őt keresik.

Miért mérte két kötetbe a *Novellákat* és a *Tárcákat*, nem tudom. Novellái épp olyan tárcák, mint amilyen novellák tárcái. A címet meg lehetne cserélni a két köteten észrevétlenül. Mindkettő az egyszerűség művészete. Olyan írás, minőt Gárdonyi eddig még nem produkált, akár *Novellának* nevezi, akár *Tárcának*, mindegy. Az azonban bizonyos, hogy felnyúlt érte a nemesebb irodalmi irányzat polcára s onnan válogatta ki közönségének.

A mesemondó Gárdonyi a nagyváros zúgó-morajló hangzavarában is felölti a falusi gúnyát s

a búbos kemence mellől kihangzani szokott egyszerű mondókával beszél érdekes cselekményeket. A szerzőt a nagyváros nem gyúrja át, mint író-társait. Megmarad falusi elbeszélőnek, de olyan-nak, akire a főváros is kíváncsi, mert hangja szokatlan. Témája eredeti. Történetei jobbára falusi szenzációk, ami a kövárosokat nem érinti. *Mi az a szerelem, az Egy csodálatos történet, a Hordj magadnál tüzet, Annuska apáca lesz, A zászló átmarad*, mind-mind zsuptetők fölött átcsapódó vidéki levegőt lehel. Igénytelen történetké, de az egyszerű lelkek mélységeinek kincsei. Magyarok az alakjai. Magyaros a gondolatforgása; Szükszavúsága. Nyugodt, kimérték mókái. Múzsájáról érezni, hogy valahol a Duna-Tisza közén él és csupán egy novellája, a *Mari néni* — *Pista bácsi* idején látogat el hozzá Pestre kedélyes kiruccanásként, de mire a Tárcák kötetéhez keres ihletet, már újra lent tanyáz valahol Szeged vagy Arad környékén.

A *Tárcák* tizennégy cikk. Világa ugyanaz, mint a *Novelláké*. Falu. Kisváros. Egyszerű népek. Süldő szerelmesek. Cicomátlan nyelv. Már az első soraival, *A falu dicséretével* befut a meszelést kedvelő vályogházak közé.

„Szeretem a falut. Szeretem benne azokat a fákkal árnyékos apró házakat. Azokat a széles, gyöpös utcákat, amelyek árkaiba befordul a tót-szekér, de a víz soha. Szeretem azokat a kerítésen áthajló nagy eperfákat, amelyeknek sóhajtozó lelke van. Szeretem a komoly, subás férfiakat, akik mind filozófusok... és... akiknek élettörténetük három lapból áll. Az egyik benne van az anyakönyvben. A másik az adólajstromban, a harmadik a fakeszthen.”

Milyen messzire ragad ez a néhány sor is Gárdonyi utolsó novelláskötetétől, a *Figuráktól*.

A *Tárcák* levelei között lapul a szegedi újságíró iskolai érettségi okmánya. Az egyszerűség művészetének megérzéséhez és szándékos rajzolásához valóban jelesen érett toll kell, különben a szerény tárca szerény keretéből nem ütközne ki sohasem az ízlés, a mesék naív kedvessége. A *Tárcákban* nincs meg a régi, minden áron nevetetni akarás. A szerző megelégszik a szelíd mosolygással s azon igyekszik, hogy azt végig megtartsa olvasói arcán.

A *Tárcákban* egyedüli, a mi talán nem teljesen tökéletes: a rendezés. *A falu dicsérete* után *Egy barátom emléke*, ezt követőleg *A falu télen*, majd *Hogyan kell verset csinálni*, *Mák István tudománya*, *A fiam gazember*. *Vallatás*. Az *ételek királya* . . ., de nem folytatom tovább. Más elrendezésben az írások talán még makacsabbul követelnék a sikert, mint így. Hogy mennyire igaz, amit mondok, bizonykodik mellettem a *Novellák-Tárcák* új kiadója, Singer és Wolfner, aki Gárdonyi kiadói vállalkozását folytatva, a második kiadásnál átcsoportosította a két kötet tartalmát s az egyhangulatban mozgókat *Tizenkét novella* aranybetűivel külön köttette.

A *Novellák Tizenkét novellára* való elkeresztelése Gárdonyi kiadójának leleményessége. Az örökké számokkal dolgozó kiadó gondolkodásában rendkívül érdekes ötletnek tűnhetett a 12-es szám hozzáragasztása a címhez. 12 drb. novelláért a 5 frt stílusú címet Gárdonyi csak akkor tudta meg, mikor a kirakatokból vigyorgott feléje a banális ötlet. A *Novellák* ugyanis csak nyolc novellák voltak. A kiadó a *Tárcák* kötetből átcsúsztatott a novellákhoz kettőt (*Hogyan kell verset csinálni* és a *Megismételt idill*) kölcsönként a *Száz novella* kötetből egyet (*Török Salamon*). Egyet meg ráadásnak íratott Gárdonyival. (*A csonka pók*.) A meg-

hizlalt soványka *Novellák* kötetbe így ékelődött valami új is és kialakult a tizenkettő. A kiadó átvette Gárdonyitól a *Novellák* és *Tárcák* könyv készletét. Tehát jó üzletet kötött. A kirakatba bekerült háromféle alakban, majdnem ugyanaz a könyv. *Novellák*, első kiadás, *Tizenkét novella*, második kiadás és *Tárcák*, első kiadás borítékkal. A felületes könyvvadász külön is rajta veszthet mindegyiken.

Az idők bizonyossága, hogy nem volt szükség a *Tizenkét novella* keresztelésre. Mégkevésbé a három köntösre. A *Tizenkét novella* kötet önmagától nőtt jelentőssé. Egyik novellája, az *Annuska apáca lesz*, első virága a szerző azon gondolatcsokrának, amelyből a *Báró lelke* regény és az *Annuska* színműve kötődött. A megismételt idill-ből az *Új lámpás* című két felvonásosa penderül elő. Harmadik novellája, a *Mari néni, meg a Pista bácsi* pedig irodalomtörténetileg érdekes, kalandos pályát járt. Híre Európaszerte befutja a sajtót és egy irodalmi plágium ügygel kapcsolatosan hetekig foglalkoztatja a lapokat. (1900 jan. 12.—febr. 5.) Ez a plágium hír első trombitája Gárdonyi Géza komoly prózaírói hírnevének és tehetségének.

Mikor Gárdonyi Géza ezt a *Mari néni meg a Pista bácsi* novelláját megírta és könyvben jelentette, az irodalmi kritika hőmérője nem jelezte valami új felfedezetlen érték feltolakodását. A szúrósszemű műbírálok langyos, vállveregető fogadtatása után a könyv talán hamarosan el is temetődik a könyvkereskedők polca finom szürke porába, ha a véletlen nem segíti hozzá, hogy sikerül külföldön megszereznie könyvének az elismerést. Nagyobb elismerést, mint amit itthon elért.

Megszerezte pedig 1900-ban, a világkiállítás idején, s nem kisebb helyen, mint Párizsban.

A *Journal* című, előkelő napilap, nemzetközi pályázatot hirdetett elbeszélésre. A bíráló bizottság elnöke, *José Maria Heredia*, a francia akadémia tagja és a bíráló bizottság tagjai, az ezerfrankos díjat két pályamunkának ítélték oda, egyenlő arányban. A pályanyertes elbeszélések egyikének a címe: *Histoire d'enfant* (Gyermektörténet). A jeligés levél szerint szerzője *Baron Gri-vot de Grancourt*, újságíró. A *Journal* 1900 január 6-án közölte a díjnyertes kis novellát. A novellából kitűnt, hogy az nem más, mint Gárdonyi Géza Mari néni, meg Pista bácsi elbeszélése. Változtatás a pályamunkában csak annyi, hogy az előkelő álnévbe burkolódzott francia író az elbeszélés nénije helyett maga magát szerepelteti és hogy az Atilla-utca Rue de Fleursre változtatódott.

Gárdonyit íróársai sietve figyelmeztették a plágiumra, egyben melegen gratuláltak a kitüntetéshez. Gárdonyi egy lépést sem tett jogai érvényesítésére. Tehetségének e váratlanul ért elismerése után nem törődött anyagi károsodásával. Megelégedett annyival, amit a Pesti Hírlap írt a plágium közlésével kapcsolatban:

„Gárdonyit csak az vigasztalhatja, hogy elvégre az sem kis dolog, ha valakitől még a franciák is lopnak.“

Tóth Béla, az Esti levelek finom tollú írója, és mások értesítették a *Journal*t az irodalmi kalózkodásról. Mire a francia kormány kisebb kitüntetéssel kárpótolta a díjavesztett eredeti szerzőt.

Gárdonyinak ezekután a *Tizenkét novella* a szívéhez nőtt. Meleg szeretettel átjavítva, újból sajtó alá rendezte és újból átaranyozta a számára ily dicsőséget hozó kötetét és most már a honi kritika ünnepi taracklövöldözései és beharangozása

mellett bocsátotta ismét útjára az újbóli második kiadást 1901 januárjában.

Feszty körkép.

A Magyar Hírlap politikai riporter szerepét nem sokáig bírta. Naponta parlamenti ülésekre járogatás és ott tétlenkedés, nem Gárdonyi természetének való. Nyugodt honatyavérre mérték ki azt és nem ideges újságírószervezetre. Mert a honatyá mögött az ősökől öröklött búzatáblák megnőnek akkor is, ha tulajdonosuk akár otthon csücsül vagy akár Pestre jár a császárt lébe mártogatni. De Gárdonyinak nem voltak tanyás ősei és egyéb ily ekeszarvhoz illő nemes és gazdag elődei. Gárdonyi maga szántott és maga vetett. Szántott tollbarázdákat. Vetett gondolatokat. Új alkuba fogott hát a Magyar Hírlapékkal (1894 május 29) s kiharcolta független idejét tollának és önmagának. Négy tárca és két Göre havonként egy százas. Ennyi elég a mindennapi kenyérre Gárdonyinak. Negyvenet még hozzátold az Én Ujságom s élhet vígan minden kalitka nélkül a szabadság mezején.

Miután ideje függetlenségét Fenyő Miksa főszerkesztőektől így megszerezte, egyéb hasznos foglalkozás után nézett. Mert a feladatot, amit a Magyar Hírlap alkuja rárótt, ha jól nekiveselkedett, két nap alatt készre teremtette. Szerencséje volt Gárdonyinak, hogy Árpád apánk seregestül, aszonyostul, Szvatoplukostul az ezeréves kiállításra Feszty művészi buzgólkodásából két esztendővel hamarabb megérkezett kelleténél. Ami vagy onnan van, hogy honfoglaló ősrünk táltosai az ezerig számolásnál eltévesztették a rovást, vagy pedig, hogy Árpád apánk pontos ember lé-

vén, seregét és Szvatoplukját hamarabb iderendelte, nehogy a nemzeti nagy emlékezetből kieszen. Gárdonyi Géza vállalkozott rá (1894 május 18-án) hogy Árpád vezér magyarjainak dolgát legalább addig az óráig intézi, míg Árpád apánk büszke fehér lován meghallgathatja az ezeréves fennállást megnyitó Gotterhaltet. Aztán majd elváltik hova fordul a helyzet, visszatér-e Árpád a sírjába vagy tovább is köztünk marad.

A Feszty-körkép titkársága az irodalom vezérének, Jókai Mórnak szalonjába vezette be Gárdonyit. Feszty Árpád, a Magyarok bejövetele körkép megteremtője, Jókai veje lévén, hetenkint megfordult Gárdonyi a nagy író otthonában. Gárdonyit először Bródy Sándor mutatta be a Jókai-családnak. Bródy Sándor volt az, aki Gárdonyit Fesztynek a körképtitkárságra ajánlotta. Gárdonyi egyszerű falusi életével úgy nyitott be Jókai írói hajlékába, mint a mesebeli hetedik kisfiú a tizenharmadik szobába. Félénken lépte át a küszöböt s ha rápillantott a nemzet csodálatos földi kincsére, az irodalom aranytollal, aranylélekkel, mesemondó nyelvvel megáldott alakjára, mintha ránehezült volna lelkére a boszorkányos félelem s megremegett volna, hogy az őt innen ki fogja kergetni.

Pedighát mit láthatott Jókaiéknál?

Egyszerűséget. Barátságot. Szeretetet.

Igaz, hogy akkor Gárdonyi még nem volt csodálni való. A kopott ujságírócskának füle mellett akkor még csak ceruza volt vagy toll és nem babérlevél.

A felejtethetetlenek rajzolt első belépő is olyan kispolgáriás jelenetben történt, hogy még Gárdonyi naplója sem keres hozzá cicomás szavakat.

„(1894) jún. 23. Este az öreg Jókait, Fesztyéket Tubával (komáromi képviselő) vacsoránál találtuk. A pirításban én is részt vettem. Mert a földi istenek pirítóst esznek.“

Göre Gábor szózatya.

Tisztolt nemzet, urak és parasztok!

Lyó egíssigöt és a zúlyesztendőbe boldog úly-évet kívánok, no ki hitte vóna, hogy az képviselőházi harangozó úr lögyék az minyisztörelnyök, — annál én is alkalmasabb embör vónék, no el is kőti az a Vekerle úr pízit, attúl tartok mán is möggebett az húszkrajtzáros mög az 4-gy krajtzáros, alighogy kihúzta az Vekerle úr az lábát, szöröntsére korán túladtam rajtuk az kösség ládájából, mivelhogy mondok Szilveszter estéjin Tisztott eskütt urak legjobb ha az huszasokat és négykrajtzárosokat mögisszuk, no az zsidó nem is akarta elfogadni így a fizetést, de mondok most 11-gy óra van és éjfélig tartozik elfogadni, hát aszondi ráérnék fizetni éjfélután is, mondok nem vagyok bolond és minekutána mögolvastuk, hogy versenyfésülés vót Budapestön, hát kihirdettem, hogy a ki háromkirájokig bé nem fizeti a zadót, hát versenyfésülés alá bocsáttatik, a minek okájér Gölöntsér Andrason kívül mindenki befizette, mivelhogy az kopasz.

No, hogy úgy biztat az Szörkesztő úr, hát én is csinállok könyvet. Hát ezönnel közhírré tétetik, hogy könyv leszön ijjen:

Göre Gábor bíró úr összes leveleji és egyéb költészeti versözettyei, beszámoló beszéde az nagy lyubileumról és tapasztalatai, amiket az Katufrék sógorral és Durbints sógorral, valamint az Maros ebkutyával szörzött. Budapestön, 1895.

Mivelhogy pedig e za könyv az pilyatzra nem kerül, kivetöm a zárát adóba, nehogy elkapkoggyják, hát ára úrnak, parasztnak 1 korona. Ez a zadó pedig az Magyar Hírlaphoz gyűjjék (Józsep-körút 47) idelyibe, hogy tuggyam hány darab könyvet nyomassak és hányat kötözve, hányat kötözetlenül.

Melyhöz hasonló lyókat kívánok

Göre Gábor bíró úr.

Ki gondolná, hogy a Göre-könyvekre nem akadt kiadó. Gárdonyi a lábát majd elnyűtte a kiadókeresésben, mégsem vállalták el még a Múzeum-körúton se.

— Ugyan kit érdekel az ilyen együgyű történet, — hárította el Wolfner.

Bezzeg, mikor aztán Gárdonyitól elkapkodták az első Göre Gábor termést, törték magukat érte a kiadók. Pedig az első Göre jelentéktelen formájú könyvecske volt. Külső méretre éppen akkora, mint egy közönséges postai levelezőlap. Száz oldalnyi a tartalma, de mintha sűrítve foglalna magában minden zamatos Göre-mókát, egy csokorban. Annyi mókát, hogy a későbbi Görék mintha csak ebből az első soványka füzetből nyúlottak volna tíz kötetre. Az első Görében illusztráció összesen két Jászai rajz, azt is a szöveg követelte elő. „Göre Gábor artzkepe elűrű, hátúrrú, ahogyan lemérték.“ Mennyivel más ez, mint Mühlbeck mester vonalai. Ma sem értem, a kontármunkával hogy is elégedett meg Gárdonyi. Az a Gárdonyi, aki Mühlbeck rajzait úgy osztályozta, mint a diákokét a tanár: egyes, kettes, hármas, négyes. A négyes jegyűt a kiadó visszaadta Mühlbecknek. A kettes, hármást meg-

őrizte. Az egyest felhasználta. Még ily kegyetlen tortúra után is szegény Mühlbecket így szokta volt bemutatni Gárdonyi a barátainak:

— Mühlbeck Károly festőművész, az árnyéknélküli ember feltalálója!

Pedig tagadhatatlanul kiváló hozzáértéssel ceruzásztá, pingálta a Göre-alakokat s amellet oly lelkiismerettel formálgatta Gárdonyi óhajtásait, mintha azt remélte volna, Gárdonyi valami külön Göre-körképet festet vele majd az lyubileonyi nagykiállításra.

A Göre, Durbints, Kátsa alakjára Gárdonyi parancsa ma is él emlékeimben.

— Készítsen három paraszthalakot. Egyik olyan legyen mint Pósa, a másik mint én, a harmadik mint Wolfner. Aztán hozza el hozzám a lakásomra, majd ott megmondom, melyik kezébe illessze a bírói pálcát.

Pósa talán sohasem eszüdött rá, hogy az ő összezsugorított alakja viseli a tekintélyes bírói hivatalt Lepénden és hogy a könyvesboltok kirakataiból az ő kerek képe gömbölyödik elő Göre Gábor mind a tíz kötetéről fehervászon nemzeti viseletben.

Pöhölyék.

(1895 febr. 21.)

Pöhöly Zsófi c. elbeszélés volt az első, a Pöhöly-familiából szakajtott történetek közül még Szegeden. (Szegedi Napló 1891 febr. 15.) Pöhöly Zsófi a Pöhöly János lánya, a városba szegődött úri szolgáltra, hogy az apja kifizethesse a szatymazi Balogh-szőlő utolsó rátáját. Éppen letelt a törlesztés. Pöhöly János elégedetten bámul ki a zúzmarás ablakon a hideg télbe, mikor a kisbíró

meghozza Zsófit a cselédsorból s ezt olvassa a hivatalos papirosról a szoborra kövült családnak.

— Pöhöly Zsófi, tizenhat esztendő, éjjeli csavargás miatt hazatoloncoltatik.

Az anyja kilöki az egy szál vékonyka ruhában didergő Zsófit:

— Gyalázatos! Takarodj!

Pöhöly János csak ennyit mond:

— Jól tetted.

E két mondattal Zsófi életsorsa elintéződik.

A kis Julcsa, Zsófi testvérekéje, az asztalra fekteti karját, ráborúl és sír:

— Szegény Zsófi!

— Hallgass! — förmed rá Pöhöly János, — az nem Zsófi többé. Az egy . . . személy — s kiballagott az ököristállóba.

Pöhölyné darabig bámulja Julcsát. Aztán lebontja magáról a nagykendőt és odadobja az asztalra.

— Vidd utána . . . mondd, hogy menjen a présházba.

Gárdonyi első novellája volt ez Szegeden, amivel feltűnést keltett. Jelentéktelen történet, de részleteiben oly finom írásmunkával cizellált, hogy ha véletlenül Gárdonyi külföldi író, az elismerés Ouida: Egy pár kis facipője mellé oda-teríti Pöhöly Zsófi meleg kendőjét. A szegedi íróskodás világából kiemelkedő sikere Pöhölyékel Pesten is előfogta. Mint a Magyar Hírlap munkatársa megírta a folytatását regénynek. Igazi parasztregegynek. A Magyar Hírlap hasábjain. A regényből a régi sablonokat megvető írásművésze csillogott elő Gárdonyinak, aki stílusa egyszerűségével adott vonzó és értékes külsőt a falusi ember köznapi történetének.

Pöhölyék!

Gárdonyi lelkét öntötte e regénybe. Minden írói tudását.

Bródy Sándor a Pöhölyéket kötetbe megjelenésekor így méltatja a Magyar Hírlapban (1895 márc. 14.): „A *Pöhölyék* szenzáció volt közöttünk. Szeretném ha az olvasó egy délután, — azon a napon, amikor egy-egy Pöhöly-tárca megjelent — hallotta volna az írók gyűlőhelyein a beszélgetéseket. Az érdeemes parasztfamilia neve hangzott minden felülről. Mulattak rajta, örültek neki, dicsérték. Ami engem alázatos visszhangjukat illet, különösen nagyra becsülöm Gárdonyi e könyvét.“

Bródy Sándornak e sorokban rejtett baráti ölelése áthullámzott a többi érdeknélküli napilapok és folyóiratok betűin is. Gárdonyi a Pöhölyék könyvével szeretettette meg magát igazán író-társaival és közönségével. Egyetlen ünnepietlen hang verődött csak fel az irodalomban Pöhölyékre. A Hét soraiból, Kiss József (1895 márc. 10.) kezéből. Kiss József a Pöhölyékre vonatkoztatva ezt írja a szerzőről:

„Nagy íróvá aligha fogja magát kinőni, mert látóköre, világa szűk és korlátolt, de szeretetreméltó egyéni tulajdonságaival nagy olvasókört fog magának hódítani és az is valami.“

Pósa asztal.

Kerek tábláját Szegedről gurították fel Budapestre, ékes írotollú, gömböc elnöke elé. 1895 április 24-én. A felgurítást nyomtatott betű ünnepelte *Pósa-asztal* címen. Nyomtatott betű: folyóirat. Megjelent belőle összesen egy évfolyam és egy szám, azzal a fenyegetéssel, hogy a „jelentkező előfizetők rendőri megfigyelés alá vétetnek.“ E la-

pocskas voltaképpen négy lapocskas, (ahogy Pesten mondják: négy oldal), „időhöz nem kötött időszaki közlöny“, leleplezi az Orientben rejtőző asztaltársaság tagjait és Pósa-asztal lábraállításának történelmi részleteit. Különben ki merne arra csak gondolni is, amit a vezércikk merészen állít, hogy t. i.

„... a Pósa Lajos asztaltársaság nyomai a ködös ókorban vesznek el. Már Plinius megemlékezik egy athéni vizsgálatról, ahol több Posalaios megbuktatott egy Andronikus Merklerios nevű spártai timpánistát. A Posalaiosok az egész középkoron áthúzódnak, de az igazi virágzásukat csak a XIX. század végén érték el.

A kilencvenes években történt, hogy a Posalaiosok elnöki széke megürülvén, az Asztal egy tekintélyes imponáló elnök után nézett a négy folyó országában. Csakhamar felfedezték Pósa Lajos szegedi poétát, aki nevét az asztaltársaságtól vette s aki a meghívásra rögtön felutazott Budapestre, hogy az elnöki széket elfoglalja. Azóta mindig benne ül, kivéve a szombatokat s a társaság évkönyvei feljegyezték, hogy a Posalaiosok az ő elnöklete alatt tettek szert a legnagyobb népszerűségre. Pósa Lajos nevéhez a reformok egész láncolata fűződik; ő kodifikálta a beiktatási törvényt, amelynek értelmében minden új tag számos liter bort köteles közprédára bocsátani sikerült vizsgája örömére; (egy későbbi törvény a kötelező szó-davízhozatást is elrendeli), ő állította össze az új vizsgarendet s ugyancsak ő foglalkozik jelenleg a vizsgázók egyenruhájának fontos s égető kérdésével.“

Pósa-asztalhoz való mellételepedés ugyanis nem ment egykönnyen. Furfangos újságírók ravasz kérdéseire körmönfont választ kellett kívágnia a

vizsgázónak, ami sokszor bajosan sikerült. Gárdonyi Géza Göre Gábor bíró filozófiájának kifent élével eresztette tömött bajusza alól a jelöltnek az észcsavarintó kérdéseket, amikből csak egyet jegyzett fel Gárdonyi naplója ízelítőnek egy ma is élő író tagfelvételéről. A kérdés így pattant elő a tányér- és pohárcsengés zajában Gárdonyi komolyvonású homlokából:

— Miért harapott Éva az almába?

Nem megnevezett írónk a Pósa-asztal öreg tagjaival egyetemben összedugták fejüket s nagyfontoskodva feszegették koponyájok belsejét a problémán. Vajjon, hát miért? A megoldása éjfél után kettőkor történt, mely ideig a jelölt úrnak fizetnie illett az asztal összes elfogyasztott itókáit, mígnem Gárdonyi elárulta a feleletet:

Bizony Éva csupán azért harapott az almába, mert:

— Nem volt neki kése.

Kiruccanások Pestről.

A vidéki emberek hamar egymásra lelnek a főváros forgatagában. Örömmel köszöntenek üdvözletet s ha otthon csak az egyjárataposás kapcsolta is össze őket, majdhogy egymás karjaiba nem rohannak meglepetésükben. Érthető is. Az, akire rátaláltak a kisvárosnak, falunak ugyanazt a részét hordja lelkében, mint ők. Mindketten csak köpaloták közé tévedt idegenei a nagyvárosnak.

Hogy a maradhatatlan vérű Gárdonyi hogyan birta idegekkel a nagyvárost, csak a naplójából érthetjük meg. Alig akad hónap, hogy ki ne rucant volna valahová egy-két napra. Ha máshová nem, leszaladt vonaton Győrbe gyermekei látására, kiket a rideg törvény 7 éves korukig anyjuk-

nak ítelt. Gárdonyi 1893 aug. 25-én érte meg azt a jelenetet, amit a *Bor*-ban színpadra vitt, mikor Mihály bácsi a szekérrel a ház elé állva kérdi Baracsot:

— Gyühetnek?

— Gyühetnek — szólt vissza Baracs zengés-telen hangon, s lerántja újjáról a karikagyűrűt s odavágja Szunyogh Rozi lába elé.

E jelenet után Gárdonyi csak havonta egyszer láthatta gyermekeit. Ha több ideje kerülközött, el-rándulgatott békességesebb vidékek felé is. Szegedre, Aradra. Nyaranta meg édesanyját látogatta meg Szőlősgyörökön. 1893 júliusában Rohicsón járt egészségét foltoztatni majdnem egy hónapig. Utána Siófokon üdült. Vasúti szabadjegyét higantermészetéhez mérték. Utazgathatott az országban, merre jól esett.

Fesztyékkal való ismeretsége alatt a budapest-komáromi vonalat még gyakrabban járta. Feszty Árpád tanyájának, Kingyesnek felfedezése (1894 szept. 12.) Pósával és Lányi Gézával ugyan nem a legszerencsésebben sikerült, mert egy holdvilágos éjszakát végigkocsikáztak a békazenés nádasban, míg végre a fiakkeressel együtt az álmoságtól kimerülve, a fiakker elé akasztott lócsontváz eltévesztette a helyes utat és rálelt Feszty sárfészkére.

A kingyesi kirándulás nógató bizalmat öntött vállalkozó szellemébe. Olaszországnak is nekiutazott egyedül. Velence művészien fodrozó hószerű házai, lóherelevelű ablakai, útcai tengere, álmvilág ígéretével csalogatta (1895 ápr. 20—27.). De ily hosszújaratú kirándulásokra, ha folyton vágyott is, lefékezte vágyait erszénye.

Micsoda öröm volt számára, mikor az Otthon hírlapírók körében Bársony Pistát megismerte. Úgy tekintett rá, mint a saját falujából akadt

atyafira, a másik atyafi az Emke sarok forгатagában. Szerette volna, ha a villamosok, kocsik megállnak s megvárják, hogy kibeszélgethessék magukat az otthonvalókról. Mert Bársony Pista vidékisége az első pillanatra éppúgy lerítt az arca szögletes csontjáról, mint Gárdonyié. Megtalálták egymást.

És ahogy Bródy Sándor rohant annakidején az ő Gárdonyijával Jókaiékhoz. Gárdonyi az ő Bársony Pistájával ugyanazt cselekedte. A különbség csak az, hogy Gárdonyi megmaradt a félszeg néptanítónak Jókai író-tolla csarnokában, Bársony Pista pedig a furfangos vadász éles szemével észrevette a könyvek hátára odavetett hegedűt és megmentette szófukarsága visszatetszőségét. Oly gyönyörűen rázendített, annyi művészettel, hogy minden társadalmi konvenciót kiforgatva, éjfél-ig hegedült Jókainak. (1895 jan. 21.)

Bársony Pista, a vadász, nem hagyhatta vizsonzatlanul, hogy a hegedűjével így célba talált. Elcsalta Gárdonyit az ő szalonjába: Fülöpszállásra, a nádasba. (1895 aug. 15.) Kezébe nyomott Gárdonyinak egy rettenetes kétsövű mordályt, nyakába akasztott egy tölténytáskát, tele patronokkal, hogy Gárdonyi a súlyos teherbe majd leroskadt. Alig tudott megindulni s a tizedik lépésnél már átrendezte a puskát balra, a patronokat jobbra, hátha úgy könnyebb. Debizony, nehéz volt az úgy is annak, aki nem szokta.

Rövid bandúkolás után Bársony Pista a fülöpszállási réten előkeresett a zsebéből egy ív papírost s rárajzolt cikázó vonásokkal egy madarat, kiakasztotta egy faderékra.

— No, Göre. Most így fogod a puskát. Így húzod fel a kakast. Így célzol és így állsz neki szét-

vetett lábbal. A fegyvert válladhoz szorítod. Erősen. A csövön végigsiklik szemed és lősz.

Gárdonyi felemelte a fegyvert.

Célzott.

Lőtt.

A papírosmadár testén apró, fekete pontok sűrűsödtek.

Gárdonyi talált.

Bársony Pista csodálkozott.

Ballagtak odébb. Bársony egy csalitos szélén vizsgálódásaiba elmerült bábaszarkát pillantott meg.

— Látod azt a madarat? Bábaszarka. Célozd meg.

Gárdonyi célzott. Lőtt.

A szarka lebukott.

Bársony Pista csodálkozott. Gárdonyi is.

Bársony azon csodálkozott, hogyan sikerült ezt Gárdonyinak így eltalálnia. Gárdonyi meg azon, mit lehet azon csodálkozni, hogy ő a szarkát eltalálta.

Beültek a csónakba. „Kákás víz. Vízililiom. Árnyékként megjelenő vízivadak.” (Napló.)

Itt már nehezebb a feladat. Mozgó csónak. Mozgó cél.

— Nézd, ott egy bűvármadár — susogja Bársony.

— Lőhetem? — kérdi halkán Gárdonyi.

— Próbáld.

Gárdonyi lőtt. A bűvár ráterült a vízre. Talált. Ezenkívül ejtett még: egy vörösfejű rucát, még egy kis bűvart, egy szárcsát és röptében egy kis halászkát. Eredmény: hat lövésből hat találat.

Ilyet még nem látott Bársony mester.

Gárdonyi nem állta meg szó nélkül:

— Te Pista, ez a fegyver meg van babonázva. Annyira tudja már, hová kell lőnie, csak feléje tartom a célnak és talál.

— No, majd mingyárt meglátjuk.

Egy fecske röppent el fölöttük a magasban. Isten madárkája. Bársony Pista ráfogta a puskáját. Hosszasan célzott. Lőtt. A fecske lebukott.

— Ezt csináld utánam.

Gárdonyi jó megfigyelő szem. Észrevette, hogy Bársony Pista akkor sütötte el a fegyvert, mikor a fecske röppenésében hullámvölgybe lendül. Célzott. A fecske nyílként csapódott alá a magasból.

— Hihetetlen! — álmélkodott Bársony. — Nocsak, még egyszer.

Gárdonyi célzott. Hosszasan. Ismét egy fecske forgott le az égboltról.

— Ilyet még nem láttam! — csóválta a fejét a fővadász.

Gárdonyi ismét fecskére célzott. Hosszan. Hosszasabban, mint előbb. A fecske eliramlott.

Másnap reggel, ahogy Bársony Pista fülöp-szállási tanyája ajtaján kilépett Gárdonyi, az ereszlet fészken lát egy fecskét. A mellén piros vércsík vonalzik végig. Bágyadt, beteg szemével rápillant Gárdonyira, vádolón.

Gárdonyi sohase vadászott többé. Szégyenkezve, sajnálkozva rejtette fiókjába Bársony Pista felszabadító bizonyítványát:

A legkomolyabban bizonyítom, hogy Gárdonyi Géza barátom hallatlan rekorddal végezte itt első vadászatát. Az első nyolc lövésre, amit életében tett, lőtt egy próbacentrumot, azután egy bábaszarkát, azután röptében egy kis halászkát, meg

két fecskét, továbbá a vízen két kis bűvárt, egy vörösfajú rucát, meg egy szárcsát. A kilencedik lövést végre elhibázta.

Fülöpszállás. Balassi-rét.

1895. aug. 15.

Bársony István

Gárdonyi valahányszor rápillantott az írásra, eszébe villant a véres vonalka a szomorodott mádárszív fölött.

Menekülés a kövárosból.

Gárdonyi, hogy élvezhesse a jó szabadlevegőt, eljárógatott botanizálni a budai hegyekbe (1895 május 6-tól) szinte minden héten, s kisdíákos szorgalommal gyűjtögette a füvek, virágok ismeretlen bájosait, illesztette durvaszövetű itatós közé gonddal, törődéssel. A budapesti zajgó élet, ingyencfalatú vacsorák, sehogysem bírták szokássá fejleszteni nála az úri dőzsölő életmódot. „Minden ilyen multság után — gyónja meg naplójában — valami ürességet érzek lelkemben. Nem termékenyít. Nem érzem azt a lelki megtalálást, amit csak egy virág látásakor is érzek. Elvesz belőlem. Kiszárit. Lehangol. (1895 május 15.)

Növénygyűjtő tudományos szórakozásában Gárdonyi egy érdekes herbáriumot eszelt ki magának. Híres nagyságok sírjáról, szülőháza vagy lakóhelye kertjéből egy-egy szál vadvirágot, fűszálat szedett s gondosan laposra simítva helyezte emlékei közé. Alája írta ugyanoly meghatódott érzéssel, mint amellyel szomorú témáit rótt sorokba: Mécsvirág (*Lychnis vespertina*) a segevári csatatérről, — gyermekláncfű (*Taraxacum officinale*) Pósa szülőháza udvaráról, — borostyán (*Hedera helix*) Jókai svábhegyi nyaralójából, —

vérehulló fű (Chelidonium maius) a római Colosseum teréről, — ballagó kóró Columbus Kristóf genovai szülőháza kőfaláról. Nagyon boldog volt, ha a hely méltóságának megfelelő értelmű zöldet tudott szakítani. (Ma e növényeknek jórészt csak a felirataik vannak meg. A Gárdonyi-család csemetéi iskolai növénygyűjteményeiket e lapokról lecsent növényekkel egészítették ki. Így a gyűjteményt idő előtt elérte a mult, csak szemelvények akadnak belőle a hagyatékban. Kár értök!)

Gárdonyi szorgalmas vidékrejárása a kővárosból való menekülés nyugtalan gondolata. Boldog volt, hacsak a Svábhegyre is kitehette a lábát. Jókaiékhoz. Vagy Óbudára. Cinkotára. Fótra. Vádra. Egy ily hajszolt-lelkű kódorgásában elvetődött Rákospalotára, ahol a vidék annyira megkapja, hogy házat alkuszik. A házszerezés hirtelen előcsapódott vágya napokig lelkesíti. Feszty Árpád kölcsönzi számára a vételárat. Gárdonyi bővült zsebbel, örömjújjongással ugrik vonatra a nyugati pályaudvaron:

— Végre lesz házam!

Boldogságában elnézi a vonatot. A személyvonat helyett a gyors pirosbársonyos ülésére telepszik. Első állomás Vác. Ide se jutott volna el másképpen talán soha. Megelégedett volna annyi földrajzi ismerettel e helyről, hogy Vácnál kanyarodik a Duna és a becsület. Ahogy Vácott a perronra kilép, összetalálkozik régi iskolatársával, Berinza Jánossal. Ki lecsalja őt a Pokol-kocsmába (1895 június 30.), a mult emlékek vidámságba öltöztetése végett. A vidámság azonban másfelé terelődik. A csárdába cigánykaraván vetődik. Gárdonyi feledve multat, házat, bort, barátot, tollára illeszthető témát lát Fáraó kócos ivadékaiban. Felfedezi köztük, élő-elevenen Kátsát, s megkapja az ötletet,

hogy Göre Gábor bírói széke mellé egy cigányt is ültessen, de egy szobával odább: a dutyiba.

Gárdonyi éjfélkor vetődött haza Pestre. A rákospalotai házat elvitte a gyorsvonat: mire Gárdonyi újra kiutazott, eladták.

Kátsa cigány megmentette Gárdonyit Eger városának. (1895 július 11.)

A hadak útján.

Horváth Gyula képviselő, a Magyar Hírlap főszerkesztője ötvenedik születésnapjára készülődött a szerkesztőség. Megfontolni való nyugtalan-ság kúszálgatta az íróársak petőfiesre bozontosított haját:

— Mivel kellene Horváth Gyulát születésnapján megtisztelnünk?!

Heteken, hónapokon át való töprengés kínoztta a munkatársakat. Az aranyfogantyús esernyőnyéltől, az ezüst hamutálcáig, minden gondolatvillanás mérlegre vetődött. Gárdonyi is oda szerénykedte véleményét a találgatásba:

— Urak. Mi a Magyar Hírlap munkatársai vagyunk. Ajándékunk kell, hogy kifejezője legyen magyarságunknak és a küzdelmeinknek. Az a gondolatom, Horváth Gyulának ajándékozzunk egy díszkardot. A kard pengéjére íródjon a mi nevünk s a tokját díszítse annyi rubinkő, ahány megyéje van az országnak. Ennél szebb ajándékot nem kapott még főszerkesztő e hazában!

— Helyes! Elfogadjuk! — lelkesedtek a munkatársak.

Gárdonyi ötletét a magyar történelem lapjainak forgatása termette. Az Athenaeum sajtóját azidőben (1895 márc. 29.) hagyta el a „Magyarok története“ díszmunkájának első kötete. A kötet

betűit Gárdonyi vizsgálódó lelkülettel szemelgette. A történelmi alakokban már akkor kereste, kutatta az embert. A látható jelenségekben a láthatatlan hátteret. Nemzeti multunk dicsőséges eszményeitől heteken át fűtve elhatározza: „a magyarok történetét megírom a népnek, versben.“ (1895 július 13.) (Ezek azok a versek, amik a Fűzfalevél-nyárfalevél kötetben költői talentumából fel-fakadoztak.)

A történelem lelkesítő lángja mintha csak szívéből szította volna olaját. Szenvedélyesen vetette neki tollát a munkának. A történelem leegyszerűsítése versre csak a szerzőnek volt „új irány.“ Fűtött érzésű hangulatában nem ocsúdott rá, hogy amit így papíroson tollából előmunkál, sokszor a legprimitívebb primitívség. Rákosi Jenő, Beöthy Zsolt jóindulattal kérlelték, ne folytassa tovább a verselést. A próza nekivalóbb. De Gárdonyi belső lángja lobogott. A történelem dicsőséges lapjait saját maga dicsőséges lapjainak érezte. Hogy mennyire oda volt érette, csak egy idézetet vetek ide a naplójából: „Kirándultam Visegrádra. Oly nagy hatást tett rám a vár, hogy egész éjjel lázam volt és folyton az forgott az eszemben. Soha semmi így meg nem rázott.“ (1895 szept. 15.)

A visegrádi vár borostyánillatú levegőjétől a pesti antikváriusok poros polcaihoz rohan. Könyveket vásárol. Csupa magyar történelmet. Egy kis-kocsira való (később igen hasznos) ócskaságot. Ekkor szerzi meg Thierry két könyvét Atilláról (140 frt!) A pogánykorral foglalkozik. A pogányvallás rejtelveivel. E munkájához kapóra jön neki az Ázsiából hazatért Zichy Jenő gróf is. (1895 aug. 19.), akivel Kemechey Jenő összehozza s heteken keresztül, nap-nap mellett együtt látni Gárdonyit a gróffal. Gárdonyit, amint a Mátyás-kávéház

asztalánál gyorsírással jegyez. A grófot, aki nem győzi magát feketekávéval, Gárdonyi egy este e pogány hangulatban a Magyar Hírlap szerkesztőségében szórakozásból összeír száz magyar lónevet. Az a gondolata, hogy Magyarországon a „pálya- és lófuttató társaság“ versenyein ne engedjen idegen nevű lovakat hajtatni. Fenyő Miksa szerkesztőnek nem tetszik az ötlet. — Miről Gárdonyi így panaszkodik naplójában: „Ez az ügy annyira elkeserített, hogy a lemondásomon gondolkoztam. Nem értik ezek, hogy mi a magyar dolog.“

Hogy mégsem mond le, oka: a kultuszminisztériumból bizalmasan felkínálják neki a magyar-történelemszakos tanárságot a pápai tanítóképzőben. Gárdonyi hálásan utasítja el. Diákmultja rémképeitől: az iskolapadoktól úgy megijed, hogy egyszerre szívesen megbékél a szerkesztőségi sorával.

Gárdonyi felfedezése.

Szabolcska Mihály Gárdonyi felfedezésére elindult. Felfaluból Budapestre. Mert ahhoz, hogy Gárdonyit valaki a fővárosban megleglje, olyanféle elszánt gyaloglásra, botorkálásra készülhetett, mint aki az északi sarkot keresi: egy összegöngyölt nemzeti lobogóval és egy útirányt jelző mágnesűvel. Bizonytalanra veheti, hogy a mágnesűje vajjon bejelenti-e majd:

— Itt az a pont, ahol a tudósok szerint az a kötelességem, hogy örömben veszekedetten táncoljak.

Hát Szabolcska Mihály is ilyenféle elszánt-sággal kereste a pontot, hol örömében személyesen táncolhat. Ez a pont volt Gárdonyi Géza.

Mert Szabolcska Mihály Gárdonyi Gézát csak levélből ismerte. Írásos levelekből, Göre le-

velekből, meg politikai levelekből. Fényképet is váltottak egymással barátságuk szabályos megkötésére, így aztán csak az maradt hátra, hogy szembekerüljenek. Szabolcska a legelső levéltalálkozónál csalta-hívogatta Gárdonyit. Gárdonyi meg ugyanazt cselekedte Szabolcskával, azzal a megtoldással „nem macskaugrás ide Felfalu.” Amellett valami olyasfélét érzett Gárdonyi, hogy a főváros poétái mind megharagudnának rá, ha megtudnák, hogy Szabolcska a pesti poéták közül csak Gárdonyit óhajtja lecsalogatni. Vagy mind megyünk, vagy Gárdonyit se engedjük! Szabolcska poéta baráti szívét egy embernek birtokba venni nem lehet!

Szabolcska is sejthetett valami ilyesfélét, mert lám írásában meghatalmazza Gárdonyit, ha egyedül átallanál, hogy rászánod magad a nagy útnak, hívj magad mellé cimborákat annyit, amennyi jól esik.

— Jó van ám barátom, — válaszolja erre Gárdonyi — cimbora csak akad, de hogyan tartasz el te annyi embert?

— „Hogy hogy birlak én itt ennyiőttöket el-tartani? Könnyen barátom! Voltál-e valaha Jár-miban, Szatmár vármegyében. Nohát ha lettél volna, ott a templom homlokán láttál volna egy ilyenén büszke felírást:

Építtette a nemes nemzetes Jármy familia az eklézsia költségén.

Így tartalak én is el titeket, — a magatok költségén. Én adok házat (van öt szobám), kilátást, fürdőt, tájékot, csak szakácsot tartunk közösen.” (Szabolcska levele Gárdonyihoz 1893 november 24.)

De Gárdonyi addig addig halogatta, toltá az indulást, míg egy antikváriusnál belé nem lapo-

zott a Koránba, a törökök bibliájába (1895 márc. 3.) s abból megtudta, hogyha Mahomed nem megy a hegyhez, a hegy szokott elindulni a Mahomedhez. Hát várt.

És nem csalódott.

A hegy elindult.

Csak az volt a hiba, hogy Gárdonyi is ugyanakkor indult el Bársony Pistával fecskecéllövésre Fülöpszállásra. Így történt aztán, hogy a nagyszellemek ezúttal nem találkoztak. A vonatjuk egymás mellett robogott el és Szabolcska megint csak árkuspapíroson szoríthatott kezét Gárdonyi Gézával. Ezt a barátságos, vidám kézszorítást a mult időkből íme kiragadom:

Kedves Géza!

Biz úgy történt a' barátom ö. m. a f.! El se lehet így írott szóval mondani az én nagy odisszeámat. Arra a legtávolabbról se gondoltam, hogy a világon ekkora véletlenségek is eshetnek. Te, aki olyan nehezen s tudom alig mozdulsz ki Budapestről, hogy épp akkor veszed nyakadba a világot, mikor két évben egyszer én odamegyek nyaralni. Ki gondolna erre? Ha Fesztyvel beszélhetek ott, megtudom tőle, hogy te hol vagy, de ekkorra meg ekkorra biztosan megjössz, megvártunk volna. Mert a végsőig elszántuk volt már magunkat a te megtalálásodra. De Fesztyt sem lelhettem föl. Notabene, hogy én azonmód cselekedtem, ahogy csak a legmagasabb furfangos törvény szerint cselekednem lehetett. Küldtem én váltig azt a fiatal inas urat befelé a névjegyemmel, de az minden mennyei szentekre esküdözött, hogy ő akkora darabot se látott reggel óta a nagyságos úrból, mint a tenyerem. Még nekem

kellett lovagiasan megnyugtatom, miszerint eszemágában sincs becsületes úri személyét a legparányibb kételkedéssel is megbántanom. Ezzel — mit tehettem egyebet — ajánlottam neki magamat és világgá mentem. Kint a Kőrkepnél még azt se tudták, hogy a szélrózsa melyik küllője vezetett? Aztán telefonoztam egy irodába, ami úgy volt kinyomtatva a telefonos kalendáriumba, hogy Feszty-féle körképtársaság irodája. Itt aztán módfelett megörültem azon, hogy hála minden mérsékelt haladásnak, — a telefonon még eddig nem lehet az embert nyakonütni. Csengetek egyszer, kétszer s öt percenkint még vagy ötöt. Halászok, kérdezősködöm nyájas felebaráti szeretettel utánad, Feszty Árpád után, ahogy dukál. Közbe persze a másik tülkön hallgatództam. Hallottam én ott barátom mindent. Harangzúgást, káromkodást, viszont kérdéseket, generalbaszszust és központi kisasszonyhangokat, míg végre az irodából kereken kijelentették, hogy nekik semmi közük se Árpád úrhoz, se hozzád, se hozzám, hagyjam őket békében. Mire én még egyszer sorra csengettem minden addig háborgatott helyeket és bocsánatot kértem a végkimerülésig. Attól fogva pedig nem mertem hozzányúlni még a vendéglő-csengetyűhez sem és elhatároztuk a familiámmal, hogy legjobb lesz nekünk veled Felfaluban találkozni. Várunk!

Felfalu, 1895 VIII. 22.

Szeretettel ölel
barátod

Szabolcska Mihály.

Az álmok teljesülnek.

1895. év Gárdonyi legtermékenyebb esztendeje. Írói sikereit ekkor élvezte legbensőségesebb érzésével. Az ezután következett években már beleszokott a dicsőség fényébe, a naggyáavatottság sugárzásába. Amit az élettől várt, az 1895-ben mind íróasztalára rakódott. Amit az élettől ezután ráadásnak kapott, azt nem kívánta, mert több volt, sokkalta több, mint amit kívánhatott.

A sikerek szinte hétről-hétre érik. Fényben csillogó dátumok következnek, amelyből Gárdonyit csak kettő érinti igazán szíven:

1895 január 13 és 1895 november 6.

Az elsőnél így örvendezik a napló: „Légrády felszólított, hogy látogassam meg. Szerződtetni akar.“

A másodiknál: „A kultuszminiszter titkárja felhívott telefonon: a miniszter nem akarja ön nélkül elintézni a Néptanítók Lapja ügyét.“

E két vágya volt fiatalságának. Ime: pirossá érett. Csak érte kell nyúlnia és leszakítania, hogy megszerezze.

De Gárdonyi nem kapott utána. Megelégedett az elérhetés gyönyörével.

Légrády ajánlatát hálás szívvel köszönte meg. Talán ha nem hivatalos helyiségeken át, és nem nyomdafesték leheletű gépek mellett lépeget fel a főszerkesztő páncélajtájú dolgozó szobájába, könnyezve borúl a nyakába Légrádynak. Így csak hosszú kézszorításban oldódott meg minden öröme és fájdalma, mert a Magyar Hírlaphoz éves szerződés köti, aminek feloldása talán a Légrády-hatalmasság egyetlen szavába ke-

rülne, de Gárdonyi végigmérte volna magát az előszoba tükrében nézésével:

— Géza, te ma szerződést szegtél!

Nem cselekedte meg. Maradt a Magyar Hírlapnál. Gürcölt továbbra is a Lepéndi bíró levélpapirosán, és az országgyűlési hírlapiroda asztalán kunkorgatta tovább a Gábelsberger gyorsírás ősjeleit.

Légrádyhoz hasonlóan intézte a Néptanítók Lapja szerkesztés ügyét is. A miniszter felajánlotta Gárdonyinak a lapvezetést.

— Olyanformán képzelem, — közölte a miniszter Gárdonyival a parlament épületében, — Újváry, aki nekem iskolatársam és jóbarátom, lenne a szerkesztő, ön pedig a főmunkatárs.

— Mély tisztelettel kérek bocsánatot kegyelmes uram, hogy félbeszakítom, — válaszolta Gárdonyi — mielőtt még az anyagi ügyek felszínre vetődnének köztünk, már most kijelentem, hogy Újváry szerkesztése mellett a főmunkatársi szerepet legnagyobb sajnálatomra nem vállalhatom. Újváry se nem író, se nem néptanító. A lap élén vagy egy néptanító neve áll vagy a mindenkori kultuszminiszter neve. Előrelátható sikertelenségre még az állam pénzén sem vállalkozhatok.

— Az én nevem nem kerülhet a lap élére! — jelentette ki a miniszter.

— Újváry-é sem, — hajolt meg Gárdonyi.

— Hát majd meglátjuk.

Újváry neve mégis felkerül a Néptanítók zászlajára.

Örök név. Mögötte a képzeletben háttér mélyül. Mérhetetlen távolok. Tüzes lehelletű sziklák. Sistergő lángtóban vonagló csupasz testek. A bűn döbbenetes megtorlása a vallás ígéretének teljesezésével. A fájdalom átsikolt a rettenetek birodalmán. Hangja túlhasítja az égzengés dübörgését és túlsüvíti a földre roppanó villámok csatánását.

Ez Dante Pokla az emberi elképzelésnek.

Mit láthatott benne Gárdonyi. Képzeletében vászonra vetítve megközelítőleg se annyit, mint a Pokol híres illusztrátora: Dorée. Mégis lelkesedett érte.

Gárdonyi írói talentuma a Feszty-körkép titkársága idején különösen hajlott a hatalmas méretekbe terjengő fantáziára. Színes elképzelései a Göre Gábor falusi levelezései mellett fékezhetetlen csapongással tobzódhattak, mert hisz Göréhez a magyar kulacsból szítt filozófia és a paraszti nyelv ismerete mellett magasszárnyalású írói elképzelés nem kívántatott. Pihent fantáziájának elég az Erdélyben száguldó vonatablak keretében megpillantani egy eléje surranó őserdőt, képzelete már színjátékot tervez belőle *Az erdő élete balettet* (1895 szept. 30.), mellyel ha párisi szerző talán világsikert arat, de mert magyar író, az *Erdő élete* balettért egy gratuláló kézfogást nem kap. Se meg nem zenésítik. Se elő nem adják.

Képzelőtehetsége nem éri be ennyivel. Csilapításul még többet, nagyobb, szebbet akar. A Feszty-körkép titkárának a lelkébe felszívódott művészi lehetőségek, távlati megoldások képzele-

tét elragadják egy új körkép elgondolása felé: Dante hatalmas művét, a Pokolt vászonra tervezi. A tervet saját maga összeállítja, megrajzolja. (Vázlatának egy része annakidején a Magyar Génus folyóiratban is megjelent.) Szerencséje volt Gárdonyinak, hogy Dante remekét a körkép elgondolásig csak diákkori olvasmányként ismerte, így az eredetiség, ami a tervből az első ránézésre megragadta a nézőt, annyira finom és ötletes, hogy kivitelére, pénzügyi megoldására rögtön kerül vagyonos vállalkozó. Gárdonyi egy vázlata alapján a Feszty-körkép titkárából máról holnapra Pokol-körkép igazgatójának lép elő s a „földi Lucifer“ a Pokol első ötletéért ezer forintot vágzsebre a szerződés aláírásakor (1895. december 9.) Gárdonyi ez édesanyjának ajándékozott összegből szerezte az egri lakóházat. („A Pokol kapujából kerültem az Isten közelébe: az egri sánc tetejére.“) A Danteval elért váratlan életfordulóra Gárdonyi megszerzi könyvtárába a Pokol-t egyszerre kétféle kiadásban is azzal az elhatározással, hogy ezen megtanul majd olaszul és közben lefordítja.

Gárdonyi Dante-fordítása a magyar irodalomban szívesen fogadott munka. (Megjelent 1896. ápr. 25.) Élvezhető és népszerű Pokol, melynek rohamos kelendőssége bizonyítja rá, hogy Dante magyarba igazgatása az írónak és kiadónak egyaránt sikere, és öröme mindazoknak, kik az olvasásban szórakozást látnak és nem munkát.

Amennyire dicsőséges a fordítás sikere, annyira szégyenletesen omlott össze a gyönyörű körképterv. Fesztyné írásai szerint ítélve, a vásári mutatványosbódék művésziatlensége volt az egész körkép. (Fesztyné Tegnap c. könyve.)

„Bádóg-barlangokban, bádóg-sziklákon, vörösfényű villanykörtéktől megvilágított, bádógfantáziával megrajzolt, bádógból kivágott bádógkárhozottak gyűjteménye volt ez. Szegény bádógpokol az ő (Gárdonyi) agyában fogant meg. Ő is fordította a költeményt. De hogy ki vágta, rajzolta, ragasztotta össze ezt a bádógcsudát? Ki, vagy kik? Nem tudom.

Olyasféle volt az egész, mint a mostani barlangvasút.

Bizony, csúfosan megbukott.“

Mi az oka a bukásnak?

Semmiképpen nem az elgondolás. Inkább az, hogy a kép hamar-frissen készülésénél mindenki késett: Márkus Géza, az épülettervező kőművesei a későig húzódó tél miatt. A képvásznat Bécsből rendelték, a festők amiatt. Azután meg a művészek, modellek a nedves épületben éjjel-nappal dolgozva, sorra betegedtek. Gárdonyi maga is dolgozott a képen: a kézmodellről (Lizáról) kezeket festett a sietős munkában. Május 2-án a hivatalos kiállításmegnyitó. Ámde, hol tartottak még május 2-án. A fele Pokol se volt még a kárhozottak számára berendezve. A bűnösök csak szénnel odavázolva. Olajjal odakenve, csak itt-ott fetrengett, kínlódott belőlük egy-kettő. Mingyárt a bejáratnál Kháron csónakja már rég megtelt pokolbatasztottakkal. Kháronnak még mindig hiányzott a lapátja. A tüzetfújó háromfejű Cerberusnak két feje még a festéktubusba volt becsavarva. A kietlen mező, hova az égből a meztelen lelkek milliárdjaira lángpohár és tűzeső száll alá, izzó homokfövénye még csak sárga aláfestést kapott, s olyan volt, mintha az egész tér Szinnyi-Merse majálisának indulna. Nem is szólok az esőről, melynek a megérkeztéről még tán a pokolbéli meteorológiai álló-

más se tudott. Így volt az végig. De két hét és összevágták-csapták a körképet. Megnyitották 1896 május 16-án. A képen még így is hátra volt legalább egy hónapra való munka, amit aztán úgy pótoltak, hogy éjszakánként felállították az állványokat és festették, kenték, pamacsolták, hol a Kháron csónakja keserveit, hol a forró szuroktó fájdalmait, hol a tüzes esőtől ázó kárhozottak kínját, mindaddig, mígnem megtudták, hogy öfelsege, I. Ferenc József nem érdeklődik a Pokol iránt s a kiállítás látványosságai közül ez az egy lesz, amit legmagasabb látogatásával nem fog megtisztelni. Erre, mintegy vezényszóra, abbamaradt az elkárhozottak szenvedésének fokozása. Se újabb alakok, se újabb kínok nem kerültek a Pokolba.

A királyvizit elmaradása után Pokol kapuján naponta ezrével betóduló közönséget, mintha visszazariasztották volna a Pokol szenvedéseitől. Hasztalan hirdették a deszkakerítésen és ablaktalan falakon pirosszínű plakátszőnyegek a három szót:

— Menjen kérem a Pokolba!

És hasztalan iratta meg Dankó Pista Gárdonyival a Pokol-indulót:

Azt hallottam Budapesten
Megnyílt már a Pokol,
Vigyázzon kend komámasszony,
Nemsokára meglakol,
Ha meghallja az ördög,
Hogy a nyelve hogy pörög,
Úgy elrántja Budapestre,
Még a csontja is zörög.

És hasztalan zenésítette meg a népszerű Dankó a népszerű Gárdonyi szövegét. Nem ért semmit. Se hirdetés, se tréfás jeleneteknek napilapokba illesztése, se Göre Gábor Pokol látogatá-

sának megírása, — nem segített. Pokol induló azoknak vált indulójává, akik tervezték, szervezték, pamacsolták, ecsetelték. A vállalkozó, az igazgató, titkár beléveszítette vagyonát s így sóhajtott:

— Uram Isten! csak egyszer kiszabaduljak ebből a pokolból!

Vigalom a Mennyországban.

A Pokol után következhetett-e más. Dante fordításából a rímes mesterséget megtanulta. Hetteken át illesztgette a verssorok összecsengését. Mígnem elkészült Dantéval. Utána aztán hiányzott a megszokott mindennapos versfaragás. Mit tehetett? Felcsapott eredeti szerzőnek. Megírta az *Ygazság a Földön* c. verses legendát, ami ha másról nem, arról nevezetes, hogy két kiadó jelentkezett érte egy napon. Az a néhány poétikus részlet, ami szemelgetésként itt-ott a napilapok hasábjain felvillant, elhitette a kiadóval és olvasóval egyaránt a legenda klasszikussá idomultságát. Pedig őszintén leleplezve ez a 75 lapos verskötetet voltaképpen rímekben feloldott vezércikk. Tartalmilag legalább is az: köznapi história.

A versszálak a Budapesti Hírlap 1895 dec. 4-iki számában megjelent napihírből fonódtak. Kevés a szükségalakás! A fővárosban a szegényeket lovasrendőrök kergetik el a menedékhelyekről, annyian fázlódnak és annyi a szerencsétlen rászoruló a tél 10—12 fokos kegyetlen hidegében.

Gárdonyi végignéz e nyomorultakon újságíró szemmel. És végignéz az isteni igazságon költői szemmel.

Az Úr elküldi a földre angyalát: az Ygazságot Előre gondolható, hogy az angyal itt sok szomorú tapasztalat után nagyon pórul jár: az Úr egy pillanatra elszunyókál mennyei trónszékén s ezalatt a földön annyira felfordul minden, hogy kötélre akasztják Isten küldöttét az Ygazságot.

A legenda indításban van valami Dantei. A lágyan folyó rímelésből meg kivillan Arany János hímes magyarosságában utolérhetetlen veresete.

A legenda egyetlen hibája, hogy akad benne egy csipetnyi istentelenség és egy csipetnyi szocialistaság. E két fűszerét nem bírják mindenütt. Bár az első szinte jól áll Gárdonyinak. Mélyre látó szeme élet érzi benne az elfogulatlan olvasó. Szocializmusa pedig inkább az egyszerű nép szeretete és fájdalmának testvériesültsége, mint társadalmi bölcselet, vagy Lassale és Marx mintázása.

A versíró Gárdonyi lantjának minden jó tulajdonsága benne van e könyvben: költészet, humor, gúny, filozófia. Kötete befejező akkordjaival a Pesti Hírlap hasábjain szólalt meg. A Vigalom a Mennyországbán (az Ygazság a Földön utolsó fejezete) első közleménye Gárdonyinak, melyet már mint a Pesti Hírlap külső dolgozótársa ír és nyujt át lapjának. (1896 november 13., péntek.) E cikkétől kezdődőleg tekinthető Gárdonyi a Pesti Hírlap állandó írójának, mely foglalkozásában élete alkonyáig megmaradt.

A Vigalom a Mennyországbán a versíró Gárdonyinak tömérdék hívet szerzett. Jókai Mór Gárdonyi jelenlétében a vacsora asztalnál olvasta a Pesti Hírlapban megjelent töredéket, annyira lelkesedett érte. Feszty Árpádnak meg az asszo-

nyoknak éppen ez a rész nem tetszett az Ygáságból.

Miért?

Magdolna miatt.

Mert hogy az Úristen szunyókál s a Mennysország lakói kirándulnak az Úr szőlejébe, hol Noé apánk kénezi a hordót, — ez még valahogy megengedhető; Hogy Szent Dávid hegedül, — ez is. Azonban ez:

Egyszercsak György lovag Magdolnát elkapja
s a haja is repül, úgy meg-megforgatja,

Majd el-elbocsátva egyet fordul háttal,
Majd ujjhegyen járja, majd meg a sarkával.

Érti ezt Magdolna, s míg amaz bokrozza,
Ő is a magáét ahhoz alkalmazza;
és mikor a lovag forgatja nagy szélllel,
szoknyáját tapasztja az egyik kezével.

— Ez már, — Fesztyné szerint is, — pikan-
téria!

— Nem vitatkozok, — szólt Gárdonyi csil-
lapítólag.

Nem is vitatkozott az asszonnyal. Csak később Árpáddal. S bizony néhány hétre felborult köztük a barátság. Gárdonyi Fesztty szavában nem érezte az őszinteséget. Különösen nem Jókai dicsérő hangja után. Ahogy Gárdonyi a naplójában meggyónja az itt a hiba: „mert az ő Magdolna képük ezzel értékben veszít“.

Margit mennyországa.

Margit. Szarvassy Margit. Boldogság-ígéret. Szép. Finom: a ruhájától a lelkéig. Okos: a cselekedetétől a szaváig.

Fesztyné megfestette portréját Gárdonyi életrajzában. Megfestette, mint képet, mely előtt Gárdonyi szíve mécse ég, titkon, csendesen, lobbanás nélküli lassú lánggal, úgy, ahogy egy láng Gárdonyi nyugodt természete szerint serceghet és fénypamatkáival világíthat.

Fesztyné portréja kétségtelenül ügyes rajz. A színek jók. Hibája csak az, hogy a művészet, amivel a kép kifejezésre jutott, az igazság szecesszióját fogja keretbe. Gárdonyinak Szarvassy Margit nem az a kép, aki elé imazsámolyt faragtat. Gárdonyi Margitot mégjózanabbul nézte, mint más nőt. Témát fedezett fel benne. Olyan nőt, aki érdekes. Aki megírni való. Aki öltöztethető, ha kívánja a nyomtatott sor apáca ruhába, vagy ha kívánja a legújabb divatlap szerint.

Gárdonyi életéből hiányzott ez a model: az úri, finomlelkű, okos, társaságbeli nő. Azok a nők, akiket fiatal éveik eléje vezettek a falusi *Annuská*-s színpadon mozogtak. Beszélgetésük benne volt a kataszteri birtokívben és rajta függött a bőüregű éléskamra kulcscsomóján.

Feszttyéknél Gárdonyi új típusú nők közé keveredett. A Fesztty szalon úgy hatott rá, mint Hunor-Magyarra Dula király erdei tisztáson táncoló leányserege. Gárdonyi Feszttyékhez járt nőalakokat rabolni s minthogy legismételtebben Margittal találkozott, a női jellemvonások ellesett szálaiból szinte feltűnően vonalzott elő Margit sziluettje. Az itt-ott határozottan kicsillanó Margit-vonásokkal azonban csak Feszttyné anyás

érzései és talán — bocsánat — némi szívrepesve várt házasságközvetítő szándékai alkothattak Gárdonyi számára faragott képet, hogy azt imádja.

Átnyújthatom Fesztynének Gárdonyi naplója erre vonatkozó lapjait. Gárdonyi egészen más, csendesebb vizeken, más tündérrozsák között evez: Pusztai Juliska színésznő, Liza a Pokol-körképbeli kéz-model, az örökké remélő Tima Hermin, Juliska, Cecilia, Karolin, Suly Katica, a diák-kori, tanítókori velenőtt ideálok és olvasóinak érzékenylelkű női szinte hetenkint változó szériákban indulnak Gárdonyi kezéért, de Gárdonyi hideg nyugodtságával és diplomatikus udvariaságával mosolyogta bennük az örök Évát: a vagyont, a szépséget, a macskadorombolást és a kis-kutyás hűségígérést.

Sajnálom, hogy Fesztyné Tegnap könyve barázdáin szénának sarlózok egy rend virágot, az igazság kedvéért másolok ide néhány sort az őszinte naplóból:

1896 január 5. Margit magaviseletével vallo-mást tett.

1896 február 25. Margit küldött egy csomó virágot a nevem napjára. Nem tehet róla: rózsa-szín szemüveggel született.

Így kezdődött.

És most forgassunk Gárdonyi életében négy esztendőtt:

1900 január 4. Délután Margit írt kápráz-tató levelet. Nem is levél volt, hanem láng. Fe-leltem neki.

1900 január 6. Margitnál. Másfél órát vol-tam nála. Elég volt arra, hogy lássam, neki nem szerelem kell, hanem házasság. Ezt elég világosan megérttette velem. Nagyon megöregedett, mióta nem láttam.

E két feljegyzéshez még hozzátartozik egy gondolat:

— Miért hát akkor az a néhány szerelmes levél, amit Gárdonyi Margitnak fogalmazott?

Érzésem szerint Gárdonyi folyton látta Margit szíve vergődését. Gondolta, idővel majd lecsillapul, ha észreveszi, hogy fűszálakból nem lehet rétet palántálni. Viszont Gárdonyi Jókai körét és a veterán író jóindulatát sajnálta volna a lány miatt elveszíteni. E helyzet belekényszerítette az alakoskodásba: az udvarló fiatalember szerepbe. Megtette, mert vágyott az érdemes, tartalmas és nemes gondolatú társaságba, hol az irodalom akkori kiválóságai jobban együvé melegedtek, mint akár a tudományos akadémia, akár a Kisfaludy társaság bankettjein, vagy a Petőfi társaság dohányszórájában, mert e tudós társaságoknál az együvé hangolódás ünnepnapot jelentett, Jókaiéknál meg szerény hétköznapot.

Szabolcska fészek.

(1895 szeptember 21.)

„Te Géza, mért cifrázod ki úgy épp ezt a mondatot? Örömmel fogod tartani szándékosnak. Ez a „mük“ felfalusi nyelvjárásunk szerint azt jelenti, hogy csak a szándékos is ezután gondold rá magadat.“ (1893 nov. 24.)

Így békétlenkedik, marakodik Szabolcska Mihály Gárdonyival, hogy lecsalogassa valamilyen barátságát Erdélybe: Felfalu gyönyörű vidékére. „Ez a völgy volt a régi erdélyi vajdák, fejedelmek Gödöllője. Persze, Gödöllőbb a mi „urunk“ Gödöllőjénél. Két sósfürdő a szomszédban. Az Istenszéke fölöttünk. A borszéki út a kapum előtt. A kertemet a Maros mossa. Itt még

tiszta, mint a gyöngy. Szóval ezt a falut elborult csendjével a jó Isten is nyaralóhelyül teremtette írók és poéták számára!”

Gárdonyi két esztendei gondolkodás után végre betoppant Szabolcska Mihály ámbitusára. A tiszteletes urat, a Falfalu egyik legremekebb székelykapuja mögött rejtőző igaz magyar poétát eddig Gárdonyi csak papirosról ismerte: könyves írásból meg levelesbetűből. Bizony nagyot dobant a szíve Gárdonyinak, mikor a napfény őszi világításában a nyitott folyosó diványán délutáni pihenésre elnyúlt fekete lüszterkabátos, szürke vasalt nadrágos úrra pillantott:

— No, ez lesz az én Miskám!

Csendes nyugodt lépésekkel haladoz feléje. A heverő úr fejét se mozdítja az idegenre. Hason fekve, könyökére támaszkodva belemerül valami bibliaformájú előregedett barnalapos könyvbe, s világfeledten böngészi értelmét az érdekes kötetnek.

— Ejnye a teremburáját ennek a szíves fogadtatásnak, — méltatlankodik magában Gárdonyi-vendég s hogy egészen közel ér a diványhoz, olyat csap tenyerével a szürke nadrágra, hogy szinte porzik.

— Szervusz Miska! — kiáltja. — No látod, hogy elgyüttem!

A vasalt nadrág tulajdonosa megrettenve változtat a helyzeten s felszabadult kezének mozdulatával bizonytalankodik vajjon mi illendőbb előbb: ha kézszorítást nyújt, vagy ha az ütés helyére kap.

Kezet nyujtott.

— Nagy Lajos vagyok.

— Bocsánat, — mentegetődzik Gárdonyi

fülig pirultan. — Én Szabolcska tiszteletes urat keresem.

— Amott ül az udvaron a malomkő asztalnál.

Gárdonyi gyorsan lerakta kezításkáját. Rádobta a felöltőjét és nyugodt ütemes lépésekkel indult a malomkőasztalnak. Az udvaron körül gyönyörű hegyes, erdős táj. Illatos erdei levegő. S e zöld színekben pompázó birodalom közepén ott ül Szabolcska, valami számadás oszlopait vesződségesen alapozgatva.

— Szervusz, Miska! — lelkenedett feléje Gárdonyi.

— Szervusz! — felelte Szabolcska örömszájjal, Gárdonyi kezét melegen megszorongatva. — Szervusz. — És szemhunyorogtatva szemlélődik Gárdonyira. — Szervusz.

— No, én már ismerlek téged. Hát te ismerse-e?

— Én-e? Persze, hogy ismerlek. Hogyne ismernék. Várj csak... mingyárt... A neved, az nem jut eszembe.

— No, majd eszedbe jut. Csak gondolkozzál. Szabolcska néz. Vizsgálódik. Töpreng.

— Foglalj csak helyet. Várj. Mingyárt kitálalom. Csak ezek a számok... Megbolondítják az ember gondolkodását.

A cseléd aludttej uzsonnát terít Szabolcskának. Gárdonyi is meginvitálódik. Az aludttej üvegek kiürülnek. Szabolcska még mindig nem fakít.

— Mondd meg hát már a nevedet, — tör ki végre Szabolcskából a kíváncsiság.

— Mondja a tatár. Dehogy mondom.

Szabolcska kacag.

Gárdonyi mosolyog.

Közben Szabolcska titokban kivallatja Nagy Lajost a biblia olvasásában még mindig elmerült urat. Az se tud semmit.

Szabolcska fel-alá járkal Gárdonyival az udvarban, a kertben. Kisétálnak a faluba is és gyönyörködnek a magastetős székely házakban, a pirosan tarkáló székely népviseletben és a fehérnadrágban járó derék székelylegényekben. És Szabolcskából minden öt percben ki-ki ugrik a szó:

— Ugyan, mondd meg már.

És közben nagyokat hahotázik.

De Gárdonyi csak nem árulja el magát.

Este nyolc óra tájban kocsi áll meg a ház előtt. Hazaérkezik: a ház úrnője is. Szászrégenben járt. Ismerősknél. Gárdonyi is Szabolcskával a kapuhoz siet. Szabolcska csókkal üdvözliz az asszonyt. Utána Gárdonyi felé fordul:

— Bemutatom neked a legkedvesebb és legtréfásabb barátomat.

— No, látod, hogy tudod ki vagyok! Csak most már te nem akarod elárulni, — tör ki a nevetés Gárdonyiból.

— Elárulnám bíz én.

— Kezeit csókolom, — fordul a legtréfásabb barát Szabolcskánéhoz, — Gárdonyi Géza vagyok.

— Hát persze, — borul Gárdonyi nyakába mind a kettő, — hiszen gondolhattam vóna.

Író és újságíró.

A Magyar Hírlap úszott a Göre levelek örömében, boldogságában. Az előfizetők tódultak. Kíváncsibb érdeklődők nem restelték, hogy hajnalban várják a lapkihordót. Diákok az utcán, az első óra alatt, pad alá bújtatva derültek a falusi szellemességen. Ráérő vidékiek a Göre kedvéért

nem egy helyen a vasútállomásra kijárogatva várták a pesti újságot.

Gárdonyinak a Göre Gábor ez országos sikere és kedveltsége mellett méltán lehetett oly érzése, hogy a Magyar Hírlap a Görét nem honorálja kellőleg. Gárdonyi hát bontakozni kívánt a Magyar Hírlapéktól. Ok is volt rá. A Magyar Hírlap 1896 elején a vasúti szabadjegyet Gárdonyitól megvonta. (1896 márc. 6.)

Ez a vasúti jegy gyengéje volt Gárdonyinak. De nem is csoda: a vasúti jegy megtagadása elszakította gyermekeitől. Nem járhatott Győrbe akkor, amikor akart. Mikor jólesett. Mikor szeretetre vágyott. Mikor élvezni akarta apróságai kedves együgyű értelmetlenségeit. Csacsifülességét. Elvégre ő is csak apa volt és gyermekeiben jövődő büszkeségeket fedezett fel éppúgy, mint minden szülő a saját ága fakadásában.

Saját szerettein kívül ez évben egy új kedves kapcsolattal fűzte a sors baráti érzését Szabolcska családjához. A postás hozta az örömhírt Felfaluból, éppen a vasútijegykérdés szőnyegre vetődése idején. Ez az örömhír így szólt:

Kedves Géza bácsi.

Örömmel jelentem, hogy ma hajnalban szerencsésen megszülettem. Édesanyám elég jól van. Én is csak megvagyok valahogy, csak még sokat kell sírnom.

Édesapám majd bővebben ír nemsokára, most csak ezt akartam mondani.

Felfalu, 1896 febr. 4.

*ifjabb Szabolcska Mihály
milléniumi baba.*

És mi volt az a bővebb írás?

Szabolcska a Misi-baba keresztapjának Gárdonyit jegyezte a keresztlevélbe. Gárdonyi türelmetlenkedő öröme vágyón várta, hogy vonatra léphessen és elrobogjon Felfaluig.

Fenyő Sándor Gárdonyinak ezt a vasúti jegy fájdalmát nem sejthette, gyaníthatta. Megrökönyödve pillantott hát Gárdonyira, amikor bejelentette:

— Uram, én e perctől kezdve nem vagyok a Magyar Hírlap dolgozótársa. Megyek oda, ahol legalább egy vasúti jegy erejéig megbecsülnek! Ajánlom magamat!

Amint kilép a körútra, Sipuluszszal ütközik össze. Látja Gárdonyi morcos ábrázatát, hallja a panaszt:

— A Budapesti Hírlap vasúti jegy és egy Magyar Hírlapi szerződés erejéig Gárdonyi Gézának mindig rendelkezésére áll — vigasztalta Sipulusz.

Gárdonyi megköszönte az udvarias jóindulatot. Éjfélre járt már ekkor az óramutató. Gárdonyi hazatért, hogy lepihenjen. Mire Gárdonyi fölébredt, ott volt a jegy. A Máv-pecsétes, elsőosztályú, tojássárga igazolvány oly fürgén bújt elő a nyomdászfiú fehér borítékjából, mint a tavaszi napos csirke a tojás héjából. Gárdonyi boldogságában rohanva rohant Sipuluszhoz s elfogadott, aláírt minden írást olvasatlanul, amit csak eléje raktak.

Aláírhatta örömmel. Újságíróskodása a Magyar Hírlaptól szabadulásával megszűnt. Ezután író lesz, aki, mint Gárdonyi vallja, „előbb gondolkodik és azután mártja meg a tollát“, és nem újságíró, „aki előbb mártja meg a tollát és csak azután gondolkodik“. Ez a foglalkozásváltás Göre Gábor bíró uramnak sem fordult kedve ellen.

Göre bíró rögtön megállapítja a rokonságot *Kakas Mártony* sógorékkal (1896 márc. 21.) s attól fogva Göre Gábor szorgalmasan irogatja leveleit a Tisztott Mártony sógorhoz.

A Kakas Mártonban megjelent első Göre-levelet Gárdonyi nagy megrökönyödésére a Magyar Hirlap betűszerint átvette és közölte, azzal a magyarázattal, hogy a Magyar Hirlapnak „kizárólagossági” joga van a Göre alakra, névre, írásra. Ezt a „kizárólagosságot” követelő hangot Gárdonyi azonban hamar beléjük fojtotta.

Munkácsy Mihály.

(1896 ápr. 27.)

A nagy kiállításra világhódító ecsetjét Munkácsi is hazahozta. A *Honfoglalás* ezeréves történetének magasabb szimbolumot adni lehetett volna-e mással, mint talentumával. De mintha valami láthatatlan túlvilági lény irigyelte volna ezt a dicsőséget a nemzettől: a millenáris képet annyi minden végzetszerű csapás kísérte útján, le-sujtva a képre, művészre egyaránt.

A kép Neuillyben készült. Munkácsy Párisban mutatta be először:

— Hallani óhajtom róla idegenek véleményét is!

Már ez az első nyilvánosságelébocsátása a képnek Párisban rogyasztó szívszorongással indult. Amint a négyrétre hajtható képet a bemutató műterembe elhelyezték, a terem ködös világításában a képen a színek összefolytak. Nyugtalan szürke és barna színzavarok, csillogó fényfoltok vibráltak a vásznon. Lehetetlen volt egyetlen alak tökéletes felismerése is. A kép megérkezése nyomán a kinyílt

múteremoldalfalon a kíváncsi közönség beszállingózott. A kép jóformán ki sem volt a keretjére merevítve, megjelent a miniszterelnöktől kezdve a neves francia testőrig, művészeti lapok kritikusaitól a napilapok kritikusaiig mindenki és törtetett befelé.

Munkácsy! Munkácsy! Hatalmas tömegek lelkét rezdítő név volt ez Párisban is.

Es Munkácsy, amint a képre pillantott, szinte élettelenül rogyott a karosszékbe. Érezte, hogy a takarítatlan kormos ablakszemek fénytelenisége megöli a képet, nevét, sikerét, nimbuszt, jövőt. Amint így leroskadva tekint az özönlő kíváncsiságra. Egyszer csak látja, hogy a kép újra összecukódik és az óriási múterem oldalának üvegablakai négyesével, ötösével pattognak befelé. Valaki kívülről kalapáccsal gyorsan tördeli az üvegeket. A homályos ablakszemek helyükből kiugranak. 3000 frank ára üveg odahull a kíváncsiak lábai elé s veszedelmes szemétként morzsolódik szét a padlón. De ki látja ezt most. A nézők türelmetlenül tolakodva várják, hogy a kép szétnyíljon. A képkeret megmozdul. A szorongó alakok feje szinte vezényszóra fordul a kép felé. A beszökkent napfény rásiklik Árpád alakjára, a magyar vitézek fegyvertáncoltató karjára és Szvatopluk ivadécai hajlott gerincére.

A szakértők és más Munkácsyt látnivágyók elbűvölten álmélkodnak.

Munkácsy szolgája két inasgyerekekkel megmentette a Honfoglalást a dicsőséges sikernek Párisban.

Munkácsy Pestre érkeztenek örömére Fesztyék baráti szíves vendéggyűjtést rendeztek vacsoraasztaluk köré. Ekkor beszélte el Munkácsy a Honfoglalás kép párisi bemutatójának ezt a tör-

ténetét Berzeviczy Albert, Bársony István, Malonyai Dezső, Harkányi Frigyes és Gárdonyi előtt:

„Munkácsy fáradtan, kimerülten telepedett le az asztalhoz, — írja róla Gárdonyi — lassan, vontatottan beszélt. Látszott rajta az összeesés. Hogy testben és lélekben agg. Akkor volt legszomorúbb, mikor fűtyülve, dalolva jókedvet mutatott. Ott voltunk éjfélután kettőig. Vacsorára volt zsványpecsenye és ananász. Közben paprikáscsirke és túróscsusza.“

Fesztyné érezte, hogy Munkácsy a párisi konyha után a magyaros ételekért rajong. Utolsó öröme volt tán ez a vacsora, a dicsőséges művészek.

Mi volt az, ami lelkileg és testileg úgy kimerítette?

A Honfoglalás kép Pestre érkezése. A kép kibontásakor kiderült, hogy a csomagolópapiros rátapadt a festményre. A nedves lakk magához szívta s mire Pestre ért odaszáradt. Munkácsy Telepy Károly segítségével szinte újból festhette a hatalmas méretű alakokat az ezeréves ünnep terminusa közelgésének zaklatásával, fenyegetőzésével. Munkácsy izgatott volt. Kimerült. Feldúlt. Kétségbeesett. Barátai, orvosa idegösszeroppanástól tartottak, óvták, csitították, vigasztalták. Idegességének csillapítására még a falinaptárakat is eltüntették mindenütt, amerre Munkácsy csak megfordult, hogy Munkácsy ne lásson izgalmat. De így sem tudták Munkácsyt végzetes idegösszeomlástól megmenteni. A Honfoglalás kép lett Munkácsy ecsetje utolsó alkotása.

Fesztyék vacsorája volt a baráti körben eltöltött utolsó vacsorája Munkácsynak. Vacsora után Bársony Pista szórakoztatta a társaságot hegedülésével. Ekkor játszotta Bársony valami mér-

hetetlen finom hangvonással azt a magyar nótát, amit Gárdonyi később az Egri csillagokban felhasznált Török Bálint fogságban sínylődésekor:

Ki a Tisza vizét issza.

Vágyik annak szíve vissza.

Munkácsy szemét e nótára előntötte a könny s gyöngyözve futott végig ráncosbőrű arcán és őszült szakálán.

Az ezeréves ország.

1896 május 2.

„Első napja a nyári ruhának és a cserebogárnak.

A milleniumi kiállítás megnyitása.

Én bizony nem húztam frakkot. Utálattal néztem végig a német familia mint fogadja „Magyarországom“ hódolatát. A király, — kopasz saskeselyű — vörös kucsmában és fehér ködmenben. A királyné feketében. Árpád ivadékai részint téliprémes magyarban, részint nyáriban. Keverve cylinder és frakk. Főképpen a kereskedők voltak díszmagyarban, meg a grófok, mágnások.

A király beszédétől meg a Gotterhaltetól az ezredik ünnepen rosszul lettem. Ebédután betegen feküdtem le.“

Igy ünnepelte Gárdonyi Magyarország ezeréves fenállását. Ezen a napon csak egy nevezetes történt még vele:

Este föntjárt Bánffy miniszterelnöknél:

„Arról beszélgettünk, hogy a király ezekben a napokban, hogy megalázza a nemzetet.

Bánffynak hirtelen eláll a szava. Könnybe lábadnak a szemei.

Velem is ugyanaz történik. És a zsebkendőt a szememről elvéve felkiáltok:

— Gazember osztrák!

Magamban gondolom, nem bánom, ha felakasztnak is, kimondom.

Csak annyit láttam, hogy Bánffy már áll, kinéz az ablakon, mintha megjegyzésemet nem is hallaná.

Meghajoltam és távoztam.“

Ahogy a miniszterelnökségtől kilépett, a városban minden ablakon ott lobogott a fény. Budapest mintha egy völgyben pirosan parázsló hatemeletnyi végtelen síkú máglya volna. Az utcák pazarul ontották a sugarat. Permeteg eső tükörré fényezte a szürke aszfaltot, hogy még az is igma és vetítse a milleniumi ablakok csillogását.

Minden ablakban legalább szerény két láng. Kivéve Gárdonyi ablakait. Azok nem villogtak, nem csillogtak. Sötét vakszemekkel néztek végig Budapest fölött. Hogy családját megóvjá a hamis tüzek fényétől, vonatra ültette édesanyját és gyerekeit. Elküldte őket a Balaton mellé: Szőlősgyörökbe. Ne legyenek ott mellette. Ne lássák, hogy szenved annak az ünnepeltetésétől, aki Ziegler Sándorra szegénység ruhát szabott, aki Ziegler Sándornak akasztókötelet szánt éppúgy, mint fegyvertársainak, mint az aradi dicsőeknek.

Az ezeréves ország szívfájdalomban töltött ünnepi estjén értesült a lapokból:

A milánói olasz tudományos akadémia Gárdonyi Gézáat tiszteleti tagjává választotta.

Nem érintette. Nem bánta. Nem lelkesedett érte. Ezen a napon nem tudott lelkesedni. Eltompult érzése a külső világ iránt. Gyötrődő álmok vonaglottak át rajta s reggel fölébredve, első útja egy virágkereskedésbe vezetett: koszorút rendelt édesapja sírjára s elküldette Kálba.

Petőfi sírja.

A kiállítás-nyitás, két hét múlva meg a Pokol-körkép kaputárása Gárdonyi lelkevilágát is megbolygatta. Sohasem érezte annyira a főváros nehezítő levegőjét, mint e napokban. Reggelente a divatba kapott Kneipp páter kelendő könyvei tanácsára ki-ki sétált a Ligetbe, Zuglóba, Hűvösvölgy felé fiaival, hogy gyönyörködjön a zöldbe és élvezzen a jó Isten igazi napsugár világításából is valamit, necsak az utcák ferde hasábokra szabdaltságból s a gázgyár csövei fehér harisnyás fényéből kapjon sugarat.

Amint végigsiklott a tekintete a kiállítás látnivalóin s befejezőül megnézte Edison „elevenfényképét“ a néma mozi őset, megvárta míg a telefonhírmondó Dante fordítását elhápogja, krákokja, — vonatra szállt és neki az ország másik végének: Erdélynek.

Erdélyben megfordult Gárdonyi már többször. Nyilván Jókai dícsérgetésére nézett fel a Szent Anna tóhoz (1895 aug. 3.), hol a „*Miket beszél Antal Ferenc*“-favágó útitársától és novellája főszereplőjétől székely nyelvből kapott leckeórákat s ezidőtől négyszer is elkanyarodott a székely mesék fantasztikus világába. Erdélyi utazásait mindig úgy tervezte ki, hogy akár jövet, akár menet elkerüljön Segesvárra, s végigtekinthessen azon a csatamezőn, melyen a 48-as háború sorsa tulajdonképpen eldőlt.

Gárdonyi a segesvári csatatéren Petőfi sírja után nyomozott. Pákh Albert, gróf Haller József és Ferenc, Török Aurél, Ferenczy Zoltán kutatásai nyomán indult, a helybeli öregek tudásától azonban többet remélt, mint a tudósok betűiből. Reményében nem csalódott. Fehéregyházától ke-

letre a nagybuni átjáróhoz közel (a 209. számú vasúti őrháznál) találta meg azt a sírt, hol négyszáz honvéddel közös pihenőn várja a testnek feltámadását a legnagyobb magyar poéta: Petőfi.

Gárdonyi felfedezésének lelkesülségében szobrot kívánt e helyre, múlhatatlan bronzot. A húsz évvel ezelőtt már megalakult, de tétlenül várakozó bizottság, — elő is került rögtön. A pénz annál nehezebben. Két-háromezer forintos kőoszlop, meg vasrács, a bizottság egyéni vágyait kielégítette volna. De Gárdonyi nem engedett. A Budapesti Hírlapban kirobban belőle az elkecsereedés. „Petőfi porladó szíve fölé emeljük Petőfi földi alakját!” — írta a gyűjtőívek élére s tizenhétézer forintot könyörgött össze jobbára kisemberektől, megyei és állami hivataloktól, hogy 1848 ötven éves fordulójára a félegyházi csatatéren emelkedjen fel újra a nagy költő bronzalakja.

Gárdonyi vágya teljesült.

Az emlék bronzba formálódott a nemzeti szerencsétlen csatavesztés terén, csak nem azon a helyen, melyre Gárdonyi szánta. A bizottság „célszerűségi okokból” azt határozta, hogy az emléket a segesvári várnak a csatatérre néző pontjára helyezi el. A szobor elkészítésére a szerződést Köllő Miklós szobrással kötötték.

Gárdonyinak fájt ez az érzéketlenség. Azonban nem tehetett ellene semmit. Tanulhatott belőle. A helyi nagyságok és országos tekintélyek könnyen félrelökik azt, kinek a díszmagyarja nem a szekrényben lóg a molyok vigasztalására, hanem bordái között lelkesedése irányítására.

(Megért ilyenfélét Gárdonyi későbbi időben is. Az egri Dobó-szobor is „célszerűségi szempon-

tok“ miatt került a piactérre és nem a vár oldalára.)

A segesvári csatamező Gárdonyi képzeletében szívósan megragadt. Pokol-körkép balsikere után „Petőfi a csataterén“ körkép gondolatán tündött s megtervezve átnyújtotta Vágó Pálnak. (1896 szept. 2. és nov. 28.) Sajnos, anyagi ereje nem engedte, hogy a vállalkozásban Gárdonyi személyesen tevékenykedjen. A Pokol-körkép hiteltelzői főképp a lapokban elhelyezett hirdetések díjai miatt Gárdonyit megrohamozták s lefoglalták könyveit, kézíratait, ruháit, s még az ágyneműjét is. Gárdonyinak Pestről menekülni volt tanácsos.

A Petőfi-körkép így Vágó Pál festőművész ecsetje alól tündökölt elő a kiállítási év után s országos sikerével vidéket is megjárva szerzett halhatatlan nevet a készítő művésznak.

Táltosok a Vérmezőn.

(1896 aug. 2.)

Gárdonyi elképzelése: fehérló áldozat a Vérmezőn.

Eleinte körkép-témának szánta. Feszty Árpád palettájáról várta hozzá azokat a színeket, miket Gárdonyi csak elképzelésében látott.

Feszty Árpád lelkesedett is az ötletért. Pogény áldozat a Hadúrnak az ezerév megérhetéséért. Hálából. Ez a körkép valami olyan folytatás-féléje lett volna a *Magyarok bejövetelének*.

Feszty Árpád buzgalmát lehűtötte a család. Pénzt nyel el, pénzt! A Magyarok bejövetele sincs még anyagilag teljesen talpon, bár előrelátható a búsás eredmény, ami ugyan kétfelé szeletlődött a familiában: Feszty Gyula építőnek, a

tervezőnek és Feszty Árpád festőnek a művészek, — de így is hatalmas rész jutott egynek-egynek.

Fesztyné ellegyintette az újabb vállalkozást. Feszty Árpád nem mert ellene mozdulni.

Gárdonyinak nem akadt, aki fékezze. Végül is Gárdonyi arra gondolt: meg lehet a tervet oldani épület nélkül, vászon nélkül, festőecset nélkül is. A Hadúr áldozatot megrendezzük természetben. Budán. A Vérmezőn. Élő eleven szereplőkkel. Gárdonyi megírja a fehérlő áldozatot versben. Feszty színszerűsíti. A szereplők zömét vendégként csaljuk magunkhoz. Meghívjuk rá a magyar népet eredeti viseletében, színes, változatos festői ruhájában. Gyalog. Szekéren. Lóháton. Ökörfogaton. Felvonulnak a bánffyhungyadi magyarok, a székelyek, matyók, kúnok, hortobágyi komor gulyások és délceg csikósok. Utána a sudár termetű csinos parasztlányok, formás menyecskék csipkés ingvállakban, tarka szoknyákban. Mezőkövesd, Baranya, Szeged, Csíkszereda, Göcsej, meg a jó ég tudná mind elsorolni még honnan. A nép maga avatna ünnepet önmagának. Saját zenéjét fújná. Rázendülne a magyar cigány húrja, az oláh pásztorfurulya és havasi kürt, sváb rezesbanda és tót duda.

Lássa az ország egyszer a nemzetet, hogy igazán, szívből ünnepel! A nép érezze, hogy megbecsüljük. Az úr érezze, hogy ebben az összese-reglésben olyat lát, minőt még soha ebben az országban. S végződjék az országra szóló ünnepség hatalmas táncmulatsággal, hol országos magyar-lakodalom tartassék száz, ötszáz vagy ezer ifjú pár esketésével, a fiatal párok ősi táncával, hegedősök zenéjével.

Nyíljon ki e népünnepeben az egész világ előtt a magyar nép ősi művészete teljes szépségében, külső és lelki formájában.

Káprázatos elgondolás!

Fenséges terv!

El lehet rajta rágódni évekig s a sok rágódás töprengés elkapja a fantáziát a gyönyör végtelenjébe... de a megvalósíthatatlanság józanságába is.

A magyar paraszt egy fabatkát sem áldoz azért, hogy egy másik csoportot a maga fajtájából lásson. Hadúr és Táltos!... érdekli is falu népét. Művészi elgondolást csak úr érti és értékeli.

Szóval: a szép terv szivárványos szappanbuborékká vált. Mint minden szappanbuboréknak, ennek a sorsa is, hogy kövérré dagadjon s elpattanjon.

A fényképező skatulya.

(1896 júl. 21.)

Bizony, a budapesti világkiállítás idején a technika még csak ott tartott, hogy fekete skatulyába zárta az üveglencsét s a masinát végtelenjére állítva kapkodta fel a képeket az érzékeny lemezre. Ilyen volt a berendezésük a legkitűnőbb fényképező gépeknek is.

Gárdonyi rávagyakozott egy ily 9—12-es fekete képgyártó skatulyára. Kodak árulta azidőben a legárosabbat, hát olyat szerzett. A fényképezőgép első öröme egy lóvonatú kocsiban mozgásban lekapva, amint az Andrássy-út végén haladoz. Sikerült. Elismerésre méltóan ügyes kép. Soha életében nem követett el kitűnőbbet Gárdonyi annál.

De mintha a géppel újabb nyugtalanságot vásárolt volna. A fényképezőgépe nap-nap mellett izgatta, kergette szerte a városba, ki a szabadba, ki a vidékre.

Gárdonyi azidőben már elvágott Pestről s mintha a masinája érezte volna ezt a vágyakozását, együtt indultak valami kellemes vidéki fészek fellelésére, kutatására. Rákospalota, Szeged, Szolnok, Jászberény, Dunaharaszti, Szigetszent-Miklós, Leányfalu, Káposztásmegyer, Svábhegy... meg még ki tudja merrefelé kalandozott Gárdonyi gépével ház-nézni, mikor egyszer eszébe ötlett:

— Elnézek én egyet Egerbe is. Elmegyek! Egyszer Isten igazában belakok abban a városban, ahol annyit koplaltam, fázlódtam, sanyarogtam. Megörökítem lencsémmel azokat a helyeket, miken ifjúságom szenvedéssel átvergődött. (1896 október 9.)

Indult. Robogott.

Lekapta gépével a Borcsa néni házát kívülből. Az öreg Lyceumot, a tündérparti kamralakását és a sánci kulipintyót, a legutolsó menedékhelyet Antalfyéknál, ott, a mai Gárdonyi-fakeresztje tövében. S ahogy végiglépeget a Sáncon, sok kutyaugatás és apró gyermekszemek kíváncsiskodó fejforgatása kíséretében, kilükken a Sándor-bástya mellett a dombtetőre. Gyönyörű táj. A távolban a Mátra. A mélyben, mint valami óriás fészekben a fehérpelyhek, sokasodnak a házak, egymás hegyén-hátán, rendszertelenül.

Hogy nem látta ő diákszemmel ezt a szépséges panorámát?

Nem emlékezett rá!

Soha nem vette észre.

Elő a gépet.

Igazítja.

Elcsettenti.

A lemezt egy gombnyomással a gép mélyére fekteti.

Mire mindez megtörténik, körülötte rajban a gyereksereg és egy öreg anyóka.

— Csak nem azt a csesznye házat teccettán levenni? — kérdi érdeklődő szemmel az anyóka.

— Melyiket, lelkem.

— Aki itt van a hátunk mögött.

— Nem, lelkem. Mér kérdi?

— Mer amott van az én házam, inkább azt teccene... Az szebb.

— Olyan az is éppen, mint ez.

— Mán hogy vóna olyan. Az enyém megér ezer forintot is, emmeg itt la, nem ér kétszázat se.

— Tán eladná a házat lelkem, hogy úgy érti az árát.

— El én, ha megvennék.

— Aztán mennyiért kínálná.

— Mennyiér? Hát... — gondolkodik egy mélyet lélegezve az anyóka, — hát... egy ezresér. De ha egyben kiteccene fizetni, lehet nyócszázér is odadnám.

— Aztán minek vóna nekem ez a ház, szülém. Van énnekem lakásom Pesten.

— Pesten teccik lakni.

— Pesten, lelkem.

— Hát ha má nem teccik megvenni, legalább tessék szíves lenni azzal a masinával lekapni az én házamat is. Én majd odaállok a kapujába.

— No jó, hát csak álljon.

— Aztán, ha kész lesz a kép, a vőm odafent lakik Pesten, a Lipót-utcába, tessén szíves lenni egy képet neki is juttatni belőle. Nagyon derék

ember az kérem. Póstás. A liget körül hordja a leveleket, meg az Andrássv-úton.

Gárdonyi hallgatott.

Lekapta masinájával a házat.

Rohant vele Pestre.

És...

Két hétre rá, Gárdonyi édesanyja megérkezett Egerbe. (1896 okt. 9.) A Sánca. Kereste fényképpel a kezében a házat, meg az öreganyót, akinek veje póstás és a liget körül hordja a leveleket.

Siska utolsó órája.

Gárdonyi karácsonyi novellájának élén ékeskedett ez a cím. Ki sejtene a benne forgó veszedelmet. Gárdonyi se sejtette. Szerény karácsonyi tárcának szánta a Budapesti Hírlap betűmezejére. Személyesen ballagott fel vele Rákosi Jenőhöz, hogy a kellemes ünnepkívánás kedves kézsorítását is lerója.

Rákosi Jenő elolvasta a cikket. Kitűnt, hogy ez a szóbanforgó Siska egy kövér disznó s hogy az utolsó óráját hosszú hegyes késsel tűzték a mellébe, a gyereksereg és a házi hurka-kolbászra vágyó had örömére. Ebből nem is kerekedett volna baj, hanem ott volt a hiba, hogy Rákosi Jenő jobban értett a Siska hizlaláshoz, mint Gárdonyi, lévén Rákosi fiatal éveiben a gazdálkodás művelője s a hetyke, zöld gazdászkalap méltó viselője.

— A disznó nem ólban hízik, kedves Gárdonyi! — kockáztatta meg Rákosi Jenő, hogy kiigazíttassa a szerzővel a cikket.

— Hanem...

— Hanem hidasban. Legyen szíves korri-

gálja ki a szöveget. Aztán nyújtsa be a nyomdának.

Rákosi visszaadta a kéziratot.

Gárdonyi nem az az író, aki magánál hatalmasabb tekintélyt ismer, ha írásról és faluról kerülközik a szó. Bebizonyította ő már Göre Gábor hírre vergődésével paraszt ismereteinek kiválóságát.

— Már pedig az én Siskám ólban hízott és nem hidasban! — ágaskodott Gárdonyiban a hártározottság. — A hidasban csak nevelnek Siskákat és nem hizlálnak. Ebből nem engedek.

És a Siskával beállított a Pesti Hírlapékhoz, ahol örültek a karácsonyi cikknek, Gárdonyinak, Siskának és nem töprengtek azon a karácsonyi nagy ólomöntés mellett, hogy vajjon Siska tekintélyéhez mi méltóbb, ha ólban szerzi a szalonnáját és hájait, vagy ha a hidasban.

A fantázia szárnyalása.

(1897 január 29.)

A napi nyugtalan ideglete Gárdonyi éjszakaít is gyakorta megzavarta. Miként édesatyja, ő is az álmatlankodók, virrasztók közé tartozott. A művészi elképzelés akaratlanul és fékezhetetlenül dolgozott agyában s ez az agymunka a testi pihenés óráinak beosztottságát nem ismerte. Sokszor hasznát látta fantáziája erős sodrának. Megtörtént, hogy novellái, színdarabja megoldása az íróasztal mellől átterelődtött puha párnahalmok tereire, hol szendergő félálomban nem egyszer könnyedséggel oldódtak a napi nehéz irodalmi kérdések. Sőt előfordult az is, hogy komplikált, nehéz témákat az álom lebbentett eléje megoldva, kiszínezve, tollba illeszthetően.

Ilyenkor aztán reggelre ébredve, az emlékezés gyors megragadásával, papirosra örökítette. Így járt például a Karácsonyi álom ötletével.

Gárdonyi nekikészülve várta az álom ajándékát. Ágyához mindkét oldalon éjjeliszekrényt állított egy-egy marok hegyezett ceruzával és két-három csiptetőbe fogott papiroslapokkal. Az álom örök témaforrás. Szerette, mert színes volt, szokatlan, gyakran nem mindennapi.

Gárdonyi éjszakai pihenése az írói elképzelés szakadatlan munkájában csak 3—4 óra. A többi az éjszakából forgolódás, néha olvasás, pipázás. Az álomban nem hitt. De az álom küldötte fantázia fékezhetetlen mozgásában gyönyörködött. Gárdonyi időnkint feljegyezte naplójába álmait. Csupán érdekességük miatt. A feljegyzéseket külön intézkedéssel zárja el a nyilvánosságtól:

„Fiaim! Ezek a följegyzések nem a nyilvánosságnak valók. Csak azért írtam le némely álmomat, mert azt gondolom, hogyha jó csomó lesz együtt, tanulságos képe az ember karakterének és fantáziája szárnyalásának.

— — — —

Hát ne adjátok ki ezeket a jegyzeteket, csak ha éppen nyomorúságba jutnátok. Akkor, ha ezzel segíthettek a bajotokon, elszenvedem érette-
tek a világ vállvonását.“

Hát nem adom ki.

De úgy vagyok velük, mint az egri várvédő Bornemissza Gergely Ali basa tűzben pirosuló levelével: akaratlanul is elolvas egy sort. És nem állja meg, hogy el ne árulja Dobó Istvánnak, mert annyira jellegzetes és annyira pogány ez az a sor:

— Mert kész-e a koporsód, István?

Én is ilyenformán vagyok a jegyzetek látásakor.

Én sem birom el anélkül, hogy Gárdonyi álmából egyet ne közöljek. Azt az egyet, ami annyira jellemző. Annyira Gárdonyi, és annyira végigvonaglik benne az akaratlanul is felszökemlő írói fantázia, hogy az az érzésem, mégsem hagyhatom a levelesláda mélyén. Ezt az egy bűnt valahogy majd csak elintézem odafönt. Remélem, nem járok miatta úgy, mint Ali basa levele az egri vár piacán. Ime:

„1897 január 29. Péntek.

Az éjjel azt álmodtam, hogy Krisztus fölfeszítésére hírlapi tudósítónak vagyok kiküldve. Nagy néptömegek közt találom magamat és tudakozódok jobbra-balra. Valami okból elkéstem. Mondják:

— Már levették a keresztről. Amott viszik a palotán.

Odadolgozom magamat egy tornácos keleti palotához és Pilátusnak bemutatkozom:

— Gárdonyi Géza X Y lap kiküldötte.

S kérem, hogy adja meg a hozzáférésre az alkalmat.

Hát épp akkor visznek egy holt és meztelen zsidót. Egyik a fejénél. Másik a lábánál. Körül nyüzsgő keleti nép. A holt ember a legcsúnyább zsidók közül való. Horgas, gombos hosszú orr. Ugyanilyen a kéz is. Vörösbe játszó, kúszált göndör szakál. Elszörnyűlködöm, hogy Krisztus olyan csúnya zsidó volt. Épp ekkor eresztik alá egy durván kifaragott kőkoporsóba. És ekkor az alak megszépül. Fény csap elő a test vonalaiból.

Nem nézem tovább.

Gyötrő aggodalom száll meg, hogyan értesítem a lapomat a kereszten való szenvedésről,

mikor attól elkéstem. Különösen azon töprengtem, hogy volt-e a lába alatt támaszték vagy csak a szög tartotta. A holttesten lehetett látni az öt fekete véres és feltűnő sebet, de a hús nem szakadt meg sem a kezeken, sem a lábakon. A seb csupán akkora volt, mint amekkorát a szegek ütöttek.

Krisztusról se tegnap, se este, se mostanában nem gondolkodtam. És így az álom a nappali gondolkodásomnak a tükörképe ezúttal nem volt.“

A túlvilág Kolumbusai.

Nem térhetek el mellette érintése nélkül. A kiállítás éveiben alig akadt család, hol ne foglalkoztak volna spiritizmussal. A túlvilági lelkekkel való kapcsolat erősen izgatta a fantáziát s belesodort a szellemjátékba intelligens, komoly főket is, akik kezdettől hitetlenül léptek a bizakodók közé. Hogy micsoda embererdőt mozgatott meg a túlvilág földre csapott szellője, jelentőségében hova fokozódott, bizonyága Tóvölgyi Titusz lapja, az *Égi Világosság*, mely táborába annyi előfizetőt számlált, hogy a fővárosi szépirodalmi sajtó bármelyik havonta vagy hetente megjelenő terméke is szívesen cserélt volna vele.

Gárdonyinak Sipulusz zavarta meg a fejét a spiritiszta körrel az Orientben. (1896 dec. 28.) Annyira beleöntötte Gárdonyiba a hihetőség színezetét, hogy Gárdonyi azzal búcsúzott Sipulusztól vacsora végeztén:

— Holnap megpróbálom.

Hock János kőbányai plébánosnál gyűltek össze a kísérletezők. „Még alig volt hét óra, mikor hozzáfogtunk. Én csak éjfélután kezdtem hinni,

mikor láttam, hogy ennyire kigondolt válaszokat adni és olyan válaszokat, amelyet kaptunk, emberi értelemmel nem lehet.

Apámat háromszor is hívtam, de nem jött.

Azt a kérdést, hogy a bennünk levő fogalmak vívódnak-e át vagy csakugyan lelkekkel beszélünk, — meg kell tudnom a jövő ülésen.

Különös, hogy tisztultabb világnézet nem mutatkozik a feleletekben, ellenben gyűlölet, vád és panaszok gyakran.

Az utolsó idézett: egy lány azt mondta:

— Kakas szólt, időnk letelt, a jövő pénteken.

Ez reggel 4-kor volt.“

Érdekes, hogy a szellemtársalgás módjára vonatkozólag sem itt, se később sincs semmi határozott a naplóban. Ahogyan kérdeztek, mégcsak kideríthető. De hogy hogyan kaptak választ, az már nem. Gárdonyi naplójába ragasztott írás szerint a médium írt. A legérdekesebb feleleteket a gondolatkérdésekre kapták. Gárdonyi mindig gondolatkérdéssel fordult a szellemhez, a jelenlevőkben nem bízott.

Gárdonyi e spiritiszta ülések hatására rengeteg idejét belevesztette Allan Kardec, Akszakovó és Lehstein könyveibe, és gyakran áldozta rokkant egészségét, pihenéssel kínáló éjszakáit szellemidéző összejövetelekre, hogy csak nap-nap mellett leshesse az égi póstát.

Hock Jánosnál egy idézett szellem azt beszéli: (1897 jan. 20.) „Mikor az ember meghal, az öntudat (a lélek) elválik a testből és a szobában marad. Bámul, hogy siratják és beszél, csodálkozik ezen. Lassankint veszi észre, hogy ő láthatatlan. És jelet iparkodik adni. És néha tud is. Tükrör, ablak megpattan. Óra megáll.

— Hogy van, ha ez így van, — fontolgatja Gárdonyi — hogy a szellemnek sohasem jut eszébe, hogy ceruzát fogjon, holott ez lenne a legtermészetesebb.“

De hiába volt az ellenvetés. Gárdonyi bízott az élet örökkévalóságában. Ezidőben még azt tervezgette sírfeliratául:

Hiszek egy Istenben és az Örök életben.

Halála előtt néhány hónappal változtatta át e felírást: *Csak a teste . . . gondolatra.*

A spiritizmus Gárdonyinál sohasem fejlődött vakhitté. Bizalmatlankodó természete itt igazán megglelte a maga helyét. „Sokan hisznek benne, — írja Gárdonyi. (1897 jan. 29.) — Sokan a fejüket rázzák. Egy bizonyos, hogy mikor a sír megnyílik, mindenki az égre néz.“

„Az ember ösztöne az, hogy fölfelé nézzen. Az ember testében állat. Az állatot sohasem csalja meg ösztöne. A földi ember érzi, hogy e sárgolyón nincs igazi elemében. Tudja, hogy a földön nem voltunk és vagyunk. És hogy vagyunk és nem leszünk. Mikor ez a szó élémbe hullott: *reinkarnáció* vakító fényességgel csapott reám, oly fényességgel, mint aminő Saulra csapott. Nem új elmélet ez. Az indiabeliek meg az egyiptomiak is hisznek effélét. Most, hogy egy határozottabb formában látom, megragadt.“

És el-eljárogatott égi jel szerzésre. Bizonyosságszerzésre. E bizonyosságban akad több olyan, ami határozottan bizonyosság, de mégis mélyebb értelem nélkül való, legalább is a túlvilág titkaira vonatkozólag nincs benne valami fontos fejfedezés.

Idemácsolok egyet a sok közül:

(1897 január 29.) „Este Hocknál. Kálmán Károly, Pap Zoltán. Hock és én vezettük az ülést.

Kálmán megint Hermint kérdezte. (Ez a Hermin Kálmán elhúnyt húga.) Ők ketten behúnyták a szemüket. Én félre néztem.

— Itt vagy-e? — kérdezte Kálmán gondolatban. Vagy azt: Felelhetsz-e húgom?

— Élek és vagyok! — volt az első felelet.

— Hol?

— Itt és mindenütt.

— Itt a szobában?

— Melletted.

Hogy itt semmi csalás nem volt, az kétségtelen.

Nem tudok hova lenni bámulatomban.“

Gárdonyi kíváncsiságát nem ilyenféle feleletek oltogatták. A túlvilág belső termeire szeretett volna kulcslyukat keresni s hogy egyszer (1897 ápr. 4) egy megbízhatóbb társaság került együvé (Hock János, Balogh Balázs, Chelard nevű francia, ki alig beszélt magyarul és Gárdonyi.) Gárdonyi örömmel fogta fel naplójában az eredményt. Hock gondolatkérdésben fölvetette:

— Mi a jó és rossz közötti különbség?

Válasz:

— Ami neked fontos, az még Rómában nem dogma, itt pedig semmis. Más a színek eleme itt mint ott.

Gárdonyi ugyanekkor gondolatban Istent hívta, hogy jelentkezzen. Vallási hitetlenségéből remélte e válasszal megszabadul.

Felelet:

— Deus non respondere.

— Non potes respondere vel non vis.

— Non respondere Deus.

Ezután Hock következett a kérdésben. Gondolat villanása Gárdonyi előbbi életére fordult:

- Élt-e már Gárdonyi?
- Élt.
- Reincarnálva van?
- Igen.
- Mi volt az előbbi életében?
- Bramafandatikus papka.
- Mi bűnt követett el?
- A hetedik gyűrűből visszavetettet.

E válasz Gárdonyi lelkére nehezedett. Megrendülve állott meg tőle. Atheistaságát kifordította sarkaiból. Néhány nap múlva megszerezte Buddha bibliáját. Elindult a keleti vallásfilozófia útján. Megtanulta a tibeti nyelvet, hogy eredetiben élvezhesse a kétezeréves őshitet.

Még valamit el kell mondanom:

Gárdonyi a legközelebbi szeánszon édesatyja iránt érdeklődött (1897 ápr. 11.) gondolatban:

— Ismered-e az apámat? — kérdezte a jelentkező túlvilági ismeretlentől.

— Igen. Petőfi arca ő.

— Nem értjük.

—

— Nem akarsz válaszolni?

—

— Itt vagy-e még?

—

A nagyapámat nem ismertem. Arca formájáról ennyire határozottan nem nyilatkozhatok. Gárdonyi arcában sok petőfies vonás formázott. Jókainál egyik vacsorán (1896 nov. 8.) Fesztyné meg is kérdezte Jókait:

— Ugy-e pápi, Gárdonyi arca most hasonlít Petőfihez.

Az öreg felel:

— Gárdonyinak intelligens, művelt arca van. Petőfinek viszont kiállhatatlan és kellemetlen. Csak akkor volt szép, ha szónokolt.

Hogy már most Gárdonyi édesapja arca e túlságosan őszinte naplőidézet után mennyiben formázott Petőfire, nem tudom. Gárdonyiban többen meglették a rokonvonalakat Petőfihez, igaz, hogy azok közül egy se látta Petőfit életben, csak szoborban. De nem lehetetlen, hogy Gárdonyi édesatyja arca talán közelebb állhatott a poétához, különösen ha vasverő nehéz mestersége nyomai némileg kifejezésre jutottak arcvonásaiban.

A spiritiszta szeánszon jelenlevők nem tudtak a Jókai-vacsora szavairól és életben sohasem láthatták Gárdonyi apját. Ez ha nem is teljes bizonyíték a másvilág szavahihetőségéről, de mindenesetre nagyon érdekes.

A spiritiszta szeánszok befejezőjéül még csak egyet említek. Ugyanezen az ülésen, melyen Gárdonyi apjának az arca Petőfiével egybevetődött, Hock János kérdezte Aport.

— Aki reinkarnálva van, lehet-e hívni előbbi alakjának a nevét.

Felelet:

— Ti nem tudhatjátok mi a reinkarnáció, de tán megértitek, ha röviden így fejezem ki: a születés halál, a halál születés.

— Lehet-e hívni és ki fog felelni?

— A lélek maga magának felel öntudatlanul.

Az I. kötet vege.

AZ I. KÖTET TARTALMA.

	Oldal
A Gárdonyiak	3
Gárdonyi testvérei	8
Gárdonyi szülőtölgje	13
Gárdonyi édesatyja	17
Gárdonyi édesanyja	20
Géza gyermeksege	23
A palatáblás irodalom	26
A múzsa első csókja	28
A pataki diák	29
Térdig a rózsában	34
Első tintacsöppek	39
Zsuzsika	42
Pályaválogatás	43
Gárdonyi a prepa	45
Egri diákélet	50
Meghal az apa	56
Első nyomdafesték	60
Kinos perc (Humoreszk)	64
Az írásművészet tudománya	71
Hám Rózsika	74
Az élet kapujánál	76
Tanítóskodása. Karád	80
Útvesztőben	91
Devecser	94
Pék Katica	98
A devecseri íróasztal	104
Búcsú Devecsertől	105
Vissza a katedrához	107
Sárvár	109
Dabrony	113
Toll-e vagy kréta	122
Lélekmalom	126
Ujságíró. Hazánk	129
Tanítóbarát	132
Ólomgolyó	139
Az első Gárdonyi kötet	145
Álmodozó szerelem	145
Zendülés a pokolban	150
Budapest	152
Király Pál	155

	Oldal
Ujra Győr	156
Divatgróf	159
Garabonciás diák	165
Dr. Jang A és dr. William Black receptjei	171
Száz novella	174
Cyprián	179
A tiszaparti Páris. Szegedi-Hiradónál	181
Szegedi Paprika	186
A »ponyva« árnyékában	190
Szegedi Napló	192
Betyár a levegőben	194
Párbaj	197
Figurák	201
A legfeketébb Afrikában	204
Szeged Pilvaxa	207
Gárdonyi—Dankó	210
Argyus királyfi	212
Fejedelmek találkozója	214
Arad és Vidéke	215
Ujságíróskodás Pesten	217
Göre Gábor bíró úr levelei	219
Paradicsom	226
Gárdonyi vallása	227
Parlamentünk jeles figurái	235
Báró belke	238
Lámpás	239
Április	241
Örök naptár	244
Novellák. Tárcák	246
Feszty körkép	251
Göre Gábor szózatya	253
Pöhölyék	255
Pósa-asztal	257
Kiruccanások Pestről	259
Menekülés a kővárosból	264
A hadak útján	266
Gárdonyi felfedezése	268
Az álmok teljesülnek	272
Dante	274
Vigalom a Mennyorszáiban	278
Margit mennyorszája	281
Szabolcska-fészek	283
Iró és újságíró	286
A túlvilág kolumbusai	305

10

13

060307

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár